

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАҲБАР КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ ТАШКИЛ
ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ САНЪАТ ВА МАДАНИЯТ ИНСТИТУТИ
ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА
УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

**“МУСИҚА САНЪАТИ (ТУРЛАРИ БЎЙИЧА)”
ЙЎНАЛИШИ**

**“ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА НОМОДДИЙ МАДАНИЙ
МЕРОС”
модули бўйича**

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тошкент - 2016

**Мазкур ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлигининг 2016 йил 6 апрелидаги 137-сонли буйруғи билан
тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.**

Тузувчи:

ЎзДСМИ “Чолғу ижрочилиги” кафедраси
мудири, профессор
Тошматов Ўрозали

Такризчилар:

Париж миллий олий мусиқа ва рақс
консерваторияси профессори
Dylan Corlay

ЎзДСМИ “Фольклор ижрочилиги” кафедраси
мудири, доцент Ахмедова Ойгул

Ўқув-услубий мажмуа Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти
Кенгашининг 2016 йил _____даги ____-сонли қарори билан нашрга
тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	13
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР	19
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ	94
V. КЕЙСЛАР БАНКИ.....	132
VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ.....	135
VII. ГЛОССАРИЙ	136
VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	138

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур ривожланган мамлакатлардаги мавжуд халқаро тажрибалар асосида яратилган “Дирижёрлик (турлари бўйича)” қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналиши бўйича ишлаб чиқилган намунавий ўқув режа ва дастур мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у замонавий талаблар асосида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий компетентлигини мунтазам ошириб боришни мақсад қилади.

Дастур доирасида берилаётган мавзулар таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйиладиган умумий малака талаблари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, бу орқали олий таълим муассасалари педагог кадрларининг соҳага оид замонавий таълим ва инновация технологиялари, илғор хорижий тажрибалардан самарали фойдаланиш, илмий фаолиятини мунтазам юксалтириш, шунингдек, педагогик вазиятларда оптимал қарорлар қабул қилиш билан боғлиқ компетенцияларга эга бўлишлари таъминланади.

Ушбу дастурда номоддий маданий мероснинг моҳияти, барқарор тараққиётни таъминлашда унинг ўрни, номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш борасида ЮНЕСКО томонидан олиб борилаётган ишлар, Ўзбекистондаги номоддий маданий мерос намуналарининг соҳалари ва турлари, муҳофаза борасида амалга оширилган ишлар, ушбу йўналишдаги халқаро ташкилотлар ва уларнинг фаолияти, айрим мамлакатлардаги илғор тажрибалар, фольклор санъатини сақлаб қолиш ва ёшлар тарбиясида ундан самарали фойдаланишга ёрдам берувчи маълумотлар баён этилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Таълим тизимида номоддий маданий мерос модулининг мақсади:

Номоддий маданий мероснинг жамиятимиз ижтимоий ҳаётидаги ўрни, уни сақлаш ва келгуси авлодларга етказиш, ушбу мероснинг аввалги ва замонавий ҳолатини солиштириш орқали унинг ҳозирги кунда қай даражада таълим тизимида ўрганилаётганлиги мисолида янги замонавий шакл ва услубларни амалиётга татбиқ этиш ва бошқаларни қўллаш учун педагог кадрларни тайёрлашдан иборат.

Таълим тизимида номоддий маданий мерос модулининг вазифалари:

номоддий маданий мероснинг дунёда барқарор тараққиётни таъминлашдаги ўрнини кўрсатиш;

- XX асрнинг сўнги чораги ва XXI аср бошларида номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш борасида амалга оширилган ишларни таҳлил этиш;

- Ўзбекистон ҳудудида мавжуд бўлган номоддий маданий мероснинг соҳалари, турлари, жанрлари билан танишиш;

- номоддий маданий мерос муҳофазаси билан боғлиқ халқаро ва миллий қонунчилик, ҳуқуқий-норматив ҳужжатларни ўрганиш;

-номоддий маданий мероснинг таълим муассасаларида ўрганилиши ва олий таълим тизимида уларни қўллаш учун педагог кадрларни тайёрлашни таъминлашга қаратилган фаолиятни ташкил этиш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

Таълим тизимида номоддий маданий мерос курсини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

Тингловчи:

- номоддий маданий мероснинг мазмун, моҳиятини;
- номоддий маданий мерос муҳофазаси борасида ЮНЕСКО томонидан ва Ўзбекистонда қабул қилинган қонун ҳужжатлари ва ҳуқуқий-норматив ҳужжатларни;
- номоддий маданий мероснинг соҳалари, турларини;
- музика санъати билан боғлиқ номоддий маданий мерос жанрларини;
- номоддий маданий мероснинг таълим муассасаларида ўрганилишига қаратилган мақсад ва вазифаларни **билиши** лозим.

Тингловчи:

- сахна санъати (Art performing) билан боғлиқ номоддий маданий меросни таснифлаш;
- номоддий маданий мерос муҳофазаси борасида тегишли мамлакатларда амалга ошириладиган ишларни таҳлил этиш;
- музика санъатининг тегишли соҳаларининг ўзлаштирилишида номоддий маданий мерос намуналаридан фойдаланишни йўлга қўйиш;
- номоддий маданий мерос муҳофазаси борасида мамлакатимизда амалга ошириладиган ишлардан таълим жараёнида талабаларни хабардор қилиш;
- номоддий маданий мероснинг замонга мослашуви орқали сақлаб қолиниши мумкинлигини тушунган ҳолда уни таълим тизимида татбиқ этиш **кўникмаларига** эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- музика санъатини ўзлаштиришда анъанавий услуб ва тажрибаларни қўллаш ҳамда педагогик фаолиятга татбиқ этиш;
- музика санъатининг тегишли йўналишлари ва жанрларини ўзлаштиришда зарур бўлган услубий ва ўқув қўлланмаларини яратишда номоддий маданий меросдан самарали фойдаланиш;
- номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш борасидаги илғор тажрибаларни ўрганган ҳолда ўз педагогик фаолиятига татбиқ эта билиш;
- замонавий техник воситаларни номоддий маданий меросни ўрганишда қўллаш;

- хорижий давлатларда номоддий маданий мероснинг таълим тизимида ўзлаштирилиши бўйича амалга оширилган тажрибаларни ўқув жараёнига татбиқ этиш;
- номоддий маданий меросни ташувчилар (носитель)дан таълим жараёнида фойдаланиш **малакаларига** эга бўлиши зарур.

Тингловчи:

- номоддий маданий мероснинг моҳиятини тушунган ҳолда уни таснифлай олиш;
- номоддий маданий мероснинг тегишли жанрларини ва уни ўзлаштиришдаги анъанавий услубларни таълим тизимида татбиқ этиш;
- фольклор мусиқий асарларини ўзлаштириш услубларини талабаларга сингдириш;
- номоддий маданий мероснинг таълим тизимида ўрганилиши борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибалардан фойдаланган ҳолда машғулотларни ташкил этиш **компетенцияларига** эга бўлиши лозим.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Таълим тизимида номоддий маданий мерос” курси маъруза, амалий ва кўчма машғулотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, ахборот коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган.

маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан, шунингдек анъанавий ва замонавий дирижёрлик асарларидан;

ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, коллоквиум ўтказиш, ижрочилик малакаларини шакллантириш ва бошқа интерактив таълим усуллари қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Таълим тизимида номоддий маданий мерос” модули мазмуни ўқув режадаги “Мусиқа санъати фанларини ўқитиш методикаси”, “Арт маркетинг”, “Мусиқа санъатида замонавий тенденциялар” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар олий таълим муассасаларида номоддий маданий мероснинг ўрганилишини таъминлаш, замонавий услублар билан бойитилган ҳолда амалда қўллаш ва талабалар билимини баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти:

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкламаси, соат					Мустақил таълим
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкламаси				
			Жами	назарий	амалий		
1.	Номоддий маданий мерос муҳофазасига оид ЮНЕСКО ҳужжатлари	4	4	2	2		
2.	Ўзбекистонда номоддий маданий мерос муҳофазаси бўйича қонунчилик. Давлат дастури.	6	4	2	2		
3.	Номоддий маданий мероснинг соҳалари	4	4	2	2		
4.	Номоддий маданий мерос муҳофазасида жаҳон тажрибаси. Халқаро алоқалар	6	4	2	2		
5.	Номоддий маданий мероснинг мусиқа санъати билан боғлиқ турлари. Маҳаллий мусиқий услублар ва жанрлар	2	2		2		
6.	Рақс. Халқ томоша санъати. Миллий ўйинлар. Урф-одат, маросим ва байрамлар, маданий маконлар	2	2		2		
7.	Хорижий адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари	2	2		2		2
8.	Миллий ҳунармандчилик мактаблари	2	2		2	2	
9.	Фольклор мусиқа санъати	2	2			2	
Жами:		30	26	8	16	4	2

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Номоддий маданий мерос муҳофазасига оид ЮНЕСКО хужжатлари. (2 соат)

ЮНЕСКО конвенциялари. Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича халқаро Конвенция. Оператив Йўриқнома. Конвенция органлари. Конвенция рўйхатлари ва Реестри. Иштирокчи давлатларнинг вазифалари.

2-мавзу: Ўзбекистонда номоддий маданий мерос муҳофазаси бўйича қонунчилик. Давлат дастури. (2 соат)

Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Қонуни (2001 йилда қабул қилинган, 2003 ва 2010 йилларда қўшимча ва ўзгартиришлар киритилган). 2010-2020 йилларда номоддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш Давлат дастури. Номоддий маданий мерос муҳофазасига оид норматив-ҳуқуқий хужжатлар.

3-мавзу: Номоддий маданий мероснинг соҳалари. (2 соат)

Ўзликни намоеън қилишнинг оғзаки шакл ва анъаналари. Ижро санъати. Саҳнавий ижро санъатининг жанрлари. Урф-одат, маросим ва байрамлар, маданий маконлар. Табиат ва коинот билан боғлиқ билим ва кўникмалар. Анъанавий хунармандчилик.

4-мавзу: Номоддий маданий мерос муҳофазасида жаҳон тажрибаси. Халқаро алоқалар. (2 соат)

Номоддий маданий мерос муҳофазасида Корея, Хитой, Япония, Бразилия, Мўғулистон ва бошқа давлатлар тажрибаси. Номоддий маданий мерос билан боғлиқ халқаро ва минтақавий ташкилотлар. Ўзбекистондаги институтлар ва экспертлар томонидан олиб борилаётган халқаро алоқлар ва уларнинг натижалари.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Маърузадан сўнг режалаштирилган дастлабки тўрт мавзу бўйича амалий машғулотлар маъруза машғулотининг мавзуси асосида ташкил этилади. Бунда тингловчилар мустақил равишда, шунингдек педагог томонидан таклиф этилган йўналиш бўйича амалий топшириқларни бажарадилар. Топширик ёзма, савол-жавоб тарзида ёки амалий ижро ёки бошқа шаклда бажарилиши мумкин.

Назарий таълим режалаштирилмаган амалий машғулотлар қуйида келтирилган режалар асосида ташкил этилади. Амалий машғулотлар

тингловчиларнинг таклиф этилаётган мавзуга бўлган муносабатини ёзма, оғзаки жавоб ёки амалий ижро кўринишларида ифода этишлари учун имкон яратиши кўзда тутилган. Амалий машғулотлардаги режалаштирилган масалалар педагог томонидан махсус тайёрланган тарқатма материаллар, ёзма манбалар, қўшимча воситалар, шунингдек оркестр ёки хор жамоалари билан амалий ишлаш орқали тингловчиларнинг фаоллигини ошириш учун хизмат қилиши керак.

1-амалий машғулот: Номоддий маданий мерос муҳофазасига оид ЮНЕСКО ҳужжатлари (2 соат)

Мазкур мавзу юзасидан тингловчилар ЮНЕСКО томонидан номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш борасида қабул қилинган ҳужжатларни ўрганиш асосида ҳар битта ҳужжатнинг мазмун-моҳияти, унда қўйилган вазифалар ва ушбу вазифаларни амалга ошириш имкониятлари, шароитлари тўғрисида фикр алмашадилар. Ушбу ҳужжатларни талабаларга яхши ва замонавий ахборот воситалари ёрдамида тушунтириш йўллари биргаликда излаб топадилар.

2- амалий машғулот: Ўзбекистонда номоддий маданий мерос муҳофазаси бўйича қонунчилик. Давлат дастури (2 соат)

Тингловчилар томонидан номоддий маданий мерос муҳофазаси борасида қабул қилинган қонунлар таққосланади, уларнинг такомиллашув жараёни таҳлил этилади, Ўзбекистонда қабул қилинган қонунларнинг Конвенция мақсадларига мос келиши ва ундаги зиддиятлар ўрганилади, қонунчиликни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилади. Бунинг учун тингловчилар мустақил равишда хорижий адабиётлар ва ИНТЕРНЕТдан қўшимча маълумотлар тўплайдилар ҳамда мавзу бўйича кўтарилган масалалар бўйича амалий кўникмаларини намойиш этадилар.

3- амалий машғулот: Номоддий маданий мероснинг соҳалари (2 соат)

Аввалдан режалаштирилган ҳолда тингловчилар орасида номоддий маданий мероснинг соҳалари бўлиниши ва ҳар битта тингловчи номоддий маданий мероснинг тегишли соҳаси бўйича ўз маълумотларини тақдимот (презентация) кўринишида тақдим этади. Тингловчилар томонидан соҳага оид бўлиб, қамраб олинмаган тур ва жанрлар муҳокама этилади ва тўлдирилади. Номоддий маданий мероснинг рўйхатларига киритилган номзодлар ўрганилади, яна қайси номзодларни рўйхатга киритиш ёки қичариб ташлаш, бошқа рўйхатга ўтказиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилади.

4- амалий машғулот: Номоддий маданий мерос муҳофазасида жаҳон тажрибаси. Халқаро алоқалар (2 соат)

Тингловчиларга олдиндан маълум бир давлатда номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш борасида илғор тажрибаларни ўрганиб келиш тавсия этилади. Амалий машғулот давомида ушбу тажрибани бизнинг мамлакатимизда татбиқ этиш масалалари таҳлил этилади. Халқаро алоқаларни ривожлантириш бўйича фикр-мулоҳазалар эшитилади. Халқаро лойиҳалар ва уларда Ўзбекистоннинг иштироки масалалари таҳлил этилади. Халқаро алоқаларни янада ривожлантириш истиқболлари аниқланади. Ўзбекистон номоддий маданий меросини халқаро миқёсда тарғиб этиш истиқболлари ўрганилади.

5-амалий машғулот: Номоддий маданий мероснинг мусиқа санъати билан боғлиқ турлари. Маҳаллий мусиқий услублар ва жанрлар (2 соат)

Ҳар битта тингловчи ўз мусиқа йўналиши бўйича ўзининг педагогик фаолиятида номоддий маданий меросдан қай даражада фойдаланаётганлиги тўғрисида маълумот беради. Мунозара ва баҳс ёрдамида тегишли педагогнинг фаолиятига баҳо берилади. Ҳар бир жанр, тур бўйича номоддий маданий меросдан самарали фойдаланиш масалалари бўйича тавсиялар ишлаб чиқилишига эришилади. Худудий мусиқий услубларнинг умумий ўзбек мусиқа маданиятидаги ўрни ва улар бўйича кўникмаларнинг талабалар томонидан яхши ўзлаштирилиши учун зарур бўлган топшириқлар берилади.

6-амалий машғулот: Рақс. Халқ томоша санъати. Миллий ўйинлар. Урф-одат, маросим ва байрамлар, маданий маконлар (2 соат)

Олдиндан келишилган ҳолда номоддий маданий мероснинг тегишли соҳа ва турлари бўйича тингловчилар мустақил равишда маълумотлар тўплайдилар ва ташкил этиладиган амалий машғулот даврида ўз қарашларини баён этадилар. Энг самарали ва илғор деб топилган таъсир воситаларининг янада чуқурроқ ўзлаштирилиши учун баҳс-мунозаралар ташкил этилади. Машғулот якунида жамога таъсир воситаларининг энг намунали деб топилганлари умумлаштирилиб, таълим тизимида татбиқ этиш масалалари муҳокама этилади.

7-амалий машғулот: Хорижий адабиётлар ва электрон манбалар таҳлили, таълим жараёнига татбиқ этиш масалалари (2 соат)

Номоддий маданий мерос билан боғлиқ хорижий тилдаги адабиётлар машғулот даврида таҳлил этилади. Бунда ЮНЕСКО томонидан қабул

қилинган Конвенция, Оператив Йўриқнома, тегишли ИНТЕРНЕТ сайтларида маълумотларга алоҳида эътибор қаратилиб, хорижий тилларда чоп этилган бошқа манбалар танқидий нуқтаи-назардан ўрганилади. Бунинг натижасида Ўзбекистонда чоп этиладиган босма электрон манбаларни такомиллаштириш ва уларни таълим жараёнига татбиқ этиш масалалари кўриб чиқилади.

8-амалий машғулот: Миллий ҳунармандчилик мактаблари (2 соат)

Тингловчилар Ўзбекистон ҳудудида тарқалган ҳунармандчилик турлари ва яратилган мактаблар тўғрисида маълумотлар тўплайдилар. Ҳунармандчилик турларини уларда фойдаланиладиган хом ашё нуқтаи-назаридан таснифлайдилар. Ҳунармандчиликнинг энг кенг тарқалган кулолчилик, ёғоч ўймакорлиги, гиламчилик, дўппихўзлик, каштачилик ва бошқа турлари бўйича ҳудудларда шаклланган мактаблар ва уларнинг бошқа мактаблардан фарқларини таҳлил қилган ҳолда соҳа ичига чуқурроқ кириб боришлари учун шароит яратилади. Тингловчилар томонидан тайёрланган маълумотлар таҳлил этилиб, хулосалар чиқарилади.

КЎЧМА МАШЎУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Маъруза амалий машғулотлардан сўнг режалаштирилган кўчма машғулотлар тингловчиларнинг маъруза ва амалий машғулотларда олган билим ва кўникмаларини янада мустақкамлаш мақсадида жойларда (устахона, музей, бадий жамоаларнинг репетиция хоналари ва бошқа) ўтказилади. Бунда, тингловчилар номоддий маданий меросни ўзида сақловчи, уни ўз амалий фаолиятида татбиқ этувчилар билан мулоқот қилиш, уларнинг амалий фаолиятини кузатиш, улар томонидан яратилаётган санъат асарлари билан танишиш имкониятига эга бўладилар.

1-кўчма машғулот: Миллий ҳунармандчилик мактаблари

Тингловчилар Тошкент шаҳрида жойлашган миллий ҳунармандчилик устахоналаридан бирига ёки миллий ҳунарманчилик устахоналари жойлашган марказлардан бирига ташриф буюрадилар. Олдиндан келишилган ҳунарманд ўз фаолияти тўғрисида суҳбатлашиши қаторида ушбу ҳунарнинг ўзига хос томонлари, устозлари, шогирдлари тўғрисида маълумотлар бериб, ўзининг кундалик бажарадиган амалий фаолиятини намойиш этиб беради. Шу билан бир қаторда тингловчилар ҳунарманднинг ишлари ёки мастер-классларидан намуналарни томоша қилиб, ўз фикрларини баён этишлари учун шароит яратилади.

2-кўчма машғулот: Фольклор мусиқаси

Тингловчилар Тошкент шаҳридаги маданият ва аҳоли дас олиш марказларидан бирида доимий фаолият юритиб келаётган фольклор-этнографик жамоалардан бирининг репетиция жараёнига ташриф буюришади. Репетиция жараёни давомида тингловчиларнинг тегишли хаваскорлик жамоаси аъзолари ва раҳбари билан мулоқот қилиши, уларнинг ишида (хоҳишга кўра) иштирок этишига йўл қўйилади. Тингловчилар фольклор-этнографик жамоанинг репертуари, унга киритилган мусиқий асарлар, урф-одат ва маросимлар, иштирокчилар фойдаланаётган мусиқа чолғулари, сахна либослари билан яқиндан танишиш имкониятига эга бўладилар.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш), кўчма машғулотлар;
- давра суҳбатлари (муаммо ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

№	Баҳолаш турлари	Максимал балл	Изоҳ
1.	Тест топшириқлари	2.5	1 балл
2.	Номоддий маданий мероснинг мусиқий намуналарини ижро этиб бериш		1 балл
3.	Мустақил иш		0,5 балл

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод талабалар ёки қатнашчиларни мавзу бўйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу бўйича дастлабки билимлар даражасини ташхис қилиш мақсадида қўлланилади.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- тингловчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- тингловчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тўғри ва тўлиқ изоҳини ўқиб эшиттиради ёки слайд орқали намоёниш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тўғри жавоблар билан ўзининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

Намуна: “Модулдаги таянч тушунчалар таҳлили”

Тушунчалар	Сизнингча бу тушунча қандай маънони англатади?	Қўшимча маълумот
Конвенция	Халқаро келишув турларидан бири	
Давлат дастури	Маълум бир соҳани ривожлантириш бўйича узоқ йилга мулжалланган ва давлат аҳамиятига эга бўлган дастур	
Оператив йўриқнома	Маълум бир ҳужжатни амалиётга татбиқ этиш бўйича кўрсатмалар баён этилган ҳужжат	
Конвенция рўйхатлари	Номоддий маданий мероснинг Репрезентатив рўйхати, Зудлик билан муҳофаза остига олиниши лозим бўлган номоддий маданий мерос рўйхати	
Номоддий маданий мерос	Аждодлардан авлодларга оғзаки тарзда узатиладиган билим, тажриба ва кўникмалар	
ЮНЕСКО	Бирлашган Миллатлар Ташкилоти	

	таркибидаги фан, таълим ва маданият масалалари билан шуғулланувчи халқаро ташкилот	
--	--	--

Изоҳ: Иккинчи устунчага қатнашчилар томонидан фикр билдирилади. Мазкур тушунчалар ҳақида қўшимча маълумот глоссарийда келтирилган.

“Брифинг” методи

“Брифинг”- (ингл. briefing-қисқа) бирор-бир масала ёки саволнинг муҳокамасига бағишланган қисқа пресс-конференция.

Ўтказиш босқичлари:

1. Такдимот қисми.
2. Муҳокама жараёни (савол-жавоблар асосида).

Брифинглардан тренинг яқунларини таҳлил қилишда фойдаланиш мумкин. Шунингдек, амалий ўйинларнинг бир шакли сифатида қатнашчилар билан бирга долзарб мавзу ёки муаммо муҳокамасига бағишланган брифинглар ташкил этиш мумкин бўлади. Талабалар ёки тингловчилар томонидан яратилган мобил иловаларнинг такдимотини ўтказишда ҳам фойдаланиш мумкин.

“Кейс-стади” методи

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «stadi» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетиде амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қаерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натижа (What).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил ечим йўлларини ишлаб чиқиш;

орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўллари ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш

“Ассесмент” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод таълим олувчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташҳис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент” лардан маъруза машғулотларида талабаларнинг ёки қатнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга қўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

Намуна. Ҳар бир катакдаги тўғри жавоб 5 балл ёки 1-5 балгача баҳоланиши мумкин.

«ФСМУ» методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустақамлашда, ўтилган мавзуни сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Намуна.

Фикр: “Номоддий маданий мерос ер юзида барқарор тараққиётни таъминлашга хизмат қилади”.

Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

“Инсерт” методи

Методнинг мақсади: Мазкур метод тингловчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билмларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод тингловчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

- ўқитувчи машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;

- янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш этилади;
- таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан ишлашда талабалар ёки қатнашчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“V” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғулот якунланади.

Венн диаграммаси методи

Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;
- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништирадилар;
- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштирадилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

Намуна: Опера драма дирижёрлиги

Венн диаграммаси

“Портфолио” методи

“Портфолио” – (итал. portfolio-портфель, ингл.хужжатлар учун папка) таълимий ва касбий фаолият натижаларини аутентик баҳолашга хизмат қилувчи замонавий таълим технологияларидан ҳисобланади. Портфолио мутахассиснинг сараланган ўқув-методик ишлари, касбий ютуқлари йиғиндиси сифатида акс этади. Жумладан, талаба ёки тингловчиларнинг модул юзасидан ўзлаштириш натижасини электрон портфолиолар орқали текшириш мумкин бўлади. Олий таълим муассасаларида портфолионинг кўйидаги турлари мавжуд:

Фаолият тури	Иш шакли	
	Индивидуал	Гуруҳий
Таълимий фаолият	Талабалар портфолиоси, битирувчи, докторант, тингловчи портфолиоси ва бошқ.	Талабалар гуруҳи, тингловчилар гуруҳи портфолиоси ва бошқ.
Педагогик фаолият	Ўқитувчи портфолиоси, раҳбар ходим портфолиоси	Кафедра, факультет, марказ, ОТМ портфолиоси ва бошқ.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: Номоддий маданий мерос муҳофазасига оид ЮНЕСКО ҳужжатлари.

Режа:

- 1.1. Маданият ва мерос бўйича турдош уч Конвенция.
- 1.2. Номоддий маданий мерос Конвенциясининг мазмуни
- 1.3. Оператив йўриқнома ва унинг мақсади
- 1.4. Конвенция рўйхатлари ва Реестри

Таянч иборалар: *ЮНЕСКО, конвенция, номоддий маданий мерос, маданий мерос, оператив йўриқнома, Бош ассамблея, Котибият, репрезентатив рўйхат, ратификация, тарихий-маданий экспертиза, ансамбллар, ёдгорликлар, номоддий маданий мерос соҳалари, билим ва кўникмалар, ҳамжамият, меросни ўзида сақловчилар, рўйхатлар, реестр.*

1.1. Маданият ва мерос бўйича турдош уч Конвенция

ЮНЕСКО (БМТнинг фан, таълим ва маданият масалалари бўйича ташкилоти) 1946 йилда ташкил этилган ҳукуматлараро халқаро ташкилотдир. Ҳозирги кунда у 195 иштирокчи-давлатларни бирлаштирган. Ташкилотнинг асосий вазифаси тинчликни сақлаш, барқарор тараққиёт, ва маданиятлараро диалогни ташкил этиш, шунингдек, қашшоқликка ва турли тенгсизликларга қарши курашиш ишларига таълим, фан, маданият ва коммуникацияни сафарбар этишдан иборатдир.

Конвенция одатда, миллий ва халқаро миқёсда умумий мақсадларни амалга ошириш йўлидаги ҳуқуқий ҳужжат бўлиб, ушбу мақсадларни амалга ошириш стандартлари ва услубларини ҳам акс эттиради. Кўптомонлама конвенциялар эса турли нуқтаи-назарларни мувофиқлаштирувчи хусусиятга эга бўлганлиги сабабли уларнинг қабул қилиниши учун кўплаб йиллар талаб этилади.

ЮНЕСКОнинг маданият ва мерос соҳаларида (муаллифлик ҳуқуқларини ҳам ҳисобга олган ҳолда) еттита конвенцияси мавжуд бўлиб, улар (а) моддий, номоддий ва табиий мерос; (б) ҳозирги кунда маданий турфа хилликнинг намоён бўлиши йўналишларида қабул қилинган:

- Маданий ўзликни ифодалаш турфа хиллиги шакллари муҳофаза қилиш ва рағбатлантириш тўғрисида Конвенция (2005).
- Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш тўғрисида Конвенция (2003 й.)¹.
- Сув ости маданий меросини муҳофаза қилиш тўғрисида Конвенция (2001 й.).
- Жаҳон маданий ва табиий меросини муҳофаза қилиш тўғрисида Конвенция (1972 й.).
- Маданий бойликларнинг ноқонуний олиб кирилиши, олиб чиқилишини таъқиқлаш ва мулк ҳуқуқларининг ўтказилишига қаратилган тадбирлар тўғрисида Конвенция (1970 й.).
- Қуролли тўқнашувлар чоғида маданий бойликларни ҳимоя қилиш тўғрисида Конвенция (1954 й.).
- Жаҳон муаллифлик ҳуқуқлари тўғрисида Конвенция (1952, 1971 йй.).

ЮНЕСКОнинг маданият ва мерос бўйича уч конвенцияси маданий турфа хилликни сақлашга муносиб ҳисса қўшадиган ҳужжатларидир ва улар маълум маънода бир-бирини тўлдирувчи хусусиятга эга.

1972 йилда қабул қилинган Жаҳон маданий ва табиий меросини муҳофаза қилиш тўғрисида Конвенцияси (Жаҳон мероси Конвенцияси номи билан ҳам юритилади)нинг асосий мақсади буюк ва универсал қимматга эга бўлган мероснинг муҳофазасига қаратилган. Бу Конвенцияни ЮНЕСКОнинг 194 аъзосидан 189 таси ратификация қилган бўлиб, Бутунжаҳон мерос рўйхати мавжудлиги сабабли у ЮНЕСКО конвенцияларининг энг таниқлисидир. 2003 йилда қабул қилинган Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш тўғрисида Конвенция (Номоддий мерос Конвенцияси деб ҳам юритилади) жаҳондаги ҳамжамиятлар, гуруҳлар ва алоҳида шахсларнинг номоддий маданий меросини асрашга қаратилган. 2012 йил апрель ҳолатига кўра ушбу Конвенциянинг аъзолари рўйхатида 142 та давлат мавжуд. Бу Конвенция Бутунжаҳон мероси Конвенциясидан фарқ қилади, лекин унинг яратилишига мазкур Конвенциянинг таъсири сезилади.

---

¹ Конвенциядаги «safeguarding» термини «сақлаш» маъносини билдирсада, уни ўзбек тилида “муҳофаза қилиш” термини тўлароқ ифодалайди

Маданий ўзликни ифодалаш турфа хиллиги шакллари муҳофаза қилиш ва рағбатлантириш тўғрисида Конвенция (2005 й.) ижодий ташаббускорликни қўллаб-қувватлаш, кенгайтириш орқали маданий турфа хилликни рағбатлантиришга қаратилган. 2012 йил апрель ҳолатига кўра ушбу Конвенция аъзоларининг рўйхати 121 та давлатни ташкил этади. Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш зарурати ва бунинг учун зарур механизмларни яратиш тўғрисида мунозаралар 1970 йиллардан бошланиб, Боливия томонидан киритилган эди. 1989 йилда ЮНЕСКО Фольклорни сақлаш бўйича Тавсияларни қабул қилди ва Шарқий Осиё давлатлари ташаббуси билан 1993 йилда Инсониятнинг тирик дурдоналари Дастури бошланди, бунинг натижасида 1998 йилдан “Инсониятнинг оғзаки ва номоддий мероси дурдоналарини эълон қилиш” ишлари бошланди.

«Инсониятнинг тирик дурдоналари» ва «Дурдоналар» бўйича тавсиялар ва дастурларда экспертлар томонидан киритилган ва Жаҳон мероси Конвенциясида қўлланилган бутунжаҳон аҳамиятига эга бўлиш принципи қатъий танқидга учради ва Номоддий маданий мероснинг муҳофазасида ҳамжамиятлар иштирокини таъминлаш ва иерархиядан қочиш масаласи кўтарилди. Бундай янги ёндашув Номоддий маданий мероснинг буюклиги ва уларни етказувчиларнинг маҳорат даражасига эмас, Номоддий маданий мерос билан боғлиқ билим ва кўникмаларнинг авлоддан-авлодга ўтказилишини асосий вазифа сифатида эътироф этади. 1990-йилларнинг охирида янги стандартлаштирувчи ҳужжат яратиш ғояси ЮНЕСКОга аъзо давлатлар, айниқса Шарқий Осиё, Африка ва Лотин Америкаси давлатлари томонидан фаол илгари сурилди. 2001 йилда ЮНЕСКО томонидан Котибиятга ҳукуматлараро учрашувни ташкил этиш ва бунда “халқаро конвенциянинг дастлабки варианты” матни бўйича келишувга эришиш бўйича тапширик берилди.

Кейинроқ, 2002 йилнинг сентябридан 2003 йилнинг июнигача муддатда Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича Конвенция тайёрланди. У 2003 йилнинг октябрь ойида ЮНЕСКО Бош конференциясида қабул

қилинди; тез орада уни ратификация қилиш ишлари бошланди, иштирокчи-давлатларнинг сони 30 тага етгандан уч ой ўтганидан кейин, яъни 2006 йил 20 июнидан у кучга кирди. Конвенция таажжубланарли ҳолда тез ратификация қилинди ва 2012 йилнинг апрель ойи ҳолатига кўра уни ЮНЕСКОга аъзо 193 давлатнинг 142 таси (учдан икки қисмидан ортиғи) ратификация қилди.

1.2. Номоддий маданий мерос Конвенциясининг мазмуни

Номоддий маданий мерос аксарият ҳолларда моддий мерос ҳисобланган жой, бино, предметлар, хом ашё, кийимлар, асбоблар билан боғлиқ, ва ўз навбатида моддий мерос ҳам уни яратиш билан боғлиқ номоддий мерос ва амалиёт билан боғлиқ бўлади. Моддий ва номоддий мероснинг бундан қоришувини инкор этмаган ҳолда ЮНЕСКОга аъзо давлатлар томонидан алоҳида Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича конвенция яратиш таклифи маъқулланди. Бунинг асосий сабабини Жаҳон мероси конвенциясига киритиладиган қўшимча ва ўзгаришлар билан Номоддий маданий меросни муҳофазасига оид барча тадбирларни қамраб олиш имкониятининг чегараланганлигидан ахтариш лозим. Шунингдек, моддий мерос билан номоддий мероснинг ҳамжамиятлар иштирокидаги муҳофазаси бир-бирдан тубдан фарқ қилади.

Ўз навбатида моддий мерос муҳофазасида анъанавий равишда ўтмиш билан боғлиқ предметлар ва биноларни сақлаш масаласи асосий ўрин тутса, номоддий меросда - тирик ва ҳозирда мавжуд бўлган билим ва кўникмаларни муҳофаза қилиш, намоён этиш ва кейинги авлодга етказиш масалалари муҳим ҳисобланади.

Конвенциянинг расмий равишда тан олинган олти (инглиз, араб, испан, хитой, рус ва француз) тилларидаги таржималари мавжуд. Кўплаб мамлакатларда унинг бошқа тилларга таржималари яратилган.

Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича халқаро конвенция 9 та бўлим 40 та моддадан иборат бўлиб, биз қуйида ундаги бизнинг фаолиятимизга тааллуқли бўлган бўлим ва моддаларига тўхталамиз ва Конвенция талабларининг 2010 йил 7 октябрда Вазирлар Маҳкамаси

томонидан тасдиқланган Давлат дастурида қай даражада қамраб олинганлигини таҳлил этамиз.

Конвенцияни қабул қилиш зарурати ифодаланган бандларда “глобаллашув ва ижтимоий ўзгаришлар жараёни ҳамжамиятлар ўртасида ўзаро мулоқот ўрнатиш учун қулай замин яратиш” мақсади, “мурасизликнинг келиб чиқиши, деградацияланишнинг жиддий таҳдид манбаи бўлиши”, шунингдек, “номоддий маданий меросни сақлаш бўйича маблағларнинг етишмаслиги оқибатида унинг йўқолиб кетиш ва бузилиб кетиш хавфи” мавжудлиги таъкидланади. Шу муносабат билан “инсониятнинг номоддий маданий меросни муҳофаза этиш йўлидаги умумий интилишларини, саъй-ҳаракатларини ва бу борадаги умумий хавотир” ҳам эътироф этилади.

Кейинги бандларда номоддий маданий мерос аслида инсонларнинг ижодкорлик фаолияти натижасида яратилиши таъкидланади ва “ҳамжамиятлар, хусусан туб аҳолига мансуб ҳамжамиятлар ва айрим ҳолларда алоҳида шахсларнинг номоддий маданий меросни барпо этишда, муҳофаза қилишда, сақлашда ва қайта бунёд этишда, ва шу тариқа маданий турлитуманликни бойитишда ва инсониятнинг ижодкорлик қобилиятини оширишда муҳим роль ўйнаши” айтилади. Ушбу меросни сақлаш бўйича янги тартиб ва қоидаларни жорий этиш мақсадида “маданий ва табиий меросни сақлаш бўйича халқаро шартномаларни, амалдаги тавсия ва резолюцияларни номоддий маданий мерос соҳасидаги янги қоидалар билан бойитиш ва самарали тўлдириш” муҳимлиги ҳисобга олинади. Номоддий маданий меросни сақлаш ва тарғиб этишдан ташқари унинг ўта муҳим ўрни - “ёш авлодлар томонидан чуқур ҳис этилиши кераклиги” алоҳида таъкидланади. Бу ерда яна “номоддий маданий мероснинг кишилар ўртасида ўзаро яқинлашуви, мулоқот, ўзаро тушуниш” даги бебаҳо роли эътироф этилади.

Конвенциянинг мақсадлари сифатида қуйидагилар қайд этилган:

номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш;

тегишли ҳамжамиятлар, гуруҳлар ва алоҳида шахсларга мансуб номоддий маданий меросни ҳурмат қилиш;

номоддий маданий мероснинг муҳимлигига ва маҳаллий, миллий ва халқаро миқёсда унинг умум томонидан тан олиншига эътиборни жалб қилиш;

халқаро ҳамкорлик ва ёрдам кўрсатиш.

Конвенциянинг 2-моддасида Конвенция матнида учрайдиган асосий тушунчаларга таъриф берилган бўлиб, биз олдинги мавзуда алоҳида тўхталган “номоддий маданий мерос” тушунчасига алоҳида тўхталган ва мероснинг йўналишлари кўрсатиб ўтилган. Ушбу моддада (кейинчалик матндаги қайтариқларни қисқартириш мақсадида) “муҳофаза” сўзи доимий равишда жуда кенг, яъни - “номоддий маданий мерос ҳаётийлигини таъминлаш, шу билан бирга, уни идентификациялаш, ҳужжатлаштириш, тадқиқ қилиш, сақлаш, ҳимоя қилиш, оммалаштириш, ролини ошириш, тарғиб қилиш чораларини, асосан расмий ва норасмий таълим ёрдамида амалга ошириш, ҳамда бундай мероснинг турли жиҳатларини қайта барпо этиш” маъноларида қўлланилиши ёзилган.

Конвенциянинг иккинчи бўлими Конвенция органларига бағишланган. Унга кўра унинг энг олий органи – Бош ассамблея бўлиб, ҳар икки йилда бир маротаба ўз йиғилишларини ўтказди. Бундан ташқари иштирокчи-давлатлар томонидан тавсия этиладиган номзодлардан ташкил топган – Ҳукуматлараро кўмита ва доимий фаолият олиб борувчи – Котибият ҳам ташкил этилади. Бу бўлимда мазкур органларнинг ваколатлари, иш услуби, сайланиш муддатлари ва уларнинг фаолияти билан боғлиқ ташкилий масалалар ёритилади.

“Номоддий маданий меросни миллий даражада муҳофаза қилиш” мавзусидаги учинчи бўлимда иштирокчи-давлат томонидан амалга оширилиши лозим бўлган ишлар ва унга юкланадиган мажбуриятлар қайд этилган. Шу муносабат билан мазкур бўлимнинг моддаларига алоҳида тўхталамиз ва батафсил тушунтиришлар беришга ҳаракат қиламиз. Талаблар

билан бир қаторда мамлакатимизда ушбу йўналишда амалга оширилган ишлар ва режалаштирилган вазифаларни ҳам таҳлил этамиз.

Ҳар бир иштирокчи-давлат ўз ҳудудида жойлашган номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича тегишли чораларни кўриши лозим². Бу борада малакатимизда қонунчиликка тегишли ўзгартиришлар киритилганлиги, махсус дастур ишлаб чиқилиб, ҳаётга татбиқ этилаётганлигини эътироф этиш лозим.

Номоддий маданий мерос ҳаётийлигини таъминлаш, шу билан бирга, уни идентификациялаш, ҳужжатлаштириш, тадқиқ қилиш, сақлаш, химоя қилиш, оммалаштириш, ролини ошириш, тарғиб қилиш чораларини, асосан расмий ва норасмий таълим ёрдамида амалга ошириш, ҳамда бундай мероснинг турли жиҳатларини қайта барпо этиш доирасида ўз ҳудудида мавжуд бўлган номоддий маданий мероснинг турли хил унсурларини ҳамжамиятлар, гуруҳлар ва тегишли ноҳукумат ташкилотлар иштирокида идентификациялаши ва аниқлаши лозим. Давлат дастурининг тегишли бандларида бу бандда белгиланган вазифаларнинг ҳаммаси назарда тутилган. Хусусан, 7-бандда “Ўзбекистоннинг қадимий фольклор ва анъанавий ижрочилиги сақланиб қолган Сурхондарё, Қашқадарё, Самарқанд, Навоий, Бухоро, Хоразм вилоятлари, Қорақалпоғистон Республикаси ва Фарғона водийси бўйлаб комплекс фольклор экспедициялари уюштириш” режалаштирилган бўлиб, 55 ва 56-бандларда ушбу экспедицияларга маданиятшунослар, санъатшунослар, фольклоршунос, этнограф ва экспертларнинг, шунингдек, олий таълим ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида таҳсил олаётган ёшларнинг жалб этилиши ва ушбу тадбирларнинг молиялаштирилиши масалалари киритилган. Бундан ташқари, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркманистон, Афғонистон ва Хитойда яшовчи ўзбеклар фольклорини ёзиб олишни ташкил этиш (8-банд) ҳам кўзда тутилган.

---

² Basic Text of the 2003 Convention of the Intangible Cultural Heritage, 2014. P-9

Иштирокчи-давлатлар томонидан юритилиши лозим бўлган рўйхатлар бўйича қуйидаги вазифалар белгиланган:

Ҳар бир иштирокчи-давлат .... ўз ҳудудида мавжуд бўлган номоддий маданий мерос объектларининг бир ёки бир нечта рўйхатини тузади. Бу рўйхат мунтазам равишда янгилаб турилиши лозим³.

Ушбу банд талабларига кўра ҳар бир иштирокчи-давлат ҳар 6 йилда бир мартаба ЮНЕСКОга ўз ҳисоботини тақдим этиши лозим. Давлат дастурининг 20-бандида “Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича халқаро Конвенция талабларининг бажарилиши борасида мамлакатимизда олиб борилаётган ишлар тўғрисида 2014 ва 2020 йилларда ҳисоботларни тайёрлаш ва белгиланган тартибда ЮНЕСКО ташкилотига тақдим этиш” вазифаси белгилаб қўйилган.

13-моддада муҳофаза қилишнинг бошқа чоралари ҳам белгиланган. Унда – **“Номоддий маданий мероснинг жамиятдаги ролини ошириш ва ушбу меросни муҳофаза қилишни режалаштириш дастурига киритишга йўналтирилган умумий сиёсатни ишлаб чиқади ва амалга оширади”** дейилган. Давлатимиз сиёсатида халқимизнинг маънавий бойлигини асраш, урф-одат ва маросимларимиз воситасида ёшларни тарбиялаш кенг ўрин эгаллаган. Янги Қонун қабул қилиниши, Давлат дастурининг ишлаб чиқилиши ва ҳаётга татбиқ этилиши, бу борада ҳуқуқий-норматив ҳужжатлар ишлаб чиқилиши буни исботлайди.

Навбатдаги бандларда ҳам қатор вазифалар қўйилган. Биз қуйида ушбу вазифаларни Давлат дастурида кўзда тутилган бандлар билан солиштиришда давом этамиз.

Ўз ҳудудида мавжуд бўлган номоддий маданий меросни муҳофаза қилишга ихтисослашган бир ёки бир нечта ваколатдор ташкилотни аниқлайди ёки ташкил этади⁴.

---

³ Basic Text of the 2003 Convention of the Intangible Cultural Heritage, 2014. P-9

⁴ Basic Text of the 2003 Convention of the Intangible Cultural Heritage, 2014. P-9

2009 йил октябрда қабул қилинган Қонун, Давлат дастури, Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 23 февралдаги 47-сон қарорига мувофиқ ушбу фаолият билан шуғулланувчи ташкилот ва муассасалар аниқланган.

Номоддий маданий меросни, хусусан, хавф остида бўлган номоддий маданий меросни самарали муҳофаза қилиш мақсадида илмий, техникавий, санъатшунослик соҳасидаги тадқиқотларга, шунингдек, илмий-тадқиқот методологияларини ишлаб чиқишга яқиндан кўмаклашади. Давлат дастурининг 5-бандида номоддий маданий мероснинг барча йўналишлари бўйича грантлар ажратилишини таъминлаш, илмий-тадқиқот ишларини кучайтириш, тадқиқот ишларига ёш олимларни жалб этиш вазифаси қўйилган. Шунингдек, 31-бандда мусиқа, маданият ва санъат таълим йўналишларида ўқиётган талабаларнинг номоддий маданий мерос борасидаги тадқиқотларни кўллаб-қувватлаш ва ушбу йўналишдаги энг яхши тадқиқотлар танловларини эълон қилиш, ғолибларни рағбатлантириш, энг сара ишларни илмий тўплам шаклида чоп этиш вазифаси қўйилган.

Номоддий маданий меросни бошқариш соҳасида кадрлар тайёрловчи муассасаларни ташкил этиш ёки мустаҳкамлашга кўмаклашиш. Давлат дастурининг 13 та банди (21-33 бандлар) соҳа мутахассисларини тайёрлаш ва малака ошириш ишларини ташкил этиш масалаларига бағишланган бўлиб, унда мактаб таълимидан бошлаб, ўрта-махсус ва олий таълимда, шунингдек ундан кейинги таълим босқичларида ҳам мазкур вазифаларни бажариш бўйича аниқ вазифалар белгиланган.

Номоддий маданий меросдан фойдаланиш имкониятини ошириш⁵. Давлат дастурининг “Номоддий маданий мерос тарғиботида маданий туризм дастурларидан кенг фойдаланиш” масалаларига бағишланган бўлимнинг 6 та банди (49-54 бандлар) ва дастурнинг қатор бошқа бандларида мамлакатимиз аҳолиси ва хорижлик меҳмонларнинг номоддий маданий меросдан баҳраманд бўлишини янада яхшилаш масалалари ёритилган.

---

⁵ Basic Text of the 2003 Convention of the Intangible Cultural Heritage, 2014. P-10

Номоддий маданий меросни хужжатлаштириш билан шуғулланувчи муассасаларни барпо этиш ва улардан фойдаланишни енгиллаштириш. Ҳозирда Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги қошидаги Республика халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар илмий-методик маркази қошида махсус Хужжатлаштириш бўлими ташкил этилган. Ушбу бўлим бюджет маблағлари ва ЮНЕСКО томонидан ажратилган 18 минг АҚШ доллари эвазига замонавий аудио, видео, фото ускуналари, шунингдек, типография анжомлари билан таъминланган. Ўзбекистон Фанлар академиясининг А.Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти Фольклор бўлими ҳам тегишли замонавий анжомлар билан бойитилди. Фанлар академияси тасарруфидаги Санъатшунослик институтида махсус Хужжатлаштириш бўлими ташкил этилиши режалаштирилган. Номоддий маданий меросни тарғиб этиш мақсадида махсус веб-сайт (www.nmm.uz) ишлаб турибди.

Таълим, жамоатчиликнинг хабардорлигини ошириб бориш ва салоҳиятни мустаҳкамлаш масалаларига бағишланган 14-моддада белгиланган вазифалар ижроси бўйича қуйидагиларни келтириш мумкин.

Таълим дастурлари орқали жамоатчиликнинг, хусусан, ёшларнинг номоддий маданий мерос тўғрисидаги билимларини ошириш⁶.

Давлат дастурининг 21- бандида номоддий маданий меросни ўрганиш масалаларини олий таълим ва ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларининг тегишли фанлар ўқув дастурларига киритиш, қўлланмалар тайёрлаш ва чоп этиш режалаштирилган.

Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш соҳасида, хусусан, бошқарув ва илмий тадқиқот масалалари билан боғлиқ имкониятларни ошириш бўйича тегишли чора-тадбирларни ишлаб чиқиш⁷.

---

⁶ Basic Text of the 2003 Convention of the Intangible Cultural Heritage, 2014. P-10

⁷ Basic Text of the 2003 Convention of the Intangible Cultural Heritage, 2014. P-10

Давлат дастурининг 21- бандида номоддий маданий меросни ўрганиш масалаларини олий таълим ва ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларининг тегишли фанлар ўқув дастурларига киритиш, қўлланмалар тайёрлаш ва чоп этиш режалаштирилган.

Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш соҳасида, хусусан, бошқарув ва илмий тадқиқот масалалари билан боғлиқ имкониятларни ошириш бўйича тегишли чора-тадбирларни ишлаб чиқиш. Давлат дастурининг биринчи бўлими тўлалигича номоддий маданий мероснинг бошқаруви, иккинчи бўлими эса номоддий маданий меросни илмий жиҳатдан ўрганиш ва тадқиқот ишларини ташкил этиш масалаларини қамраб олади.

Билимларни тарқатишнинг норасмий усулларида фойдаланиш. Дастурнинг 25-бандида номоддий маданий меросни сақловчи ва етказувчиларни ўқув дастурларини такомиллаштириш ишларига ва бевосита ўқув жараёнига жалб этиш, уларга шарт-шароитлар яратиш, 32-бандида номоддий маданий мерос билан шуғулланувчи мутахассисларнинг малакасини ошириш, 36-бандида номоддий маданий мерос муҳофазаси ва тарғиботи масалаларига бағишланган махсус “Мерос” илмий-оммабоп журналинини ташкил этиш масалалари қамраб олинган.

Номоддий маданий меросга хавф солаётган таҳдидлар, шунингдек, мазкур Конвенциянинг бажарилиши юзасидан олиб борилаётган тадбирлар ҳақида жамоатчиликни хабардор қилиб туриш. Дастурнинг 6-бўлими номоддий маданий меросни сақлаш ва унинг муҳофазасини ташкил этиш бўйича олиб бориладиган тарғибот-ташвиқот ишларига йўналтирилган бўлиб, унинг 40-45 бандларида ушбу масалалар тўлиқ қамраб олинган.

Конвенциянинг 15-моддасида ҳамжамиятлар, гуруҳлар ва алоҳида шахсларнинг иштироки масаласи хусусида шундай вазифа қўйилган:

Ҳар бир иштирокчи-давлат номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш доирасида шундай меросни бунёд этиш, муҳофаза қилиш ва тақдим этиш билан шуғулланувчи ҳамжамиятлар, гуруҳлар ва алоҳида шахсларнинг

имкон қадар кенг иштирокини таъминлашга ҳаракат қилади ҳамда уларнинг бундай меросни бошқаришга жалб қилинишлари ва фаол иштирок этишлари учун кўмаклашади. Ушбу вазифалар тўлалигича Давлат дастурида кўзда тутилган. Хусусан, 7-бўлим номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш борасида ҳамкорлик тармоғини ривожлантириш масалаларини қамраб олиб, унга кўра номоддий маданий мерос масалалари билан шуғулланувчи нодавлат ташкилотлари ва муассасаларининг уюшмасини ташкил этиш, улар томонидан ўтказиладиган номоддий маданий мерос билан боғлиқ танлов, кўрик, фестиваль, кўргазмаларнинг йиллик режалари ишлаб чиқиши, мувофиқлаштирилиши ва эълон қилинишини таъминлаш, маҳаллаларда номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш ва тарғиб этиш борасидаги ишларни режалаштириш ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари билан биргаликда амалга ошириш мўлжалланган.

Конвенциянинг IV бўлими номоддий маданий меросни халқаро миқёсда муҳофаза қилиш масалаларига бағишланган. Ушбу бўлимнинг 16 ва 17 моддаларига асосан иккита халқаро рўйхат - Инсониятнинг номоддий маданий меросининг репрезентатив рўйхати ва Кечиктириб бўлмас муҳофазага муҳтож номоддий маданий мерос рўйхати юритилиши белгилаб қўйилган. Репрезентатив рўйхатга Ўзбекистондан 4 та (Бойсун маданий муҳити, Шашмақом, Катта ашула ва Наврўз) объект киритилганлигини ўтган мавзуларда баён этган эдик. Ҳар икки рўйхатга номзодномаларни тайёрлаш ишлари мунтазам равишда олиб борилмоқда.

Халқаро ҳамкорлик ва ёрдам масалалари қамраб олинган V бўлимда ҳамкорликни ташкил этиш йўллари ва усуллари, халқаро ёрдам олиш учун шарт-шароитлари очиқ берилади. Ўзбекистондан Репрезентатив рўйхатга киритилган “Бойсун маданий муҳити” ва “Шашмақом” номзодномаларида ҳужжатлаштириш ишларини ташкил этиш учун халқаро ёрдам олинган ва ушбу маблағлар тегишли йўналишларда сарф этилган. Шунингдек, ЮНЕСКОнинг 2-тоифали институтлари: Осиё ва Тинч океани мамлакатларининг ахборот таъминоти йўналиши бўйича номоддий маданий

мерос маркази - ICHCAP (Корея Республикаси), Маданий мерос масалалари бўйича Марказий Осиё маркази - PCAS (Самарқанд), шунингдек Осиё ва Тинч океани мамлакатларининг кадрлар тайёрлаш ва малакасини ошириш бўйича номоддий маданий мерос маркази (Япония) билан доимий алоқалар ўрнатилган.

Конвенциянинг кейинги бандлари - **Номоддий маданий мерос жамғармаси; Ҳисоботлар; Ўткинчи қодалар; Якуний қодалар**⁸ деб номланиб, уларда жамғарма маблағларининг шаклланиши, мажбурий ва ихтиёрий тўловлар, ҳисоботларни тақдим этиш шартлари ва муддатлари, муқаддам эълон қилинган “Инсониятнинг оғзаки дурдоналари” рўйхатига киритилган объектларнинг (Ўзбекистонда 2001 йили “Бойсун маданий муҳити”, 2003 йили “Шашмақом” киритилган) янги “Репрезентатив рўйхат”га ўтказилиши, шунингдек Конвенциянинг ратификация қилиниши, унга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тартиби ва бошқа керакли маълумотлар берилган.

1.3. Оператив йўриқнома ва унинг мақсади

Оператив йўриқнома – Қўмита ва иштирокчи-давлатлар томонидан Конвенциянинг миллий ва халқаро даражада татбиқ этилишига хизмат қилувчи кўрсатмалар ва тартибларни мужассам этган ҳужжатдир. У Номоддий маданий мерос унсурлари номзодномаларини рўйхатга киритиш бўйича, илғор тажрибаларни Реестрга киритиш, шунингдек Жамғармадан молиявий кўмак олиш бўйича талаблар, қодалар ва процедураларни ўз ичига олади. Шунингдек, Оператив йўриқнома Конвенциянинг 11-15-моддаларида баён этилганидек, иштирокчи-давлатлар ҳудудларидаги Номоддий маданий меросни муҳофаза қилишнинг умумий йўлларини, шунингдек, Конвенциянинг бош мақсади бўлган – Номоддий маданий меросга нисбатан эътиборни ошириш ёки ушбу ишга ёрдам беришни кўрсатиб беради.

---

⁸ Basic Text of the 2003 Convention of the Intangible Cultural Heritage, 2014. P-12

Оператив йўриқнома Қўмита томонидан Бош ассамблея томонидан тасдиқланиши учун тайёрланган. Унинг биринчи варианты 2008 йил июнда маъқулланган, 2010 йил июнда кенгайтирилган ва 2012, 2014 йилларда тегишли тузатишлар киритилган.

Конвенциядан фарқли равишда Оператив йўриқнома ўзгартирилиши, тузатишлар киритилиши, кенгайтирилиши мумкин. Унга киритиладиган ва Қўмита томонидан тайёрланган ҳар қандай тузатишлар ҳар икки йилда бир мартаба йиғиладиган Бош ассамблея томонидан тасдиқланиши лозим. Бош ассамблея киритилаётган ҳар бир тузатишни киритиш олдидан ҳар томонлама муҳокама этади Оператив йўриқнома мумкин қадар такомиллаштириб борилади. Шунинг учун ҳам Конвенция имплементация жараёнида Оператив йўриқноманинг энг сўнгги вариантдан фойдаланиш тавсия этилади.

Оператив йўриқноманинг 1-бобида (2014 йилги варианты) номоддий маданий меросни халқаро миқёсда муҳофаза қилиш, ҳамкорлик, ва халқаро ёрдам масалалари қамраб олинган:

- ОЙ⁹ 1 Кечиктириб бўлмас муҳофазага муҳтож номоддий маданий мероснинг рўйхатига киритиш мезонлари
- ОЙ 2 Инсониятнинг номоддий маданий меросининг репрезентатив рўйхатига киритиш мезонлари
- ОЙ 3 – 7 Конвенциянинг мақсад ва принципларини яққолроқ акс эттирадиган дастурлар, лойиҳалар ва тадбирлар танлови мезонлари
- ОЙ 8 – 12 Лаёқатлилиқ ва халқаро ёрдам аризалари танловининг мезонлари
- ОЙ 13 – 16 Кўпмиллатли хужжатлар

---

⁹ Operational Directives for the implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage 2009. P-19

- ОЙ 17 – 24 Ҳужжатларни топшириш
- ОЙ 25 – 31 Ҳужжатларни баҳолаш
- ОЙ 32 Фавқолодда кечиктириб бўлмас аснода амалга ошириладиган кечиктириб бўлмас муҳофазага муҳтож мерослар рўйхати номзодлари
- ОЙ 33 – 37 Қўмита томонидан ҳужжатларнинг текширилиши
- ОЙ 38 Унсурнинг бир рўйхатдан иккинчисига ўтказилиши
- ОЙ 39 – 40 Унсурнинг рўйхатдан олиб ташланиши
- ОЙ 41 Рўйхатга киритилган унсурнинг номини ўзгартириш
- ОЙ 42 – 46 Конвенциянинг мақсад ва принципларини яққолроқ акс эттирадиган деб танланган дастурлар, лойиҳалар ва тадбирлар
- ОЙ 47 – 53 Халқаро ёрдам
- ОЙ 54 – 56 Жадвал – иш тартибининг таҳлили
- ОЙ 57 – 65 Инсониятнинг оғзаки ва номоддий мероси дурдоналари сифатида эълон қилинганларни инсониятнинг номоддий маданий мероси репрезентатив рўйхатига киритиш.

1.4. Конвенция рўйхатлари ва Реестри

Конвенциянинг 17-моддаси билан Тезкор муҳофаза рўйхати (тўлиқ: Зудлик билан муҳофаза остига олиниши лозим бўлган номоддий маданий мерос рўйхати) таъсис этилиб, унинг асосий мақсади йўқолиш хавфи туғилган Номоддий маданий мерос унсурларининг муҳофазаси ҳисобланади.

Конвенциянинг 16-моддаси билан Репрезентатив рўйхат (тўлиқ: Инсоният номоддий маданий меросининг Репрезентатив рўйхати) таъсис этилган. Бу рўйхат инсоният Номоддий маданий меросининг барча соҳалар, ҳамжамиятлар ва гуруҳлардаги ранг-баранглигини намоён этишга хизмат қилади. Иштирокчи-давлатлар ушбу рўйхатлар ва реестрга киритиш учун номоддий маданий мерос унсурларини, шунингдек, илғор тажриба сифатида дастурлар, тадбирлар ва лойиҳаларни тавсия этишлари мумкин. Конвенциянинг 18-моддаси Конвенциянинг принциплари ва мақсадларини жуда яхши ифодаладиган дастур, лойиҳа ва тадбирларни танлаб олишга тегишлидир 18.2-модда ушбу номзодномаларни тайёрлаш учун зарур молиявий кўмак ҳам берилиши мумкинлигини аниқлаштиради, 18.3-модда эса Қўмита ўша танлаб олинган тажрибаларни тарқатиши лозимлигини талаб қилади. Ушбу тажрибалар Реестрга киритилгандан кейин ундан бошқа мамлакатлар ва улардаги шу соҳада ишлаётган одамлар самарали фойдаланишлари учун Қўмита ва Котибият томонидан тарғиб этилади.

Ҳозирги кунда мамлакатимиздаги номоддий маданий мероснинг 4 та алоҳида рўйхати юритилади.

Булар:

1. Зудлик билан муҳофаза остига олиниши лозим бўлган номоддий маданий мерос объектларининг рўйхати.
2. Жаҳон номоддий маданий меросининг Репрезентатив рўйхатига киритиш учун тавсия этиладиган номзодлар рўйхати.
3. Номоддий маданий мероснинг миллий рўйхати.
4. Номоддий маданий мероснинг маҳаллий рўйхатларидан иборатдир.

Юқорида қайд этилган барча рўйхатлар доимий равишда янгиланиб, тўлдирилиб бориши тақозо этилади. Хусусан, зудлик билан муҳофаза чоралари кўрилиши лозим бўлган рўйхатга тушган объектдаги хавф тугатилгандан кейин у ушбу рўйхатдан чиқарилади. Ёки, маҳаллий рўйхатга киритилган объект тарихий-маданий экспертиза натижаларига кўра Миллий

рўйхатга киритилиши тавсия этилса, у олдинги рўйхатдан чиқарилиб, бошқасига ўтказилади ва ҳоказо.

Назорат саволлари:

1. Дунё миқёсида номоддий маданий мерос муҳофазасига доир ҳаракатлар қачондан ва қаерларда бошланди?
2. Номоддий маданий мерос соҳасидаги турдош уч конвенцияларнинг қандай ўхшаш ва фарқли жиҳатлари бор?
3. Номоддий маданий мерос Конвенциясининг асосий мазмуни ҳақида сўзлаб беринг.
4. Конвенцияда номоддий маданий мерос муҳофазаси қандай кўринишларда ташкил этилади?
5. Оператив йўриқнома ким томонидан ва қанча муддатга ишлаб чиқилади?
6. Конвенциянинг қандай рўйхатлари ва Реестри мавжуд?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Маданият соҳасига оид меъёрий ҳужжатлар тўплами. Ўз.Р.Маданият ва спорт ишлари вазирлиги, 2010 й.
2. List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. UNESCO, 2009.
3. Janet Pillai. Learning with Intangible Cultural Heritage for a Sustainable Future. UNESCO, 2015.
4. Basic Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, UNESCO, 2014, Paris.
5. Основные тексты Международной конвенции об охране нематериального культурного наследия. ЮНЕСКО, 2014 г.

2-мавзу: Ўзбекистонда номоддий маданий мерос муҳофазаси бўйича қонунчилик. Давлат дастури (2 соат)

Режа:

2.1. Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Қонуни.

2.2. 2010-2020 йилларда номоддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш Давлат дастури.

2.3. Номоддий маданий мерос муҳофазасига оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар.

Таянч иборалар: *конвенция, маданий мерос, номоддий маданий мерос, оператив йўриқнома, Бош ассамблея, Котибият, репрезентатив рўйхат, ратификация, тарихий-маданий экспертиза, ансамбллар, ёдгорликлар, номоддий маданий мерос соҳалари, билим ва кўникмалар, ҳамжамият, меросни ўзида сақловчилар, нодавлат-ноҳукумат ташилотлари.*

2.1. Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Қонуни.

Маълумки, халқаро ҳужжатларни қабул қилишнинг ўз қоидалари мавжуд. Яъни у қабул қилингандан кейин, уни қабул қилган давлат қонунчилигидаги қоидалар халқаро ҳужжатдаги ҳолатларга мослаштирилиши талаб этилади. Шу муносабат билан 2008 йил апрель ойида Ўзбекистон Республикаси ЮНЕСКОнинг “Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Конвенцияси аъзосига айлангандан кейин шу пайтгача мавжуд бўлган Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Қонуни (2001 йилда қабул қилиниб, 2003 йилда тегишли қўшимча ва ўзгартиришлар киритилган)га янги қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш ёки янги қонун қабул қилиш орқали биз юқорида қайд этган нормалар бажарилиши лозим бўлди. Шу муносабат билан салкам икки йил давомида шу йўналишда ишлар олиб борилди ва 2009 йил сентябрь ойида Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Қонунига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг ЎрҚ-228-сонли Қонуни қабул қилинди.

Биз қуйида ушбу Қонун билан 2001 йилда қабул қилиниб, 2003 йилда ўзгартириш ва қўшимчалар киритилган янги таҳрирдаги Қонуннинг асосан номоддий маданий мерос билан боғлиқ бандларига тўхталиб ўтамиз.

1-модда. Ушбу Қонуннинг мақсади

Ушбу Қонуннинг мақсади Ўзбекистон халқининг умуммиллий бойлиги бўлмиш маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

2-модда. Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари

Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборатдир.

Қорақалпоғистон Республикасида маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги муносабатлар Қорақалпоғистон Республикаси қонун ҳужжатлари билан ҳам тартибга солинади.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

3-модда. Асосий тушунчалар

Ушбу Қонунда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

ансанбллар¹⁰— тарихан таркиб топган ҳудудда аниқ кўзга ташланадиган, атроф манзараси билан умумийлиги ёки алоқадорлиги тарихий, археологик, меъморий, эстетик ёки ижтимоий-маданий қимматга эга бўлган, ижтимоий, маъмурий, диний, илмий, ўқув-таълим, истехком, сарой, тураржой, савдо, ишлаб чиқариш ва бошқа аҳамиятга молик ҳамда рассомлик, ҳайкалтарошлик, амалий безак санъати, меъморчилик асарлари билан боғлиқликда алоҳида ёки ўзаро биргаликда турган ёдгорликлар, иморатлар ва иншоотлар гуруҳлари,

---

¹⁰ Маданият соҳасига оид меъёрий ҳужжатлар тўплами. Ўз.Р.Маданият ва спорт ишлари вазирлиги, 2010 й.

шунингдек тарихий тархларнинг ҳамда манзилгоҳлар иморатларининг колдиқлари, ландшафт архитектураси ва боғ-роғ санъати асарлари (боғлар, истироҳат боғлари, хиёбонлар, сайилгоҳлар);

диққатга сазовор жойлар¹¹ — инсон ва табиат ижодининг муштарак маҳсули, шунингдек тарихий, археологик, шаҳарсозлик, эстетик, этнологик ёки антропологик қимматга эга бўлган ҳудудлар, шу жумладан халқ хунармандчилиги масканлари, тарихий манзилгоҳлар ёки шаҳарсозлик тарҳи марказлари ва тарихий (шу жумладан ҳарбий) воқеалар, ёдгорликлар, атоқли тарихий шахсларнинг ҳаёти билан боғлиқ бўлган иморатлар, хотира жойлари, табиий ландшафтлар, шунингдек кўҳна шаҳарлар, шаҳристонлар, манзилгоҳлар, қароргоҳлар иморатларининг маданий қатламлари, колдиқлари, маросимлар бажо этиладиган жойлар;

ёдгорликлар — тарихий, илмий, бадиий ёки ўзгача маданий қимматга эга бўлган айрим иморатлар, бинолар ва иншоотлар, улар билан боғлиқ бўлган рассомлик, ҳайкалтарошлик, амалий безак санъати асарлари ҳамда шу иморатлар, бинолар ва иншоотларнинг тарихан таркиб топган ҳудудлари, шунингдек мемориал уйлар, квартиралар, қабристонлар, мақбаралар ва айрим қабрлар, монументал санъат асарлари, фан ва техника (шу жумладан ҳарбий техника) объектлари, антропология, этнография, нумизматика, эпиграфика, картография, фотография материаллари, кинофильмлар, аудио- видео ёзувлар ҳамда бошқа жисмлардаги ёзувлар, адабиёт ва санъат асарлари, архив, кўлёзма ва чизма ҳужжатлар, қадимги кўлёзма китоблар, ҳарф териш усулида чиқарилган дастлабки китоблар, нодир ва ноёб нашрлар, ноталар, муқаддас буюмлар ва мемориал хусусиятга эга бўлган ашёлар, тош ҳайкаллар, қояга ўйиб солинган тасвирлар, археология ёдгорликлари;

маданий мерос объектлари — моддий ва номоддий маданий мерос объектлари;

---

¹¹ Маданият соҳасига оид меъёрий ҳужжатлар тўплами. Ўз.Р.Маданият ва спорт ишлари вазирлиги, 2010 й.

моддий маданий мерос объектлари¹² — тарихий, илмий, бадий ёки ўзгача маданий қимматга эга бўлган ансамбллар, диққатга сазовор жойлар ва ёдгорликлар;

номоддий маданий мерос объектлари — тарихий, илмий, бадий ёки ўзгача маданий қимматга эга бўлган урф-одатлар, халқ ижодиёти (сўз, рақс, мусиқа, томоша санъати), шунингдек улар ҳамда халқ бадий хунармандчилиги ва амалий санъати билан боғлиқ билимлар, кўникмалар, асбоб-анжомлар, артефактлар, маданий маконлар.

4-модда. Моддий маданий мерос объектларининг тоифалари

Моддий маданий мерос объектлари куйидаги тоифаларга бўлинади:

бутун мамлакат тарихи ва маданияти учун алоҳида аҳамиятга молик тарихий, илмий, меъморий, бадий ва мемориал қимматга эга бўлган республика аҳамиятидаги моддий маданий мерос объектлари;

вилоят, туман, шаҳар тарихи ва маданияти учун алоҳида аҳамиятга молик тарихий, илмий, меъморий, бадий ва мемориал қимматга эга бўлган маҳаллий аҳамиятдаги моддий маданий мерос объектлари.

5-модда. Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги давлат бошқарувини амалга оширувчи органлар

Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги давлат бошқаруви Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги «Ўзархив» агентлиги ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан амалга оширилади.

6-модда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги ваколатлари

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси:

---

¹² Маданият соҳасига оид меъёрий ҳужжатлар тўплами. Ўз.Р.Маданият ва спорт ишлари вазирлиги, 2010 й. Б-34.

маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишларини амалга оширади;

маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш давлат дастурларини тасдиқлайди;

Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрини ва Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатини юритиш тартибини белгилайди;

маданий мерос объектларининг муҳофаза қилиниши, асралиши ва улардан фойдаланилиши устидан давлат назоратини амалга ошириш тартибини белгилайди;

республика аҳамиятидаги моддий маданий мерос объектларининг, шу жумладан Умумжаҳон маданий мероси рўйхатига киритилган объектларнинг ҳудудлари ва муҳофаза теграларидан фойдаланиш тартиботларини тасдиқлайди;

тарихий-маданий қўриқхоналарни, музей-қўриқхоналарни ва тарихий манзилгоҳларни тузиш тартиби ва сақлаш тартиботини белгилайди;

маданий мерос объектларини тарихий-маданий экспертизадан ўтказиш тартибини белгилайди;

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

7-модда. Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлигининг маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги ваколатлари

Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги:

юридик ва жисмоний шахслар томонидан маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан давлат назоратини амалга оширади;

маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда қатнашади;

моддий маданий мерос объектларини илмий ва илмий-техник тадқиқ этиш, консервациялаш, таъмирлаш ҳамда ҳозирги замонда фойдаланишга мослаштириш бўйича давлат дастурларини амалга оширади;

маданий мерос объектларининг аниқланиши, ҳисобга олиниши, муҳофаза қилиниши, тарғиб қилиниши ва улардан фойдаланилишини таъминлайди;

маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш масалалари бўйича давлат бошқаруви органларининг фаолиятини мувофиқлаштириб боради;

Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрини ва Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатини юритади;

маданий мерос объектларининг тарихий-маданий экспертизасини ташкил этади ва амалга оширади;

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

8-модда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Бош архив бошқармасининг маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги ваколатлари

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги «Ўзархив» агентлиги Ўзбекистон Республикасининг Миллий архив фондида турган маданий мерос ҳужжатли объектларини ўзига берилган ваколатлар доирасида ҳисобга олиниши, муҳофаза қилиниши ва улардан фойдаланилишини амалга оширади.

9-модда. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги ваколатлари

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ўзларига берилган ваколатлар доирасида ўз ҳудудларида жойлашган маданий мерос объектларини аниқлайдилар ҳамда уларни ҳисобга оладилар, муҳофаза қилдилар, асрайдилар ва улардан фойдаланадилар, маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижро этилишини таъминлайдилар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш

органлари ва жамоат бирлашмаларини маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш тадбирларини ўтказишга жалб этадилар.

10-модда. Маданий мерос объектларининг давлат томонидан муҳофаза қилинишини таъминлаш

Маданий мерос объектларини давлат томонидан муҳофаза қилиш бу маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасида давлат бошқарувини амалга оширувчи органлар томонидан кўриладиган ҳуқуқий, ташкилий, молиявий, ахборотга доир, моддий-техникавий ва бошқа чора-тадбирлар тизимидир.

Маданий мерос объектларини давлат томонидан муҳофаза қилиш:

тарихий-маданий қимматга эга бўлган объектларни давлат ҳисобига олиш, ҳамда Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрини ва Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатини юритиш;

маданий мерос объектларининг илмий ва илмий-техник тадқиқ этилишини ривожлантириш;

маданий мерос объектларини тарихий-маданий экспертизадан ўтказиш;

моддий маданий мерос объектлари муҳофаза теғраларининг лойиҳаларини ишлаб чиқиш;

моддий маданий мерос объектлари жойлашган ерларда ер қозиш, ер тузиш, қурилиш, мелиорация, хўжалик ишлари ва бошқа ишларни, моддий маданий мерос объектларини асраш бўйича ишларни ўтказиш, шунингдек моддий маданий мерос объектларида илмий ва илмий-техник тадқиқотлар ўтказиш учун рухсатномалар бериш;

алоҳида тартибга солиниши лозим бўлган ва моддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш билан боғлиқ шаҳарсозлик фаолияти объектларининг чегараларини белгилаш;

моддий маданий мерос объектларида муҳофаза белгиларини ўрнатиш;

маданий мерос объектлари ҳолатининг мониторингини амалга ошириш.

Маданий мерос объектларини давлат томонидан муҳофаза қилиш қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа чора-тадбирлар орқали ҳам таъминланиши мумкин.

11-модда. Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастри ва Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхати

Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхати номоддий маданий мерос объектлари тўғрисидаги янгиланиб туриладиган маълумотлар кўрсатилган ҳисобга олиш ҳужжатидан иборат бўлади.

Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатини юритишга қуйидагилар киради:

номоддий маданий мерос объектини идентификация қилиш;

тегишли номоддий маданий мерос объектларининг тармоқлари, йўналишлари, жанрлари ва услубларини таснифлаш;

номоддий маданий мерос объектларини доимий равишда тикловчи шахсларни, гуруҳларни кўрсатиш;

маълумотларни тизимга солиш, сақлаш ва янгилаб бориш;

номоддий маданий мерос объектларининг сифат ҳолатини аниқлаш ва унинг натижалари бўйича ҳисоботлар тузиш.

Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрини ва Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатини юритиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

12-модда. Маданий мерос объектини Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрига ёки Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатига киритиш

Тарихий-маданий қимматга эга бўлган объектларни Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрига ёки Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатига киритиш Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги томонидан маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, шунингдек юридик ва жисмоний шахсларнинг таклифлари асосида амалга оширилади.

Тарихий-маданий қимматга эга бўлган объектларни Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрига ёки Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатига киритиш мақсадга мувофиқлиги тўғрисида тарихий-маданий экспертиза хулосаси олинган кундан эътиборан мазкур объектлар аниқланган маданий мерос объектлари жумласига киритилади.

Археология ёдгорликлари топилган пайтидан эътиборан аниқланган моддий маданий мерос объектлари жумласига киритилади.

Тарихий, илмий, бадий ёки ўзгача маданий қимматга эга бўлган янги аниқланган моддий маданий мерос объектлари Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрига киритилиши тўғрисидаги масала ҳал қилингангача ушбу Қонун талабларига мувофиқ муҳофаза қилиниши керак.

Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги аниқланган моддий маданий мерос объектининг мулкдорини мазкур объект Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрига киритилганлиги тўғрисида қарор қабул қилинган пайтдан эътиборан ўттиз кун ичида хабардор қилиши шарт.

15-модда. Маданий мерос объектларининг тарихий-маданий экспертизаси

Маданий мерос объектларининг тарихий-маданий экспертизаси:

маданий мерос объекти Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрига ёки Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатига киритилишини асослаш;

моддий маданий мерос объектининг тоифасини белгилаш;

моддий маданий мерос объектининг тоифаси ўзгартирилишини асослаш;

моддий маданий мерос объектини Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастридан чиқариш;

моддий маданий мерос объектлари муҳофаза тегралари лойиҳаларининг шаҳарсозлик ва лойиҳалаш ҳужжатларига, шунингдек мўлжалланаётган ер казиш, ер тузиш, қурилиш, мелиорация, хўжалик ишлари ва бошқа ишларнинг

моддий маданий мерос объектларини асраш талабларига мувофиқлигини аниқлаш мақсадида ўтказилади.

Маданий мерос объектларининг тарихий-маданий экспертизаси Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги томонидан ташкил этилади ва амалга оширилади.

18-модда. Маданий мерос объектларининг ҳолати устидан назорат

Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрига ёки Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатига киритилган маданий мерос объектлари ҳолатини назорат қилиб туриши ҳамда моддий маданий мерос объектларининг асралиши юзасидан жорий ва истиқбол дастурларини ишлаб чиқиш мақсадида беш йилда бир марта моддий маданий мерос объектларининг ҳолатини кўриқдан ўтказиши ва уларни қайд этиб қўйиши шарт.

19-модда. Маданий мерос объектларини Умумжаҳон маданий мероси рўйхатига ёки Инсоният номоддий маданий меросининг репрезентатив рўйхатига киритиш

Тарих, санъат, фан, эстетика, этнология ёки антропология нуқтаи назаридан ҳар томонлама беқиёс қимматга эга бўлган маданий мерос объектлари Умумжаҳон маданий ва табиий меросини муҳофаза қилиш тўғрисидаги конвенция ҳамда Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш тўғрисидаги халқаро конвенцияда белгиланган тартибда тегишинча Умумжаҳон маданий мероси рўйхатига ёки Инсоният номоддий маданий меросининг репрезентатив рўйхатига киритиш йўли билан жаҳон маданий мероси объектлари жумласига киритилиши мумкин.

Маданий мерос объектлари тарихий-маданий экспертизасининг хулосаси асосида маданий мерос объектларини Умумжаҳон маданий мероси рўйхатига ёки Инсоният номоддий маданий меросининг репрезентатив рўйхатига киритиш тўғрисидаги таклифлар ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича ташкилоти

(ЮНЕСКО) ҳузуридаги Умумжаҳон мероси қўмитаси ва Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича ҳукуматлараро қўмита талабларига мувофиқ расмийлаштирилган ҳужжатлар юридик ва жисмоний шахслар томонидан Ўзбекистон Республикасининг ЮНЕСКО ишлари бўйича Миллий комиссиясига юборилади

20-модда. Маданий мерос объектларини асраш чора-тадбирлари

Моддий маданий мерос объектларини асраш чора-тадбирлари уларни консервациялаш, тузатиш, таъмирлаш, ҳозирги замонда фойдаланишга мослаштиришни, шунингдек улар билан боғлиқ илмий ва илмий-техник тадқиқотлар, лойиҳалаш ҳамда ишлаб чиқариш ишларини ўз ичига олади.

Моддий маданий мерос объектини консервациялаш — моддий маданий мерос объектини мавжуд кўринишида асраш ва унинг ҳолати ёмонлашувининг олдини олиш мақсадида амалга ошириладиган илмий ва илмий-техник тадқиқотлар, лойиҳалаш ҳамда ишлаб чиқариш ишлари мажмуи.

Моддий маданий мерос объектини тузатиш — моддий маданий мерос объектининг муҳофаза мазмунини ташкил этувчи ўзига хос хусусиятларини ўзгартирмаган ҳолда объектни фойдаланиш ҳолатида сақлаб туриш мақсадида амалга ошириладиган илмий ва илмий-техник тадқиқотлар, лойиҳалаш ҳамда ишлаб чиқариш ишлари мажмуи.

Моддий маданий мерос объектини таъмирлаш — моддий маданий мерос объектининг тарихий ва эстетик қимматини аниқлаш ҳамда сақлаб қолиш ва унинг бут сақланишини таъминлаш мақсадида амалга ошириладиган илмий ва илмий-техник тадқиқотлар, лойиҳалаш ҳамда ишлаб чиқариш ишлари мажмуи.

Моддий маданий мерос объектини ҳозирги замонда фойдаланишга мослаштириш — моддий маданий мерос объектининг тарихий-бадий қимматини ва асралишини ўзгартирмасдан унинг тарихий-маданий қимматга эга бўлган унсурларини таъмирлаш асосида ундан ҳозирги замонда фойдаланишга шарт-шароит яратиш мақсадида амалга ошириладиган илмий

ва илмий-техник тадқиқотлар, лойиҳалаш ҳамда ишлаб чиқариш ишлари мажмуи.

Номоддий маданий мерос объектларини асраш чора-тадбирлари илмий ва илмий-техник тадқиқотлар, ҳужжатлаштириш, тарғиб қилиш ва рағбатлантириш ишларини ўз ичига олади.

Моддий маданий мерос объектини асрашга доир ишлар Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги томонидан бериладиган рухсатнома асосида амалга оширилади.

21-модда. Йўқотилган маданий мерос объектини асли ҳолига келтириш

Йўқотилган моддий маданий мерос объекти алоҳида тарихий, илмий, бадиий, шаҳарсозлик ёки ўзгача ижтимоий аҳамиятга молик бўлган ҳолларда йўқотилган моддий маданий мерос объекти таъмирлаш усуллари орқали асли ҳолига келтирилади.

Йўқотилган номоддий маданий мерос объекти алоҳида тарихий, илмий, бадиий ёки ўзгача ижтимоий аҳамиятга молик бўлган ҳолларда йўқотилган номоддий маданий мерос объекти илмий ва илмий-техник тадқиқотлар, таъмирлаш усуллари орқали асли ҳолига келтирилади.

Йўқотилган маданий мерос объектини Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан асли ҳолига келтириш тўғрисидаги қарорни Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлигининг маданий мерос объектларининг тарихий-маданий экспертизаси хулосаси асосидаги тақдимномасига биноан манфаатдор органлар ва ташкилотларнинг фикрини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қабул қилади.

35-модда. Низоларни ҳал этиш

Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш масалалари юзасидан келиб чиқадиган низолар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳал этилади.

36-модда. Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг бузилишида айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

2.2. 2010-2020 йилларда номоддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш Давлат дастури.

2010 йил 7 октябрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган “2010-2020 йилларда номоддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш Давлат дастури”нинг I бўлими – “Номоддий маданий меросни сақлаш, муҳофаза қилиш ва келажак авлодга етказишга қаратилган норматив-ҳуқуқий базани ҳамда маъмурий бошқарув тизимини такомиллаштириш”, II бўлими – “Номоддий маданий меросни илмий жиҳатдан ўрганиш ва тадқиқот ишларини ташкил этиш”, III бўлими – “Номоддий маданий меросни рўйхатга олиш ва улар тўғрисидаги маълумотларни ҳужжатлаштириш”, IV бўлими – “Соҳа мутахассисларини тайёрлаш ва малака ошириш ишларини ташкил этиш”, IV бўлими – “Номоддий маданий мерос объектларини сақлашнинг амалий чора-тадбирлари”, V бўлими – “Номоддий маданий меросни сақлаш ва унинг муҳофазасини ташкил этиш бўйича олиб бориладиган тарғибот-ташвиқот ишлари”, VI бўлими – “Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш борасида ҳамкорлик тармоғини ривожлантириш”, VII бўлими – “Номоддий маданий мерос тарғиботида маданий туризм дастурларидан кенг фойдаланиш”, VIII бўлими – “Номоддий маданий мерос намуналарини сақлашни молиялаштириш тизимини янада такомиллаштириш” масалаларига бағишланган.

“Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ

Вазирлар Маҳкамаси 2010 – 2020 йилларда номоддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш Давлат дастури тасдиқланади. Унга кўра Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги Давлат дастурини амалга ошириш бўйича асосий ижрочи сифатида белгиланиб, Давлат дастури мониторингини юритиш, мунтазам равишда ҳар бир йил якунида амалга оширилган ишлар бўйича Вазирлар Маҳкамасига ҳисоботларни тақдим этиш, Республика халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар илмий-методик марказининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ҳамда Ўзбекистон Республикасининг номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш борасида ҳар олти йилда ЮНЕСКОга тақдим этиладиган ҳисоботларини тайёрлаш вазифалари юклатилган.

2.3. Номоддий маданий мерос муҳофазасига оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар.

“Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатини юритиш тўғрисида”ги Низом ва “Номоддий маданий мерос объектларини тарихий-маданий экспертизадан ўтказиш тартиби тўғрисида”ги Низомни ишлаб чиқиш ва белгиланган тартибда Вазирлар Маҳкамасига киритиш масаласи 2010 йил декабрь ойида Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлигига масъулият белгиланган. Натижада Вазирлар Маҳкамаси қарори лойиҳаси асосида номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатини юритиш, уларнинг тарихий-маданий экспертизасини ташкил этиш механизми яратилди. Ҳар икки норматив-ҳуқуқий ҳужжатга “Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунига ўзгартиришлар киритиш ҳақида»ги 228-сонли қонунда кўзда тутилган талаблар асосида ўзгартиришлар киритилди.

Ўзбекистон Республикасининг “Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонунига ўзгартиришлар киритиш ҳақида»ги 2009 йил 9 октябрдаги ЎРҚ-228-сон Қонунини амалга татбиқ этиш

хамда Вазирлар Маҳкамасининг “2010-2020 йилларда номоддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш Давлат дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2010 йил 7 октябрдаги 222-сон қарори ижросини таъминлаш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси “Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатини юритиш тўғрисида”ги Низом 2011 йил 23-февралдаги 47-сон Қарорининг 1-илоvasи асосида тасдиқланди.

Ўзбекистон Республикасининг “Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонунига ўзгартишлар киритиш ҳақида»ги 2009 йил 9 октябрдаги ЎРҚ-228-сон Қонунини амалга татбиқ этиш ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг “2010-2020 йилларда номоддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш Давлат дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2010 йил 7 октябрдаги 222-сон қарори ижросини таъминлаш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси “Номоддий маданий мерос объектларини тарихий-маданий экспертизадан ўтказиш тартиби тўғрисида”ги Низом 2011 йил 23-февралдаги 47-сон Қарорининг 2-илоvasи асосида тасдиқланди.

Назорат саволлари:

1. Халқаро ҳужжатни қабул қилган (ратификация қилган) давлат ўз қонунчилигида қандай ўзгаришлар қилишга ҳақли?
2. Ўзбекистонда номоддий маданий мерос муҳофазаси бўйича қандай қонун мавжуд ва қачон тасдиқланган?
3. Давлат дастури неча боб ва неча банддан иборат?
4. Кадрлар тайёрлаш ва таълим масалалари мазкур Дастурда қандай акс эттирилган?
5. Номоддий маданий мерос муҳофазасига оид яна қандай ҳужжатларни биласиз?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Маданият соҳасига оид меъёрий ҳужжатлар тўплами. Ўз.Р.Маданият ва спорт ишлари вазирлиги, 2010 й.
2. List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. UNESCO, 2009.
3. Basic Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, UNESCO, 2014, Paris.
4. Ў.Тошматов, Н.Исакулова. Номоддий маданий меросни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асослари (монография). Тошкент, 2015 й.
5. Основные тексты Международной конвенции об охране нематериального культурного наследия. ЮНЕСКО, 2014 г.

3-мавзу: Номоддий маданий мероснинг соҳалари.

Режа:

- 3.1. Ўзликни намоён қилишнинг оғзаки шакл ва анъаналари.
- 3.2. Ижро санъати. Саҳнавий ижро санъатининг жанрлари.
- 3.3. Урф-одат, маросим ва байрамлар, маданий маконлар.
- 3.4. Табиат ва коинот билан боғлиқ билим ва кўникмалар.
- 3.5. Анъанавий хунармандчилик.

Таянч иборалар: ЮНЕСКО, конвенция, номоддий маданий мерос, маданий мерос, оператив йўриқнома, ижро санъати, Котибият, репрезентатив рўйхат, ратификация, тарихий-маданий экспертиза, урф-одат, маросим, номоддий маданий мерос соҳалари, билим ва кўникмалар, ҳамжамият, меросни ўзида сақловчилар, нодавлат-ноҳукумат ташкилотлари.

3.1. Ўзликни намоён қилишнинг оғзаки шакл ва анъаналари.

Ўзликни намоён қилишнинг оғзаки анъана ва шакллари бизнинг тушунчамиздаги халқ оғзаки ижодининг ўзидир. Халқ оғзаки ижодида тил муҳим рол ўйнайди. Чунки тил ушбу меросни ифодалашда ва келгуси авлодга етказишда энг асосий восита бўлиб хизмат қилади. Халқ оғзаки ижодининг тур ва жанрлари жуда кенг. Унинг таркибига миф, афсона, ривоят, эртак, мақол, матал, достон, масал, ҳикматли сўзлар, тез айтиш ва бошқа жанрлар, мухтасар қилиб айтганда халқ меросининг оғзаки равишда ифодаланадиган барча тур ва жанрлари киради¹³.

¹³ Ў.Тошматов, Н.Исакулова. Номоддий маданий меросни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асослари (монография). Тошкент, 2015 й.

Миф (афсона, ривоят, асотир) қадимги одамларнинг борлиқ олам ҳақидаги ибтидоий тасаввурлари мажмуи бўлиб, коинотнинг яратилиши, инсонлар, ҳайвонлар ва ўсимликларнинг вужудга келиши, самовий жисмларнинг пайдо бўлиши,

табиий ҳодисаларнинг сабаблари ва моҳияти, афсонавий қаҳрамонлар, маъбудалар ва илоҳлар тўғрисидаги этиқодий қарашларни ўз ичига олган. Қадимда халқларда бўлгани каби, Марказий Осиё мифлари мазмун ва моҳият жиҳатдан қуйидаги турларга бўлинади:

- олам яратилиши ва ҳаёт пайдо бўлиши ибтидо ҳақидаги мифлар;
- осмон жисмлари ва табиат ҳодисалари ҳақида ҳикоя қилувчи самовий мифлар;
- Геракл, Гилгамеш, Ҳубби, Алпомиш каби ғайриоддий ҳислатга эга бўлган афсонавий паҳлавонлар ҳақидаги антропогеник мифлар;
- муаян этиқодлар билан боғлиқ (масалан, мўл ҳосил сўраш, ўсимлик ёки оловга топиниш) сиғиниш мифлари;
- халқларнинг келиб чиқиши (масалан 92 та ўзбек уруғларининг пайдо бўлиши) билан боғлиқ этногенетик мифлар;
- тақвимий мифлар (масалан чилла, айём ажуз, аҳман-даҳман ва ҳқз. ҳақида);
- оламнинг интиҳоси ҳақидаги эсхатологик мифлар.

Мифлар “Авесто”, “Илиада”, “Рамаяна”, “Шохнома”, “Калевала”, “Алпомиш”, “Тўрўғли” каби адабий ёдгорликларнинг яратилишида ҳам салмоқли ўрин тутган.

Ривоят воқеа ва ҳодисаларни, инсон фаолиятини баъзан уйдирмалар воситасида, баъзан реал тасвирловчи фольклор жанридир. Ҳажми қисқа, 2-3 эпизоддан ошмайди, анъанавий шаклга эга бўлмайди. Одатда бир ҳикоячи баёнидан бошланиб, оғиздан-оғизга ўтиш жараёнида эркин талқин қилинади. Мазмунига кўра ривоятлар тарихий ҳамда топонимик бўлади. Тарихий ривоятда бирор тарихий шахс ёки халқ қаҳрамони билан боғлиқ ҳодисалар ҳикоя қилинади, ахлоқ ва одобнинг идеал меъёрлари ташвиқ этилиб, муайян фактлар ҳақида ахборот берилади. Бундай ривоятлар, хусусан Алишер Навоий, Мирзо Улуғбек, Амир Темур, Бобур, Машраб ва бошқа буюк шахсларнинг ҳаёти билан боғлиқ воқеа-ҳодисалар асосида ҳам яратилган. Топоним ривоятларда эса шаҳар, қишлоқ, кўрғон, сарой, мақбаралар номи ҳамда уларнинг юзага келиши сабаблари билан воқеалар ҳикоя қилинади. Одатда хотимасида ҳикоядан мақсад таъкидланади ва муайян факт изоҳланади. Ўзбек ривоятлари бизгача оғзаки, қисман ёзма шаклда етиб келган.

Матал - муайян ҳаётий ҳодисани аниқ ва тўғри белгилаб берадиган образли ифода, ибора. Маталда ўхшатиш, таққослаш, киноя, қочириқ сўз каби бадиий воситалардан фойдаланилади. Мажозий иборанинг ўз асл маъноси билан кўчма маъноси ўртасида яқинлик, мантиқий боғланиш бўлиши лозим. Матал бир ёки бир неча жумладан тузилади, улар орасида қофияланиш ҳамиша ҳам сақланмайди. (Масалан: “*Шамол бўлмаса дарахтнинг шоҳи қимилламас*”, “*Қизим сенга айтаман, келиним сен эшит!*”).

Мақол бу халқ оғзаки ижод жанри бўлиб, қисқа ва лўнда, образли, грамматик ва мантиқий тугал маъноли хикматли ибора, чуқур мазмунли гап. У муайян ритмга эга бўлиб, авлод-аждодларнинг ҳаётий тажрибалари, жамиятга муносабати, тарихи, руҳий ҳолати, эпик ва эстетик туйғулари, ижобий фазилатлари мужасамлашган. Асрлар давомида халқ орасида сайқалланиб, ихчам ва содда поэтик шаклга келган. Мақоллар мавзу жиҳатидан ниҳоятда бой ва хилма-хил. Туркий халқлари мақолларидан намуналар дастлаб М.Қошқарийнинг “Девону луғот-т-турк” асарларида

келтирилган. Бу мақолларнинг бир қанчаси ҳозир ҳам ўзбек халқи орасида турли вариантларда ишлатилади.

Масал – дидактик адабиёт жанридир. Бу таълимий характердаги, аксарият кичик шеърий, баъзан насрий шаклдаги асар. Масалда инсонга хос хусусиятлар, жамиятга хос ижтимоий ҳодисалар, қушлар ва ҳайвонлар орасидаги муносабатлар, табиат ҳодисалари воситасида акс эттирилади. Мазмуни мажозий асосида қурилиб, комикликнинг ва киноянинг, ижтимоий мотивликнинг устунлиги масалга ҳажвий руҳ бағишлайди. Масалнинг ҳикоя қисми ҳайвонлар ҳақидаги эртақлар, новелла ёки латифаларга яқин бўлиб, хотимаси мақол, ҳикматли сўз ва иборалар тарзида бўлади. Масал материаллари аксарият эртақ, мажоз, новелла, латифа ва бошқаларда қўлланилиши мумкин. Ўзбек адабий ижодида унинг намуналари “Қалила ва Димна”, “Зарб-ул-масал” ва бошқа асарлар тарзида учрайди. Масалчилик билан Фахриддин Аттор, Жалолiddин Румий, Алишер Навоий каби сўз усталари шуғулланганлар.

Афсона халқ оғзаки ижоди (фольклор) шаклларида биридир. У хаёлот, уйдирма ва тўқимадан иборат бўлсада, сўзловчи ва тингловчи томонидан ҳақиқатдек тасаввур этилади. Ҳаттоки воқеалар бўлиб ўтган давр ва макон

хам кўрсатилади. Афсоналар оғиздан-оғизга, элдан-элга ўтиб келган, ифода усули, баён тарзи ҳисобланади.

Ривоятдан фарқли ўлароқ афсона заминда мўжиза, сеҳр-жоду бўлади. Ўзбек афсоналари коинот (Ер, Қуёш, Ой, юлдузлар ва сайёралар яралиши), топономика (масалан, Кавказ тоғлари, баъзи дарёлар, денгизлар, шаҳарлар, қишлоқлар ва ҳ.к), халқларнинг (масалан, туркийларнинг) келиб чиқиши, ҳайвонот дунёси, табиат ҳодисалари, тарихий шахслар (Эр Тунга, Тўмарис ва бошқалар), динлар, пайғамбарлар тўғрисида мавзуларда қурилган.

Эртак - халқ оғзаки поэтик ижодининг асосий жанрларидан бири; тўқима ва уйдирмага асосланган сеҳли-саргузашт ва маиший характердаги эпик бадий асар. Асосан наср шаклида яратилган. Эртак Сурхондарё, Самарқанд, Фарғона ўзбеклари орасида метал, Бухоро атрофида ушук, Хоразмда варсақи, Тошкент шаҳри ва унинг атрофида чўпчак деб аталади. Ҳаёлий ва ҳаётий уйдирмаларнинг иштироки, сюжет чизиғида тутган ўрни ва вазифасига кўра эртакни 2 гуруҳга - ҳаёлий уйдирмалар асос бўлган эртак, ҳаётий уйдирмалар асос бўлган эртақларга бўлиш мумкин. Унда асосан, уч мақсадга асосланилади: биринчидан, идеал қаҳрамоннинг жасорати, ёвуз кучларга қарши чиқиб, халқ манфаатларини химоя қилиши, иккинчидан, малика-ю париларга ошиқ бўлиши, бу йўлда дев ва аждарларга қарши кураши, учинчидан эса адолатсизликка, зулмга қарши чиқиши.

Эртак жанр образлари талқини, ғоявий мазмуни ва конфликти, сюжет ва композицияси, уйдирмаларнинг ўрни ва вазифаси, тили ва услубига кўра ушбу жанр асарлари шартли равишда ҳайвонлар ҳақидаги эртақлар, сеҳрли эртақлар, маиший эртақлар ва ҳажвий эртақларга бўлинади.

Тез айтиш ўзбек халқ оғзаки ижодининг бир тури. Ўтмишда катта ёшдаги одамлар ҳам ўтиришларда, тўйларда тез айтишда мусобақалашганлар. Кейинчалик, асосан болалар репертуарига айланган, сабаби тез айтиш болаларнинг фикрлаш қобилиятини, сўз бойлигини оширишга ва нутқнинг равон бўлишига хизмат қилади.

3.2. Ижро санъати. Сахнавий ижро санъатининг жанрлари.

Ижрочилик санъати таркибида номоддий маданий меросимизнинг жуда катта қисми ўз ифодасини топади. Содда қилиб айтилганда, халқ ижодининг ижрочилик билан боғлиқ сахнавий жанрларнинг барчаси ундан жой олади. Бунда мусиқа, рақс, халқ томоша санъатининг барча жанрлари

тушунилиши керак. Бошқача қилиб айтганда намоёиш этишга (хоҳ у сахнада бўлсин, хоҳ майдонда, хоҳ кичик даврада) мўлжалланган жанрлар ижрочилик санъати таркибига киритилади. Ижрочилик санъатининг барча жанрларини камраб олмаган ҳолда мисол тариқасида қуйидагиларни келтириш мумкин¹⁴.

Мусиқа йўналиши бўйича: “Шашмақом”, “Хоразм мақомлари”,

“Тошкент-Фарғона мақом йўллари”, Дутор ва сурнай мақом йўллари, “Тановор”, “Ушшоқ”, “Феруз”, “Сувора”, “Лазги”, “Мавриги”, “Мискин” сингари туркумлар, “Катта ашула”, аллалар, ўланлар, яллалар, лапарлар, мадҳиялар, термалар, шунингдек, “бахшичилик”, “халфачилик” ва худудга хос бошқа йўналишдаги манбалар.

¹⁴ Ў.Тошматов, Н.Исакулова. Номоддий маданий меросни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асослари (монография). Тошкент, 2015 й.

Рақс йўналиши бўйича: Фарғона, Хоразм, Бухоро, Сурхондарё рақс мактаблари, ҳудудларга хос бўлган рақслар ва рақс ҳаракатлари, шу жумладан, болалар, эркаклар, аёлларнинг яққа ва гуруҳли рақслари.

Томоша санъати йўналиши бўйича: дорбозлик, полвонлик, анъанавий цирк, кўзбойлоғичлик, қўғирчоқбозлик, масхарабозлик, морбозлик, бесуяклик ўйинлари, ёғоч оёқ ўйинлари, миллий халқ ўйинлари ва бошқалар.

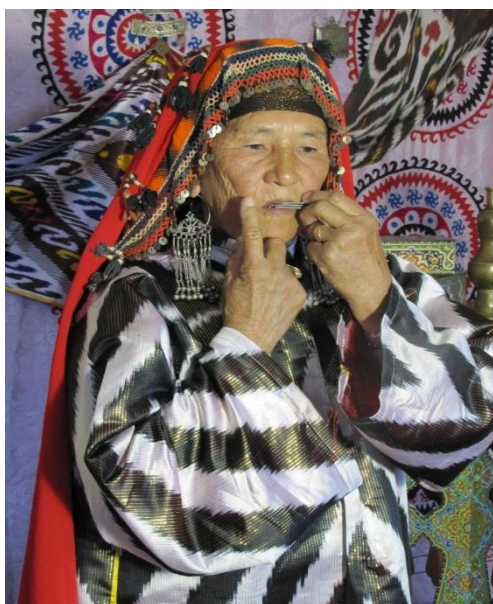

3.3. Урф-одат, маросим ва байрамлар, маданий маконлар.

Урф-одат, маросим ва байрамлар таркибига меҳмондўстлик анъаналари, ахлоқ-одоб билан боғлиқ урф-одатлар, фарзанд тарбияси билан боғлиқ маросимлар, бешик тўйи, исм қўйиш маросими, суннат тўйи, совчиликка бориш, келин салом, миллий ва маҳаллий миқёсда ўтказиладиган сайллар, хашарлар, томошалар, байрамлар ва бошқаларни киритиш мумкин.

Наврўз (форс – янги кун) – шамсия (қуёш) йил ҳисобидан йилнинг биринчи куни, Ўрта Осиё ва Шарқ мамлакатларида яшовчи халқларнинг қадимий анъанавий байрами. Баҳорги тенг кунликка (21 ёки 22 март), яъни Қуёшнинг Ҳамал буржига киришига тўғри келади. Наврўз деҳқончилик ишларини бошлаш байрами ҳисобланади. Байрамда оммавий халқ сайиллари

уюштирилган, янги унган кўкатлардан тансиқ таомлар пиширилган, баъзи экинларни экиш бошланган. Дастлаб наврўз байрамини ўтказиш ўтроқ деҳқонларда расм бўлган, кейинчалик улар орқали ярим ўтроқ ва кўчманчи туркий халқларнинг ҳам урф-одатларига айланган. Асрлар ўтиши билан турли халқларда наврўз байрамини ўтказиш маросимлари уларнинг турмуш тарзига, мафкурасига мослашган.

Маросим инсон ҳаётида муҳим ҳодисалар содир бўлганида вужудга келади ва кишилар ҳаётидаги энг муҳим воқеаларни (масалан, туғилиш,

уйланиш, ўлим) қайд этади, расмийлаштиради. Ўзбек оилаларида ёш оилаларни тарбиялаш учун ўзига хос маънавий “зина” сифатида хизмат этадиган, чақалоқ туғилгандан, то улғайиб, янги оила қургунгача бўлган ҳаётий муҳим воқеаларни қайд қиладиган маросимлар тизими (“Чақалоқ дунёга келиши”, “Исм бериш”, “Чақалоқ чилла”, “Бешик тўй”, “Соч тўй”, “Тиш тўй”, “Биринчи кадам”, “Суннат тўй”, “Мучал ёш”, “Никоҳ тўй” кабилар) вужудга келган.

Суннат тўйининг тарихи энг қадимий ибтидоий жамиятда балоғат ёшени нишонлаш, болаларни ўсмирликка ўтиш маросимига бориб тақалади. Ўша даврлардаёқ болани суннат (хатна) қилиш одати вужудга келиб, у бир томондан, иссиқ иқлимда гигиена (озодагарчилик)га риоя қилиш воситаси бўлган, иккинчидан, мардлик ва жасурлик ҳисобланган.

Хатна маҳаллий одатлар билан чатишиб, тўй-байрам даражасига кўтарилган. Тўй куни боланинг она томонидан бўлмиш бувиси турли сарполар билан бир қаторда махсус безатилган тойча тортиқ қилади. Тойчага “тўй қаҳрамони” миндириб, маҳалла, қишлоқ кўчалари бўйлаб уни карнай-сурнай садолари остида сайр қилдиришади. Бу тантанали сайр тўйхона эшиги олдида катта оммавий рақсга тушиш билан кутиб олинади. Тўй катталар меҳмондорчилик қилиш билан якунланади.

Чақалоқнинг яқинлари даврасида бешикка солиш халқ тилида “**бешик тўйи**” маросими деб юритилган. Бу удум мамлакатимизнинг ҳар бир ҳудудида ўзига хос тарзда, турфа урф-одатлар билан ўтказилади. Маълумки, чақалоқнинг дунёга келиши билан қудалар, қариндош-уруғлар, кўни-кўшнилар учун катта хурсандчилик бошланади. Бу маросим одатда тўнғич фарзанд дунёга келганда катта тантана билан қарши олинади. Одатда у айрим жойларда кичик бир оилавий маросим шаклида ўтса, бошқа жойларда эса маҳаллий байрамга айланиб кетади. Шунингдек, баъзи жойларда бу маросим яхлит бир шаклда ташкил топса, бошқа ерларда икки тадбирдан иборат бўлади. Масалан, Тошкентда фарзанд туғилганига 7-9 кун тўлганда, аввалига болани бешикка солиш маросими ўтказилади. Гўдакнинг қирқи (40 кунлик) чиққандан кейин эса, оила учун қулай кунларнинг бирида алоҳида (зиёфат) бешик тўйини уюштириш одат тусига кирган. Маросим ота-она ва қудаларнинг ўзаро келишилган куни, махсус тайёргарлик кўрилган ҳолда ўтказилади. Унда келиннинг онаси ўз набираси учун янги чиройли бешик, хилма-хил кийим-кечаклар, шунингдек, қизи ва куёви, қудалари учун сарполар тайёрлайди. Тўйга айтилган қариндош-уруғлар ҳам чақалоққа атаб совға келтиришади. Бу тадбир Бухорода қуйидаги ўзига хос катта тантана билан ўтказилган: “Чақалоқнинг она томонидан бобоси ва бувиси унга бошдан-оёқ уст-бош, янги бешик ва унга керакли ашёларни ҳозирлаб, тўй бошланган куни ана шу совғалар жўнатилади. Совға жўнатишда олдинда кўлида қайроқ тошли, ёғоч боғлаб олган болалар ноғорачи, карнайчи ва сурнайчиларнинг нағмаларига мос ҳолда ўйнаб боришади. Уларнинг кетидан совға-саломларни кўтарган аёллар, уларнинг кетидан эса, бешик кўтарганлар борадилар. Уй эгалари уларнинг юзларига ун суртиш билан кутиб оладилар. Бу билан чақалоқнинг умр йўли оқ, ўзи бахтли ва фаровон бўлишига истак билдиришади”. Келиннинг онаси қариндош-уруғлари ҳамроҳлигида ясатилган бешик ва сарполар билан қуданикига меҳмонга боришади. Бу маросим аёллар, болалар ва кайвони аёл (тўй-маросимлар устаси, кўп биладиган аёл) бошчилигида ўтказилади. Асосий маросим келиннинг онаси келтирган

бешикка чақалоқни ётқизиш учун ҳозирлик кўриш билан бошланади. Тўйга атаб келтирилган совғалар намоёиш этилади. Кайвони аёл бошчилигида болани чўмилтиришади. Чақалоқни сувга солишдан олдин махсус қумни унинг танасига суртиб чиқишади. Сабаби, баданидаги туклар камайиб, чиқмаслиги учун қилинса, ундан кейин катик суркалиб, унинг териси майин ва оқаришини таъминлайди. Бола чўмилтириладиган тоғорага умри давомида бой-бадавлат бўлсин деб тилла буюмлар ва кумуш тангалар ташланади (маълумки, кумуш сувни зараркунандалар – микроблардан холи қилади). Гўдакни чўмилтириб бўлгач, бувиси олиб келган янги кийимлар билан бешикнинг олдига олиб келинади. Бешикни бош томони қиблага қараган ҳолда болани беланади ва кайвони аёл 4-6 қошиқни бешик атрофида айланттириб олади. Бу ҳаракатда жуфт қошиқларнинг айланттирилиши бу бешик оиладаги келгуси фарзандлар учун яшаш, тўқчилик рамзи бўлсин деган маънода қилинади. Сўнг бешикнинг ёпинчиқлари ёпилиб, кайвони аёл онага жуфт патир ёки нонни тишлатади. Бу бола тўқ бўлиши учун онанинг сути мўл бўлсин, рискни улуғ бола бўлсин деган фикрни англатади. Она тишлаган нонни олиб қўйилади ёки бўлмасам ўтирганларга тарқатилади. Кайвони аёл хонага исириқ тутатиб, она ва бешик атрофида айлантиради. Бу билан уйнинг ҳавоси тозаланиб, болани назар-нафаслардан химоя қилади. Она болани эмизиб ухлата бошлайди, шу пайт ўтирганлар биргаликда чақалоққа алла айтишади.

Никоҳ - янги оила яратилиши мақсадида ташкил этиладиган маросим, удум ва тадбирлар мажмуаси ҳисобланади. Никоҳ – тўй маросими, ундан олдинги ва ундан кейинги қисмларга бўлинади.

Тўйдан олдинги қисм: қиз танлаш, совчиликка бориш, фотиҳа тўйи сингари бўлақларга бўлинади.

Қиз танлаш турли ҳудудларда турлича бўлиши мумкин. Бунда икки ҳолат кузатилади: Йигитнинг ўзи танлаши. Ота-она ёки қариндош-уруғ томонидан танлаш.

Одатда йигитнинг ота-онаси йигитдан “кўз остига олиб қўйганинг борми?” деб сўрайди. Йигит бирор қизни танлаганини айтса, бу хонадон йигит

хонадонига мос ёки мос эмаслиги муҳокама қилиниб, маъқул деб топилган ҳолда шу хонадонга совчиликка борилади.

Тошкент шаҳрида қиз танлашда одатда йигитнинг аёл қариндошлари турли жойлардан қиз тўғрисида маълумотларни суриштириб, қайси хонадонда уларга мос қиз борлигини аниқлаб, шу хонадонга киришади ва суриштириш бошланади. Бошқа ҳудудларда эса олдиндан мўлжалланган хонадонга бориш одат тусига кирган.

Икки томон (қиз ва йигит томони) бир-бирига маъқул бўлгандан кейин йигит ва қизнинг учрашуви ташкил этилиб, уларнинг розилиги олинади. Кейинги пайтда Тошкент шаҳрида қизнинг отаси ёки эркак қаришдошларидан бири йигит билан учрашиб, суҳбатлашиши ҳам расм бўлган. Ҳамма рози бўлгандан кейин қизнинг уйига совчиликка (баъзи ҳудудларда эркаклар, баъзи ҳудудларда аёллар) борилади ва “нон синдириш” ёки “оқ ўраш” маросими ўтказилиб, фотиҳа тўйи белгиланади. Маросим пайтида иккита нонни қўшиб синдириш, қиз томонга оқ рўмол тақдим этиш икки томоннинг розилик аломати ҳисобланади. Совчилар қиз хонадонига кириб келишида “қулчиликка келдик” деган ибора билан киришади, бу – шу хонадондаги қизни келин қилиб олиш маъносини билдиради.

“Фотиҳа тўйи” – қизнинг қўни-қўшнилари, маҳалла ва қариндошларига қизнинг унаштирилганлигини маълум қилиш мақсадида ўтказилади ва “бўхча”, яъни қизга аталган нарсалар (кийим-кечак ва тақинчоқлар) қиз томонга тақдим этилади. Одатда, фотиҳа тўйига кетадиган харажатлар йигит томонидан қопланади. Ўзбекистоннинг турли жойларида бу маросим турлича кўламда ўтказилади. Масалан, Самарқанд шаҳрида бу тадбир жуда катта миқёсда ўтказилиб, олиб келинган буюмлар ёйиб қўйилади ва ким қайси буюмни совға қилганлиги ҳам эълон қилинади. Фотиҳа тўйи куни никоҳ тўйининг муддати ва харажатлар аниқланади. Йигит томонидан “қалин пули” (Тошкенда “сут ҳақи дейилади) берилади. “Қалин пули” миқдори турли ҳудудларда турлича бўлиб, Хоразмда бериладиган қалин пули энг катта ҳисобланади. Бошқа ҳудудларда нисбатан кам тўланади ёки қиз томон олиб

келиши лозим бўлган бирор буюм (масалан шкаф, жовон ёки бошқа мебель) йигит томонидан сотиб олинishi билан ҳам белгиланиши мумкин.

Никоҳ тўйи ўтадиган куни расмий ва шаръий никоҳ маросими ташкил этилади. Шаръий никоҳ – мулла томонидан ўқилиб, диний нуқтаи-назардан шу вақтдан бошлаб қиз ва йигит эр-хотин ҳисобланишини билдиради. Расмий никоҳ – шу ҳудуддаги

тегишли расмий идорада йигит ва қизни “эр ва хотин” деб қайд этиш учун ташкил этилади. Никоҳ қайдномасини топшириш тантанали равишда расмий идорада ёки никоҳ тўйи маросими таркибида ўтади.

Никоҳ тўйи хонадонларнинг иқтисодий имкониятлари ва шу ҳудудда қабул қилинган қоидаларга қараб жуда катта ёки нисбатан кичикроқ ўтказилиши мумкин. Никоҳ тўйига йигит ва қиз томонидан меҳмонлар таклиф этилади. Тўй маросими тугагандан кейин қиз йигитнинг уйига кузатилади. Унга қизнинг онаси ва яқин аёл қариндошлари ҳамроҳ бўлади.

Тўйдан кейинги қисмда: **бет очар (юз очди), куёв оши, чарлар, куда чақирик** ўтказилади.

Тўйнинг эртаси куни эрталаб “бет очар” ёки “юз очди” деб номланадиган маросим ўтказилади. Бу маросимда келин бошига ёпилган катта рўмол олиб ташланиб, у шу хонадон эгалари ва қариндошларига “салом солади” (эгилиб таъзим қилади). Кимга салом беришни келиннинг ёнида турган аёл белгилаб, шеърий тарзда эълон қилиб туради ва салом берилган қариндошлар келинга “кўрмана” (ўзларининг совғаси)ни бериб келиннинг бошини силайди, келин томонидан ўз навбатида кичик совғалар берилади. Тошкент шаҳридаги тўйларда келин салом бевосита никоҳ тўйи куни, тўйхонанинг ўзида ўтказилиши расм бўлган.

Шу куни йигитнинг ўртоқлари бирор чойхонага йиғилиб “куёв оши” ташкил этилади ва йигитнинг куёв бўлганлигининг исботи сифатида ош пишириб ейлади.

Тўйдан кейин томонлар келишиб белгилаган муддатда “чарлар” (қизнинг ўз ота-онаси хонадонига ташрифи) маросими ўтказилади. Бунда келиннинг қайнонаси бошчилигидаги қариндошлар келинни олиб куда томонга боришади. У ерда катта зиёфат берилади ва ҳар икки томоннинг аёллари бир-бирлари билан танишадилар.

Эркакларнинг танишуви “куда чақириқ” номли маросимларда амалга оширилади. Аввал бир томонга иккинчи томон эркаклари чақирилиб, кейин иккинчи томонга ҳам худди шундай чақириқ уюштирилиб, зиёфат берилади ва икки томон эркаклари танишиб оладилар.

3.4. Табиат ва коинот билан боғлиқ билим ва кўникмалар.

Табиат ва коинотга оид билим ва урф-одатлар деганда биз анъанавий халқ тақвимлари, куннинг ботишига қараб келгуси куннинг қандай келишини айтиб бериш, ойнинг туришига қараб кейинги ойнинг тахминий об-ҳавосини аниқлаш, ҳайвонлар ҳаракати орқали содир бўладиган воқеаларни башорат қилиш, қудуқ қазиш ўрни ёки иморат қуриш жойини аниқлаш, миллий сартарошлик, анъанавий табобат, иморатсозлик, мироблик билан боғлиқ билим ва кўникмалар, пазандачилик санъати кабиларни тушунамиз¹⁵.

Маълумки қадим замонлардан буён Шарқ хусусан Ўрта осие халқлари ҳаётида сув ва намгарчиликни қадрлаш алоҳида ўрин тутган. Чунки деҳқонлар учун хосилдорликни яхши бўлиши, чорвадорлар учун яйловларда ўт-ўланларни ўсиши, улар ҳаётининг тўкин сочин бўлишини таъминлаган албатта, буларнинг барчаси об-ҳавонинг қандай келишига боғлиқ бўлган. Бу эса асрлар давомида Ўрта осие халқларида сув ва намгарчилик билан боғлиқ турли урф-одат ва маросимларни вужудга келишига сабаб бўлган.

---

¹⁵ Ў.Тошматов, Н.Исакулова. Номоддий маданий меросни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асослари (монография). Тошкент, 2015 й.

Сув ва намгарчилик билан боғлиқ урф-одат ва маросимлар ўзининг узок тарихига эга бўлиб зардуштийликнинг мукаддас китоби Авестода ер, сув ва хосилдорликнинг худоси деб «Анахита» талқин қилинган. Унда: «Анахита доимо гўзал бақувват, хушқомат, камарини баланд боғлаган, олтин зийнатли кўп бурмали мурсак кийган бир қиз сифатида таърифланади». Зардуштийлик даврида унга аталган гимнлар, қасрлар ва ҳайкаллар мавжуд бўлган бўлса, айрим манбаларда кўрсатилишига унга атаб хатто одамлар ҳам қурбон қилинган. Кўпчилик манбаларда Анахита Осмон сувлари яъни булут ва ёғингарчиликлар худоси деб талқин қилинса, айрим муаллифлар уни ердаги оқин сувларининг култи билан боғлашади. Ўрта Осиёда Анахита култи билан бирга эр хубби ёки Хубби култи ҳам мавжуд бўлиб, ушбу култ ҳақида муаллифлар томонидан кўплаб афсона ва ривоятлар қайд этилган. Кўпчилик олимларнинг ушбу култ исломга мавжуд бўлганлигини қайд этади. Бу ҳақда академик Я.Ғуломов қуйидагиларни ёзади: «Табиийки ислом дини ёйилгандан сўнг ҳам халқ исломгача бўлган сув худоси Хубби ҳақидаги афсонани сақлаб қолди натижада у мусулмон агиографик адабиётига кириб келди». Юқорида келтирилган ҳар иккала култ ҳақида фолклоршунос Б.Саримсоқов ҳамда У.Жуманазаровлар ўз изланишларида қимматли маълумотларни келтирадилар. Хубби култига сиғиниш Ўрта Осиёнинг деярли барча худудларида, хусусан Фарғона водийсида ҳам учрайди. Водийнинг Сўх тумани деҳқонлари эрта баҳорда ариқларга сув очишдан олдин дарё бўйида турли жонлиқлар сўйиб Эр Хубби култига атаб қурбонлик қилишган бу ерда эр хуббини «йигит хубби» деб аташган. Дарё ва сой бўйларида қурбонликлар келтириш Ўрта Осиёнинг бошқа худудларида ҳам мавжуд бўлган. Юқоридагилардан ташқари Ўрта Осиё халқларида ёмғир чақириш билан боғлиқ турли урф-одат маросимлар ҳам мавжуд бўлган. Ушбу маросимлар турли жойларда турлича шаклда ва ҳар-хил номлар билан қайд этилади. Чунончи бундай маросимлар Қашқадарё вилоятида «**Суз хотин**», «**Чайла қозоқ**», Сурхондарёда «**Бўз хотин**», «**Суст хотин**», Зарафшон воҳасида «**Сус хотин**», Туркистонда «**Чой момо**», Бухорода вилояти қишлоқларида «**Чайла**

хотин», «Кўсам-кўсам», «Сур хотин», номлари билан аталиб, ушбу маросимлардан мақсад, ёмғир чақириш бўлган. Ушбу маросимлар хақида М.Жўраев изланишларида қимматли маълумотлар келтирилади. Юқоридаги ёмғир чақириш билан боғлиқ маросимлар Ўрта Осиёнинг кўплаб худудларида мавжуд бўлсада, айрим деҳқончилик худудлари, масалан Фарғона водийсида камроқ учрайди. Бу ерда ёмғир чақириш билан боғлиқ турли кўринишдаги ўзига хос бўлган удумлар мавжуд бўлган.

Масалан водийнинг Сўх туманида ёмғир чақириш билан боғлиқ маросим мавжуд бўлиб уни маҳаллий халқ **«таришқунок»** деб атаган. Унга кўра қурғоқчилик бўлиб узоқ вақт ёғингарчилик бўлмаса, қишлоқ эркаклари ярим яланғоч холда кўчага чиқишган ва бир бирини устидан сув қуйишган ҳамда бирор кишини кўпроқ қишлоқ имомини ёки муллани ариққа ташлашган. Шу кунлари қишлоқ эркаклари хоҳлаган хонадонига мехмонга киришган, хонадонларда эса уларни фақат шу маросимда пишириладиган «кашки чавари» деб номланган чалпак билан мехмон қилишган. Водийнинг Қува туманида эса қурғоқчилик йиллари қишлоқ аҳолиси Оллохдан ёмғир сўраб хайри худойилар ўтказганлар. Ушбу худойилар одатдаги худойилардан шуниси билан фарқ қилганки унда қатнашаётган оқсоқоллар сони етти ёки ўн етти киши бўлиши шарт бўлган.

Водийнинг тоғолди туманларидан бўлган Фарғона туманида эса, қурғоқчилик йиллари деҳқонлар турли хайри-худойилар ўтказиш билан бирга, ўз экин майдонлари четларига қурбақаларни тутиб келиб осиб қўйишган. Деҳқонлар қурбақа ёмғир чақиради деб ишонишган.

Хозирда ҳам «водийда қурбақани ўлдирган одамнинг тўйида ёмғир ёғади»-деган тушунча сақланиб қолган. Қурбақа образининг ёғингарчилик билан боғлиқлиги тўғрисида дунё халқларининг кўпчилигида турли талқинлар учрайди. Ўрта Осиёда ҳам қурбақанинг наргарчилик тимсоли сифатида талқин қилинганлигини Л.И.Ремпель тасдиқлаб қуйидагиларни ёзади «Ўрта Осиё халқларининг санъатида қурбақа образидан намгарчилик ва ёмғир ифодаси, бахт ва омад тимсоли, бамисоли тумор сифатида фойдаланилган». Ёмғир

чақириш билан боғлиқ расм русумлар Ўрта Осиёнинг бошқа халқларида ҳам мавжуд бўлган. Хусусан туркманларда ёмғир чақиришда «Буркут баба» образига сиғинилиб, унга ёмғир пири сифатида қаралган ва у ҳақда турли ривоятлар тўқилган. Ўрта Осиёнинг айрим деҳқончилик худудларида эса ёмғир чақиришнинг ғайри оддий усуллари мавжуд бўлган. Масалан Тожикистоннинг Вахан-Ишкашим каби туманларида сувга ўлган одамнинг бош чаноғи қўйилса ёмғир ёғади деб ишонишган. Бизга маълумки қадимда туркий қавмлар орасида «Яда» тоши воситасида ҳам дуо ўқиб ёмғир чақириш удум бўлган. «Яда» атамаси кўпчилик олимларнинг эътирофича Авестода келтирилган «яду» (ёки «яту») яъни «сеҳр жоду» сўзи билан боғлиқдир. «Яда» атамаси билан боғлиқ тушунчаларни қадимий шарқ ёзма манбаларида учратиш мумкин. Жумладан, Хитой сайёҳи Си Юй Вындзянь-лу «яда» тоши ҳақида маълумот бериб, ушбу тошни оқ, қора, кулранг кўк, яшил ва сариқ рангларда бўлишини таъкидлайди. «Яда» тоши ҳақида маълумотларни биз X асрда яшаган араб географи Ибн ал-Фақиҳнинг «Китоб ахбор ал булдон» (мамлакатлар ҳақида ахборотлар китоби) асарида, Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону луғатит турк» номли машҳур ишида ҳамда XV асрда яшаб ижод қилган тарихчи Рашиуддин асарларида учратамиз. Абу Райхон Беруний ҳам ўзининг «Минерология» асарида «яда» тоши ҳақида маълумот бериб, ушбу тош туркий халқлар орасида нафақат ёмғир чақирувчи, балки ғалаба ва омад келтирувчи тош сифатида ҳам бадрланганлигини ёзган эди. Унинг таъкидлашича, ушбу тошдан ўша даврнинг шох ва саркардаларининг билич, узук ва бошқа буюмларини зийнатлашда фойдаланилган. Илоҳий будратга эга бўлган «яда» тоши ҳақидаги маълумотларни бадимий дostonлардан ҳам топиш мумкин. Жумладан, қирғиз халқининг «Манас» эпосида «яда» тоши ҳақида афсона мавжуд бўлиб ушбу асарда у «джай таш» деб аталган. Бундан ташқари, «яда» тоши ҳақидаги маълумотлар Олтой халқларининг «Аносс тўпламлари» (Аносский сборник) деб ном олган фольклор асарларида «сата» номи билан аталиб, у илоҳийлаштирилган. Олтой халқлари ушбу илоҳий тошнинг кучи ниҳоятда улуғворлигига ишонганлар, ҳатто улар «сата» тоши

куёш нурины ҳам «синдирувчи» кучга эга деб билганлар. С.Е.Маловнинг ёзишича, XIX аср охирларида шарқий Туркистонда бир «яда»чилик билан шуғулланувчи мулла, айни ҳосил йиғим терими даврида ёмғир чақирганликда айбланиб, қаттиқ жазоланган. Бундан ташқари С.Е.Маловнинг таъкидлашича туркий қавмларда ушбу тошдан нафақат ёмғир чақириш, балки бошқа мақсадларда ҳам фойдаланилган. «Яда» тоши ҳақида ўзбек элшунос олим К.Шониёзов ҳамда М.Жўраевлар ўз ишларида маълумотлар келтириб ўтадилар. К.Шониёзовнинг яда тошини қадимданок туркий халқларнинг турмуш тарзида муҳим ўрин тутганини ва у ҳақда илк ўрта аср ёзма манбаларида ҳам кўплаб маълумотлар учрашини таъкидлайди. М.Жўраевнинг ёзишича, қадимда ҳар бир туркий қавмнинг ўз ядчаси бўлган ва ёмғир чақириш учун яда тошига қуш ёки ҳайвон қони суртилиб афсун ўқилган.

Юқоридаги маълумотлардан кўринадики, Ўрта Осиёда сув ва намгарчилик билан боғлиқ урф-одат ва маросимлар ўзининг узок тарихига эга бўлибгина қолмай, балки Ўрта Осиё халқларининг маънавий меросини ажралмас ва бебаҳо дурдона сифатида бойитади. Ушбу маросимларни ўрганиш эса тарихимизни янада бойитишига шубҳа йўқ.

Анъанавий табобат замонавий медицина пайдо бўлгангача даврда инсонларнинг организмида пайдо бўладиган турли жисмоний ва руҳий касалликларга қарши курашиш воситаси бўлиб хизмат қилган. Замонавий медицина татбиқ этилгандан кейин ҳам Ўзбекистон аҳолисининг жуда кўп қисми анъанавий табобатга мурожаат этиб келади.

Анъанавий табобатнинг айрим сирлари оддий одамлар томонидан аждодлардан авлодларга узатилиб, оила аъзоларини мустақил даволашга хизмат қилган бўлса, айрим сирлари фақат шу соҳа билан чуқур ва мунтазам шуғулланиб келган кишиларгагина маълум бўлган. Масалан, оғиз бўшлиғига яра тошиб кетиши (халқ тилида “оғиз увилиши”, замонавий медицинада “стоматит” дейилади)ни оилада доим бўладиган аччиқ тош билан оғизни чайиш орқали даволанган бўлса, суяк синишини фақат “синиқчилар” даволаганлар.

Инсонлардаги жисмоний касалликларнинг аксарияти доривор ўтлар, қўл билан уқалаш орқали даволангани ҳолда, руҳи касалликларнинг аксарияти дуо ўқиш ва руҳий таъсир ўтказиш орқали даволанган.

Анъанавий табобатнинг ҳозирги аҳволи ҳар томонлама ўрганилмаган. Анъанавий табобат билан шуғулланувчи шахсларнинг таъбирича, замонавий медицина касаллик натижасида организмда пайдо бўлган оғриқ жойининг ўзини даволайди (масалан, қўлга яра чиқса ярани даволайди), анъанавий медицина эса унинг сабабини топиб касалликнинг илдизини даволайди ва шу билан касаллик қўзғалишининг ҳам олдини олади. Анъанавий табобат сирлари асосан оила ичида (жуда кам ҳолларда бегоналарга) кейинги авлодга узатилади. Анъанавий табобатнинг жуда катта сирлари Абу Али ибн Сино томонидан “Тиб қонунлари” рисоласида ёзиб қолдирилган.

Анъанавий табобатда бир хил касалликни турли йўллар ва воситалар билан даволаш амалиёти ҳам учрайди. Бунда табиб (анъанавий табобат билан шуғулланувчилар шундай аталади) ўзи ўрганган услубдан фойдаланади.

Аслида, анъанавий табобатда деярли барча касалликларга қарши даво услублари мавжуд. Даволаш жараёнини тўғри ва самарали ташкил этиш табибнинг маҳорати ва тажрибасига боғлиқ. Масалан, Тошкентдаги Хонобод қишлоқ фуқаролар йиғини “Янги турмуш” маҳалласида яшовчи Каримшайх Усмоншайхов исмли табиб “спид” касаллигини ҳам даволаган, деган маълумотлар интернет сайтида эълон қилинган.

3.5. Анъанавий ҳунармандчилик.

Анъанавий ҳунармандчиликка оид билим ва кўникмалар мисолида зардўзлик, қуроқчилик, кандакорлик, гиламчилик, дўппидўзлик, кўғирчоқсозлик, кулолчилик, ганчкорлик, ёғоч ўймакорлиги, маёлика санъати ва ҳунармандчиликнинг бошқа йўналиш ва турларига оид тажриба, билим ва кўникмаларни кузатишимиз мумкин бўлади¹⁶.

---

¹⁶ Ў.Тошматов, Н.Исакулова. Номоддий маданий меросни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асослари (монография). Тошкент, 2015 й.

Зардўзлик-безак санъати тури; амалий санъатнинг зар (тилла ва кумуш суви юритилган) ип, нозик сим, ипак билан кашта тикиб безак яратадиган соҳаси. Тўртбурчак чамбаракка (корчўпга) ўрнатилган бахмал, шойи, мовут, чарм ва бошқалар матоларга зардўзи усулида кашта (гул, нақш, тасвир) тикилади. Каштага баъзан металл, тош, шиша мунчоқлар ҳам ишлатилади. Шаклларни яратишда зардўзи, заминдўзи, гулдўзи, биришидўзи, пулакдўзи каби турли усуллардан фойдаланишади. Турли чокларнинг моҳирона ишлатилиши ва уларнинг нақшлар билан ҳамоҳанглиги зардўзлик молларига жозиба ва гўзаллик баҳш этади, уларнинг бадий қийматини оширади ва бу устанинг диди ва моҳирлиги билан боғлиқдир. Ушбу касбда қўлланиладиган ўсимлик ва хандаса нақшлари орасида энг гўзаллари деб давқур, дарҳам, донача, бодомий, бутадор ва бошқалар ҳисобланади.

Кандакорлик -

амалий санъат тури; ўймакорликнинг металл буюмларни ўйиб, чизиб нақш, тасвир ишлаш соҳаси. Буюмларни безашда кандакори (ўйиб, кесиб), қолипаки (қолип ёрдамида), симкори (симдан

фойдаланиб), шунингдек, буюмларнинг қисмлари (қопқоқ, даста ва б.) ва икки қаватли буюмларни безашда шабака (панжарали қилиб ишлаш) усуллари қўлланилади, анъанавий ўсимликсимон (ислимий) ва хандасий (гирих) нақшлардан мужассамотлар яратилади. Нақш ёки тасвир замини пўлат қалам ёки асбоблар ёрдамида чуқур ёки саёз ўйилади, замин саёз ўйилганда рангли локлар билан бўялади, пардозланади, чекма, ўйма, катак, параллел кесма чизиқлар билан жило берилади. 1930-йиллардан метал сиртига кимёвий моддалар таъсир эттириб нақш, тасвир яратиш усули ҳам (илк бор Тошкент бадийий ўқув и.ч. к-тида) қўлланила бошлади. Тошкент каби йирик шаҳарларда кандакорлик марказлари бўлган.

XX асрнинг 20-йилларидан усталар артелларга уюштирилди. Кандакорлик цехларида ижод қила бошлаган усталар турли мактабларнинг анъаналари, усулларидан фойдаланиб бадийий буюмлар (чойдиш, мис кўза, мис лаган, сатил офтоба, дашхўй, қумғон ва бошқалар тайёрлай бошладилар. 60-йиллар бошларида артеллар тугатилиб, маҳаллий хизмат қўмиталари кандакорлик буюмларини ишлаб чиқардилар.

Дўппидўзлик - дўппи Туркистон халқлари орасида (айниқса Ўзбекистон ва Тожикистон ҳудудида) миллий либос элементига айланган. Бошқа халқлар дўппиларидан ўзбек дўппилари ўзига хос шакли, беаги билан фарқланади.

Дўппи уч қисмдан – тепа (айлана ва тўртбурчак шаклида бичилади), кизак (гардиш шаклида) ва жиякдан тузилган, дўппи республикаимизнинг турли жойларида турлича безатилади; қисмлари бирлаштирилган турлича кўринишга эга бўлади. Кашта тикиб безатилган бўлаклар кизакка астар

ёпиштирилиб майда нозик чокда кавилади, кавиқлар орасига пахта ёки қоғоздан пилта кўйилади. Сўнг тайёр бўлаклар бир-бирига уланади. Дўппидўзлик билан асосан аёллар шуғулланади.

XX асрнинг 20-йилларидан ҳунарманд усталар артелларга бирлаштирилди, кейинчалик фабрикаларда меҳнат қила бошладилар. Хонадонлардан ташқари дўппидўзлик ҳозирда Бухородаги “Зардўз” акциядорлик жамиятида, Тошкентдаги “Шарқ гули” фабрикасида, Чустдаги корхоналарда ва бошқа жойларда йўлга кўйилган.

Кулолчилик – ҳунармандчиликнинг лойдан (гилдан) турли буюмлар (терротика, сопол идиш, қурилиш материаллари ва бошқалар) тайёрлайдиган тури. Келиб чиқиши ва таркиби турлича бўлган тупроқлардан турли хил кулолчилик маҳсулотлари тайёрланади.

Кулолчилик билан инсонлар неолит даврида шуғуллана бошлаганлар. Ҳозирги кунга келиб кулолчиликнинг турлари ривожланиб, кўпайиб борди. Кулолчиликнинг шакли ва тайёрланиш усулларига кўра Ўзбекистонда қуйидаги кулолчилик мактаблари мавжуд: Фарғона (асосий марказлари - Риштон, Ғурумсарой), Бухоро-Самарқанд (асосий марказлари - Самарқанд, Ургут, Ғиждувон, Уба), Хоразм (асосий марказлари - Мадир, Каттабоғ кишлоқлари), Тошкент. Ҳар бир мактаб ўзининг ривожланиш ва ижодий

тамойиллари, етакчи марказ ва усталари, ўзигагина хос хусусиятларига эга бўлиш билан бирга асосий бадиий умумийликни ҳам сақлаган.

Мазкур мактаблар Р.Зухуров (Денов), М.Туропов (Фурумсарой), И.Комилов (Риштон), Алишер ва Абдулла Нарзуллаевлар (Ғиждувон), Намоз

ва Нўъмон
Облокуловлар
(Ургут),
Р.Матчонов
(Хоразм),
А.Раҳимов
(Тошкент) каби
усталар ижоди
билан машҳур.
Декоратив-амалий
санъатнинг ушбу

тури ҳар томонлама қўллаб-қувватланмоқда ва тарғиб этилмоқда, унинг янада ривожланиши учун қулай шароит яратилмоқда.

Ўймакорлик – амалий санъатнинг қадимий ва кенг тарқалган тури; ёғоч, ганч, металл, тош, суяк, терракота ва бошқаларни ўйиш, йўниш, кесиш йўли билан бадиий шакл ясаш санъати. Буюмлар, турли асбобларни нафислаштиришда, биноларни безашда, кичик шаклли ҳайкалтарошлик композициялари яратишда кенг қўлланилади. Ўймакорликнинг мустақил жанри глиптика; фойдаланадиган хом ашёсига кўра ёғоч ўймакорлиги, ганч ўймакорлиги, металл ўймакорлиги (кандакорлик), суяк ўймакорлиги каби турлари бор.

Ўрта Осиёда, жумладан, Ўзбекистон ҳудудида ўймакорлик жуда қадимдан ривожланган. Ибтидоий одамлар ёғоч, суяк, ҳайвон шохларидан ўзлари учун зарур қуроллар яратиб, уларни “безашган”, турли рамзий чизиқ ва белгилар ишлашган, тошларга расмлар чизишган (қоятош расмлари). Ўзбекистоннинг жанубидаги Оқтом ва Қуйи Мозордан топилган ҳайвон шохи

хамда суяк бўлагига чизиб ишланган тасвирлар мил. ав. 5-6-асрларга оид ёғоч ўймакорлиги намуналари сақланган. Фаёзтепа, Қоратепа, Айритом пойдеворлари мрамор, тошдан ишланиб ўймакорлик билан безатилган ёдгорлик намунаси.

Ўрта Осиёда ўймакорлик 3 йўналишда мавжуд бўлган: нақш ўймакорлиги, мавзули (одам ва ҳайвон тасвири ишланган) ўймакорлик ҳамда нақш ва мавзули ўймакорлик уйғунлигидаги мураккаб композициялар.

18-19-асрларда ўймакорликнинг ўзига хос мактаблари ривожланди, бири-биридан жозибадор санъат намуналари юзага келди. Ўймакорлик услубий ранг-барангликка хизмат қилди. 19-аср охири – 20-аср бошларида Хива (О. Полвонов, С. Боғбеков), Бухоро (Уста Ширин Муродов, А. Болтаев), Қўқон (Ҳайдар Нажмиддинов ва унинг ўғли Қ. Ҳайдаров) ва бошқа шаҳарларда моҳир, қўли гул усталар етишиб чиқди, улар Худоёрхон ўрдаси, Князь Романов саройи, Калонтаров уйи, Ситораи Моҳи Хоса каби меъморий ёдгорликларни маҳорат билан беади.

20-асрда ўймакорлик янги мазмун ва шакллар билан бойиди, минтақалардаги маҳаллий хусусиятлар бир-бири билан уйғунлашиб ажойиб мужассамотлар яратилди (Навоий театри, Муқимий театри, Навоий номидаги адабиёт музейи ва б.).

Ўзбекистон ҳудудида асосан тўртта ёғоч ўймакорлиги мактаблари мавжуд бўлиб, улар ўз услублари ва йўналишлари билан фарқланади:

1. Хива ёғоч ўймакорлигининг ривожиди Ота Полвонов ва Сапо Боғбековларнинг ижодий фаолияти алоҳида ўрин тутади. Бу мактаб ўймакорлиги бошқа мактабларга қараганда ўйма нақшларининг майдалиги,

заминининг камлиги, новдаларнинг зичлиги, бадий тузилиши жиҳатидан ўйноқилиги, яъни новдаларнинг спиралсимонлиги алоҳида аҳамият касб этади.

2. Самарқанд ёғоч ўймакорлиги мактабида эса ўймаларнинг майдалиги, нақш намунасининг мураккаблиги, ўсимликсимон гириҳ ва гулли гириҳ нақшларининг кўп ишлатилиши билан ҳамда ўйма юзасининг рангланиши ажралиб туради. Ижодкор усталар Акдухофиз Жалилов, Асатилло, Нурилла Нарзуллаевлардир.

3. Тошкент ўймакорлиги мактабининг йирик намоёндаларидан Сулаймон Хўжаев, Мақсуд Қосимов ва Ортиқ Файзуллаевлардир. Тошкент мактабининг бошқа мактаблардан фарқи шундаки, ўймасининг кўп қаватлиги, ўртача чуқурликда ўйилиб, ислимий, геометрик, рамзий нақшлар кўпроқ ишлатилади.

4. Қўқон ёғоч ўймакорлиги мактаби ҳам ўзига хослиги билан бошқа мактаблардан ажралиб туради. Йирик усталардан Ҳайдар Нажмиддинов ва Қодиржон Ҳайдаровлардир. Бу мактаб ўймакорлигининг маҳобатлилиги, йириклиги, ўймаларнинг чуқурлиги ва кўп қаватлилиги билан фарқланиб туради.

Каштачилик – кашта тикиш касби, амалий санъатнинг қадимги соҳаларидан бири. Археологик топилмалар каштачиликнинг деярли барча

халқларда қадимданлигини, иқлим, табиий шароит, муҳит билан боғлиқ ҳолда ҳар бир халқнинг маданияти, санъати, касб-хунар турлари билан бирга уларнинг таъсирида ривож топганини кўрсатади. Каштанинг пайдо бўлиши теридан қилинган кийимларда боғлам ва чокларнинг юзага келиши билан боғлиқ.

Кашта қўлда (игна, илмоқли игна, илмоқли бигиз билан) ёки машинада, асосан, матода (бўз, сатин, чит, шойи, бахмал ва бошқа) ва чарм (этик, маҳси, пичок, ва бошқа) тикилади. Кашта мужассамотида ўсимликсимон нақшлар, хандасий шакллар, фазовий жисмлар, мева ва ҳайвонларнинг услублаштирилган тасвирлари, байтлари, кейинроқ кишиларнинг қиёфалари, меъморий обидалар ҳам ўз ифодасини топган. Кашта тикиш турли чоклардан матога аввалдан андаза ёрдамида туширилган гул, тасвир, нақш асосида, баъзан матога иплари суғурилиб тайёрланган асосда санама усулида бажарилади. Бунда жун, ип, ипак, зиғир толали табиий ва сунъий (синтетик) толалардан, металлдан (тилла, кумуш) тайёрланган иплардан фойдаланилади. Шунингдек, дур, нозик, пистон, баъзан қимматбаҳо тош ва тангалар кенг ишлатилади. Мато, мўйна, чармлардан курак тикишда каштадан фойдаланилади.

Кашта буюмлар (палак, сўзана, чойшаб, гулкўрпа, кирпеч, дорпеч, зардевор) кийимлар (кўйлак, дўппи, нимча, пешонабанд, камар) турмушда кенг ишлатилади. Кашта чоклари, кашта тикиш ва услубларининг турли-

туманлиги ўзбек каштадўзларининг катта санъатидан далолат беради. Масалан Нурота, Бухоро, Самарқанд каштадўзлик маҳсулотлари кўпроқ йўрма

чок билан, Шахрисабзда йўрма, кандахаёл, ироқи, Тошкентда эса кўпроқ босма чок билан тикилган.

Қуроқ - майда бўлақлардан улаб, тўплаб безак яратиш; шу усулда ясалган безак, буюм ҳам қуроқ деб аталади. Турли ранг ва шаклдаги майда мато парчаларидан буюм, безак ҳосил қилинади. Қуроқчилик амалий санъатда кенг тарқалган бўлиб, кўрпа, кўрпача, чойшаб, сўзана, дастурхон, гилам ва бошқа жиҳозлар қадимда шу усулда тайёрланиб, ажойиб санъат намуналари яратилган.

Гидамчилик – табиий (хайвон жуни, ўсимлик толаси) ва сунъий толадан турли хилдаги гиламлар ишлаб чиқарувчи саноат тармоғи. Гидамчилик бадиий хунармандлик соҳаси сифатида турли давлатларда ўзига хос шаклда ривожланиб келган.

Қўлда гилам тўқиш Ўрта Осиёда, айниқса Туркменистонда кенг ривожланган. Қўлда гилам тўқиш ниҳоятда сермашаққат иш, тўқувчидан кунт, дид ва маҳорат талаб қилади. Патли гиламларни тўқиш айниқса мураккаб. Қўлда тўқилган гилам пати, нақш мужассамоти асос ипига рангли иплардан туғиб бандлар ҳосил қилиб яратилади. Тугун учи матонинг юз томонига чиқариб текис қирқилади. Ҳар бир қатордан сўнг арқоқ ип ўтказиб маҳсус темир тароқда уриб аввалгисига маҳкамланади. Тайёр гилам маҳсус кимёвий моддалар ёрдамида ювилади. Гиламлар турли ҳажмларда тайёрланади. Ўрта Осиё гиламлари учун хос бўлган, нақшнинг аниқлиги, гўзал бўлиши ва рангларнинг уйғунлиги уларнинг бадиий қийматини оширган.

Андижон, Самарқанд гиламлари, қорақалпоқлар тўқиган ўтов жиҳозлари бадиий жиҳатдан моҳирона ишланган. Андижон гиламларининг пати қисқа, қалин ва майин бўлади. Самарқанднинг рангдор узун патли жулхирс (“айиқ тери”) гилами ўзига хослиги билан ажралиб туради.

Қўғирчоқсозлик - халқ амалий санъати ҳамда санъатнинг бошқа турлари сингари инсонларнинг табиатни, ён атрофни, борлиқни кузатишлари, ундан хайратланишлари ёки кўрқишлари, завқланишлари асосида туғилган. Республикамиз ҳудудида олиб борилган қазилмалар вақтида топилган

одамларнинг ёки ҳайвонларнинг, фантастик-хаёлий жонзотларнинг лойдан ишланган кичкина ҳайкалчалари бунга мисол бўлиши мумкин. Ўрта Осиё худудида яшаган халқлар асосан деҳқончилик, чорвачилик билан шуғулланишган ва уларнинг санъати шу турмуш тарзи билан боғлиқ бўлган.

Бир вақтлар диний
характердаги
Ашшадароз (Хоразм
вилояти), Сув Хотин
(Сурхондарё вилояти)
тотем ёки маъбуда
Анахита кўринишлари
вақт ўтиши билан катта
ҳажмдаги маросим
кўғирчоқларига

айланган. Халкимиз азалдан болажон халқ бўлган. Болалар учун эса овунчоқ кўғирчоқлар керак бўлган. Кўй Кўчқор, ўрдак, ғоз, хўроз, балиқ, чиғаноқ шаклидаги хуштаклар ҳам овунчоқ ҳам дидактик ўйинчоқ вазифасини бажарган. Осиё халқларида арусаксоз, кўғирчоқсоз, куржокчи каби касб эгалари маҳаллий хом ашёдан диний, маросим ёки овунчоқ мақсадида ўйинчоқ-кўғирчоқлар яшашган ва улар Буюк Ипак Йули орқали куп халқларга тарқалган. Маҳаллий хом ашё деганда тупроқ-лой, ёғоч, қамиш, мато, жун, қамиш, суяк каби материаллар назарда тутилмоқда. Афсуски, даврлар аро синалган энг мустаҳкам хом ашё бу оловда пиширилган лой -керамика сопол бўлиб чиқди. Чунки айнан сопол кўғирчоқ-ўйинчоқларгина биз қадимий аجدодларимиздан етиб келган холос. Музейларда сақланаётган аравага кўшилган от ҳайкалчаси, аждарҳо кўриниши ҳайкалчаси шулар жумласидандир. Лой сополдан ишланган ўйинчоқлар анъанасини ўтган асрда Бухоролик Хамро буви сақлаб қолиб, уз жиянларига ўргатиб кетган. Бугунги кунда ушбу анъанани Кубаро ая давом эттириб келмоқда.

Мустақиллик туфайлигина ушбу маданият, санъатимизнинг бир кўриниши миллий кадриятимиз ҳисобланган, йўқолиб кетган кўғирчоқсозлик санъати қайта тиклана бошланди. Бухорода, водийда, Тошкентда лойдан ишланган кўғирчоқларга эътибор берилган бўлса, бошқа маҳаллий хом ашёлардан тайёрланган маиший характердаги, совғабоп кўғирчоқлар Хоразм вилоятида Курязов Мансур раҳбарлигидаги бир гуруҳ ташаббускор ижодкорлар томонидан тайёрлана бошланди.

Ганчкорлик - бадиий хунармандлик тури; амалий санъатнинг ганчда ишлаш билан боғлиқ соҳаси. Биноларни безатишда, меъморий деталлар ишлашда, девор ва шифтларни сувашда, безак шакллари ҳамда ўйма нақш ва тасвирлар яратишда кенг қўлланилади. Ганчкорликда безак икки усулда бажарилади: ўймакори усулида бино девори ганч сувоқ қилиниб, безатиладиган қисмига нақш ишланади. Қолипаки усулида тайёр безак ганч тахталарида безатиладиган сиртга ўрнатилади. Қолипаки усули безакни бирданига кўп миқдорда тайёрлаш имконини беради. Ҳозир корхоналарда қолиплар ёрдамида кўп нусхада тайёрлаш йўлга қўйилган.

Ўзбекистон ҳудудида ганчнинг мўллиги ҳамда унда ишлашнинг қулайлиги ганчкорликни қадимдан махсус касб сифатида шаклланишига сабаб бўлган. Соҳа маҳобатли бинолар қурилиши, умуман меъморлик, амалий ва тасвирий санъат ривожини билан узвий боғлиқ ҳолда ривожланган. Қадимдан тош, ғишт, сопол, ёғоч билан бир қаторда ганчдан ҳам кенг фойдаланилган; ўйма нақш ва тасвир ишлашга қулайлиги эса ганч ўймакорлигини ривожлантирган.

Назорат саволлари:

1. Халқ оғзаки ижоди намуналари номоддий маданий мероснинг қайси соҳаларида намоён бўлиши мумкин?
2. Саҳна санъати номи билан аталадиган номоддий маданий мероснинг қайси жанрларини биласиз?
3. Маросим ва урф-одатни қандай фарқлаш мумкин?
4. Табиат ва коинот билан боғлиқ билимлар қандай тарихга эга?
5. Анъанавий ҳунармандчилик билан бадиий ҳунармандчилик ўртасида қандай фарқ бор?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Маданият соҳасига оид меъёрий ҳужжатлар тўплами. Ўз.Р.Маданият ва спорт ишлари вазирлиги, 2010 й.
2. List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. UNESCO, 2009.
3. Basic Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, UNESCO, 2014, Paris.
4. Ў.Тошматов, Н.Исакулова. Номоддий маданий меросни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асослари (монография). Тошкент, 2015 й.
5. Основные тексты Международной конвенции об охране нематериального культурного наследия. ЮНЕСКО, 2014 г.

4-мавзу: Номоддий маданий мерос муҳофазасида жаҳон тажрибаси. Халқаро алоқалар.

Режа:

4.1. Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича хорижий давлатлардаги тажрибалар

4.2. Халқаро алоқалар

Таянч иборалар: *регионал, суб-регионал, иштирокчи-давлат, РР (Репрезентатив рўйхат), ЮНЕСКО, халқаро ҳамкорлик, Бош ассамблея, Ҳукуматлараро қўмита, Котибият, ҳамжамият, НММ(номоддий маданий мерос), ОЙ (оператив йўриқнома).*

4.1. Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича хорижий давлатлардаги тажрибалар

Конвенция иштирокчи-давлатларнинг икки томонлама, субрегионал, регионал ва халқаро миқёсдаги ҳамкорлигини қўллаб-қувватлайди. Конвенциянинг биринчи мақсади “халқаро ҳамкорлик” воситасида, Преамбула таърифига кўра “ҳамкорлик ва ўзаро ёрдам руҳида”ги “номоддий маданий мероснинг муҳофазаси”дир. Шу муносабат билан Конвенциянинг тўртинчи - охириги мақсади (1-моддада келтирилган) “халқаро ҳамкорлик ва ёрдам”дир. Конвенциянинг V Боб 19–24-моддалари халқаро ҳамкорлик ва ёрдам билан боғлиқ қоидаларни ўз ичига олган¹⁷. Мазкур Конвенциянинг мақсадлари йўлида амалга ошириладиган халқаро ҳамкорлик, хусусан, ахборот ва малака алмашиш, қўшма ташаббуслар билан чиқиш, шунингдек иштирокчи-давлатларга уларнинг номоддий маданий меросни муҳофаза қилишга қаратилган саъй-ҳаракатларига ёрдам кўрсатиш механизмини ишлаб чиқишни кўзда тутди. Халқаро ҳамкорлик умумий мероснинг муҳофазаси ва кўпмиллатли номзодномаларни шаксиз ўз ичига олади. У шунингдек, жамоат ташкилотлари, ноҳукумат ташкилотлар, регионал даражадаги институтлар билан ҳамкорликни ва номоддий маданий мерос муҳофазаси бўйича 2-тоифали марказлар доирасидаги ҳамкорликни ҳам қўллаб-қувватлайди.

---

¹⁷ List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. UNESCO, 2009. P-27.

Иштирокчи-давлатлар Бош ассамблея ва Конвенциянинг бошқа бошқарув органлари фаолиятида иштирок этиб, ахборотлар алмашиши ва Конвенциянинг талқини ва имплементациясига таъсир этиши мумкин (4–6-моддалар). Улар бу ишни Ҳукуматлараро Қўмига аъзо бўлиш орқали янада самаралироқ қилишлари мумкин. Қўмига аъзо-давлатларни сайлаш (Конвенциянинг 6.1-моддасига кўра) географик тақсимот ва ротация принципларига асосланади ва ҳар қандай иштирокчи-давлат белгиланган муддатда Қўмитанинг аъзоси бўлиши мумкин¹⁸.

Ҳар олти йилда Қўмига тақдим этиладиган Конвенция имплементацияси бўйича амалга оширилаётган ишлар бўйича даврий докладларда халқаро даражада ва бошқа иштирокчи-давлатлар билан ҳамкорликда амалга оширилаётган ишлар бўйича ҳам ахборот бериши керак.

Конвенциянинг услуби янги бўлганлиги сабаб унинг методологиясини ишлаб чиқиш, номоддий маданий мерос муҳофазаси ва уни бошқариш билан боғлиқ илғор тажрибаларни ёйиш борасида кўп ишларни амалга ошириш зарур бўлади. Иштирокчи-давлатлар экспертизалар ўтказиш, ахборотларни бериш, шунингдек, номоддий маданий мерос муҳофазаси борасида тажриба алмашиш ишларини ўзаро ҳамкорликда (айниқса, регионал ва субрегионал миқёсда) амалга оширишдан катта наф кўриши мумкин. Бу эса уларнинг муҳофаза фаолиятини мақсадли ва иқтисодий самарали ташкил этишига, тегишли давлатларнинг барча номоддий маданий меросининг муҳофазасига ёрдам беради. Кучларнинг бирлаштирилиши турли мутасаддиларнинг тажриба алмашувига (масалан, ҳужжатлаштириш/тадқиқот ишлари бўйича потенциалларни мустаҳкамлашда) имконият яратиши мумкин. Умумий (бир неча давлатга тегишли) номоддий маданий меросни инвентарлаштиришни биргаликда амалга ошириш фаолияти Конвенциянинг асосий матнида тўғридан-тўғри қўллаб-қувватланмасда, бундай ташаббуслар айрим иштирокчи-давлатларда режалаштирилмоқда. Иштирокчи-давлатлар улар

---

¹⁸ List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. UNESCO, 2009. P-23.

учун умумий бўлган унсурларни Конвенция рўйхатларига ва биргаликдаги лойиҳаларини Илғор тажрибалар Реестрига киритиш бўйича кўпмиллатли номзодномаларни тақдим этишга чақирилади.

Бош ассамблея ва Қўмита қуйидагича номзодномаларни тарғиб этади:

- 2010 йилда Бош ассамблея ОЙнинг янги бандини тасдиқлади (ОЙ 14), унда Конвенция рўхатларидан бирига киритилган унсурга алоқадор иштирокчи-давлатлар сони оширилиши процедураси келтирилган. 2011 йилда Қўмита РРга инсониятнинг тирик меросидан киритилган “Бургут ови” унсурини иштирокчи давлатлар сони орттирилган ҳолда қайтадан киритиш масаласини кўриб чиқди.

- Қўмита 2010, 2011 ва 2012 йиллардаги циклларда РРга киритиш номзодномаларини кўриб чиқишда кўпмиллатли номзодномаларнинг устуворлиги таъминланиши тўғрисида қарор қилди.

- Бешинчи сессияда (Найроби, 2010 йил) Қўмита Котибиядан иштирокчи-давлатлар томонидан тайёрланаётган номзодномалар бўйича ахборотларни йиғиш ва эълон қилиш механизмини ишлаб чиқишни сўради ва шу орқали кўпмиллатли номзодномалар қўллаб-қувватланмоқда.

Шу кунгача РРда ўн учта кўпмиллатли унсурлар мавжуд (уларнинг тўққизтаси собиқ Дурдоналар), ТМРда эса бирорта ҳам йўқ. Сон жиҳатидан бу умумий рўйхатнинг 6 фоизи атрофида, Бутунжаҳон меросида эса 3 фоиз атрофида. Бу ҳодисани номоддий маданий мероснинг ҳамжамиятларнинг давлат чегараларининг турли томонларида яшаши ёки миграцияси билан асослаш мумкин¹⁹.

Номоддий маданий мерос унсурларини Конвенция рўйхатларига киритишга фақат иштирокчи-давлатлар ҳуқуқли. Ҳамма давлатларнинг Конвенцияни ратификация қилиб улгурмаганлиги умумий мерос борасида халқаро ҳамкорликни амалга оширишга тўсқинлик қилмоқда. (Яна бошқа муаммо шундаки, айрим ҳолатларда давлатлар бундай ҳамкорликка тайёр

---

¹⁹ List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. UNESCO, 2009. P-23.

эмас.) Масалан, Осиё материгида Малайзия, Мьянма, Россия Федерацияси, Сингапур ва Таиланд Конвенциянинг иштирокчи-давлатлари эмас. Иштирокчи-давлат ва иштирокчи бўлмаган давлатларга тегишли умумий унсур рўйхатга киритилиши мумкин, фақат иштирокчи-давлатларнинг унсури сифатида. Иштирокчи бўлмаган давлат Конвенцияни ратификация қилгандан кейин ушбу унсур умумий унсур сифатида ҳамма иштирокчи-давлатлар томонидан яна қайта киритилиши сўралиши мумкин²⁰.

4.2. Халқаро алоқалар

Планетамизнинг турли ҳудудларида баъзан бир-бирдан кескин фарк қиладиган иқтисодий ва ижтимоий шароитларда яшаётган аҳоли ўзи яшаб турган муҳитнинг ютуқ ва камчиликларини доимо ҳис қилиб ва унга нисбатан ўз муносабатини билдириб келади. Сўнгги йилларда иқтисодий ўсиш суръатларининг янада жадаллашуви, глобаллашув жараёнининг тезлашиши ер юзи халқлари учун жуда катта имкониятлар яратиши қаторида салбий оқибатларга ҳам олиб келаётганлигини атрофимизга боқиб ўз кўзимиз билан кўришимиз мумкин.

Ушбу салбий ҳолат муносабати билан инсонларни:

Бизни ўраб турган муҳит нима учун жадаллик билан ёмон томонга ўзгариб бормоқда?

Шу кетишда инсониятни эртага нима кутади?

Иқтисодиётга, жамиятга ва табиатга муносабатни ўзгартириш мумкинмикин?

Биз келгусида қандай дунё ва жамиятда яшашни ҳоҳлаймиз?

Дунёни яхши томонга қайси йўл билан ўзгартириш мумкин?

Табиат ва жамиятдаги салбий ҳолатларни қандай қилиб тўхтатиш мумкин?- деган саволлар қийнамоқда.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва унинг таркибидаги фан, таълим ва маданият масалалари билан шуғулланувчи ЮНЕСКО ташкилоти ана шу муаммоларни қай йўл билан ҳал қилиш мумкинлиги устида қатор йиллардан

---

²⁰ List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. UNESCO, 2009. P-23.

буён бош қотириб келади ва бунинг оқибатида қабул қилинган “Барқарор тараққиёт дастури”да муаммоларни ҳал этишнинг ечимлари ўз аксини топгандай. Ушбу дастурга кўра ер юзида барқарор тараққиётни таъминлашда таълимнинг жуда муҳим ўрни бор. Зеро, таълим тизимига сингдирилган ҳар қандай ғоя бизнинг келажагимиз ва бўлажак замон эгаси бўлмиш ёшларимизнинг барчасига етиб боради ва уларда ушбу ғояни ҳаётга татбиқ этиш имконияти жуда кенг. Ана шу имкониятлардан самарали фойдаланиш мақсадида таълимдан барқарор тараққиёт йўлида фойдаланиш бўйича кўплаб лойиҳалар амалга оширилмоқда. Ушбу лойиҳаларнинг аксарияти деярли бир хил тизимга асосланади.

Яъни:

- илм ва фан воситасида малакали мутахассисларни тайёрлаш;
- ушбу кадрларни бошқарув тизимига йўллаш ва улар орқали илмий жиҳатдан асосланган бошқарув қарорлари қабул қилинишига эришиш;
- бошқарув қарорлари натижасида иқтисодий барқарорлик, ижтимоий тенглик, экологик хавфсизликни таъминлаш;
- охир оқибат барқарор тараққиёт мувозанатини юзага келтириш ва уни сақлаш.

Бизнинг назаримизда таълим тизимига сингдирилиши лозим бўлган маълумотлар минглаб йиллар давомида бизни бало-қазолардан асраб келган – табиат билан уйғунликда яшаш, уни асраш, аждодларимиздан бизга мерос бўлиб келаётган инсоний қадриятлар ва муносабатларни сақлаш билан боғлиқ ҳислатларни ёшлар онгига сингдириш каби масалаларни ўз ичига олиши лозим. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти таркибидаги ЮНЕСКО фан, таълим ва маданият масалалари билан шуғулланувчи ташкилот сифатида барқарор тараққиётни таъминлашда номоддий маданий мероснинг ўрни жуда катта эканлигини таъкидлаб келади. Шу ўринда номоддий маданий мероснинг барқарор тараққиётга нима алоқаси бор, деган савол туғилиши мумкин.

Бу саволга жавоб бериш учун “номоддий маданий мерос”нинг ўзи нима эканлигини аниқлаб олишимиз зарур.

“Номоддий маданий мерос” тушунчаси урф-одатларни, ўзига хосликни ифодалаш шакллари, билимлар ва кўникмаларни, шунингдек улар билан боғлиқ жиҳозлар, предметлар, артефактлар ва маданий маконларни акс эттиради. Бунинг маъноси шуки, номоддий маданий мерос аجدодлардан келгуси авлодга қолдираётган – ўз ҳудудига ва турмуш тарзига хос (албатта, ижтимоий ва иқтисодий тараққиёт учун хизмат қиладиган) урф-одатлар, тил, ҳаракат ва бошқа ифода шакллари, турмушдаги тирикчилик ва яшаш билан боғлиқ бир қарашда оддий кўринган (лекин, бундан хабардор бўлмаган кишилар учун янгилик сифатида намоён бўладиган) билим ва кўникмаларни, шунингдек юқорида қайд этилган ҳолатларни ифодалаш учун зарур бўлган жиҳоз, предмет ва артефактларни, ва яна анан шундай мерос нисбатан яхши сақланиб қолган маданий маконларни акс эттиради.

Бошқача қилиб айтганда, номоддий маданий меросни кўз билан кўриш томоша қилиш (масалан дор томошаси, рақс ва б.), эшитиш (масалан эртақ, мусиқа ва б.) мумкин. Лекин уни қўл билан ушлаб кўриш имконияти йўқ. Ёки яна битта мисол – саломлашиш одоби, катталарга ҳурматни ифодалаш шакллари ўрганиш, кузатиш ва бажариш мумкин, лекин уни ушлаб бўлмайди.

Номоддий маданий меросни ифодалаш билан боғлиқ жиҳоз, предмет ва артефактларнинг ҳам номоддий маданий мерос таркибига киритилишида ҳам бошқача бир асос бор. Масалан, мусиқани ифодалаш учун чолғу асбоби лозим ва усиз мусиқани ифодалаш мумкин эмас. Ёки дорбозлик томошаси учун дор керак ва усиз ҳам дор томошасини намоёиш этиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам ушбу жиҳоз, предмет ва артефактлар номоддий маданий меросни ифода этиш воситаси сифатида номоддий маданий мерос таркибига киритилади.

Ҳар қандай номоддий маданий мерос маълум бир ҳудудда истиқомат қилиб келаётган ҳамжамиятлар ва гуруҳлар томонидан яратилади ва

аждодлардан авлодларга ўтиб келаётган бу мерос албатта атроф-муҳитга, табиатга ва шу жамиятнинг тарихига боғлиқ ҳолда яратилади.

Номоддий маданий мерос сифатида (Конвенция талабларига кўра) ҳозирги кунда ҳаётда мавжуд ва яшаб турган, тирик мерос тан олинади. Бошқача айтганда, бир пайтлар мавжуд бўлиб, кейинчалик унутилган, ҳозирда амалиётда қўлланилмайдиган мерос тушунилмайди. Номоддий маданий мерос моддий маданий меросдан фарқли равишда замонга мослашиб, ўзгариб бориш хусусиятига эга. Мисол учун, Самарқанддаги тарихий биноларни реставрация қилишда ушбу бино қурилган пайтдаги хом ашё ва услуб сақланиши шарт. Унга замонавий дераза, ром ёки бошқа жиҳоз ўрнатилиши, ғишт ўрнига шлокоблок ёки композит материаллари ишлатилиши мумкин эмас. Бироқ, никоҳ тўйини бундан 100 йил муқаддам қандай тартиб ва қоидалар билан ўтказилган бўлса, шундай ўтказилмайди ва замонасига яраша маълум қоидалар ўзгариб, айримлари сақланиб қолаверади.

Юқорида қайд этилганлардан шуни англаш мумкинки, ҳаётимизнинг асосий қисми номоддий маданий мерос билан боғлиқ экан. Яъни, турмуш тарзимизда ҳар қадамда номоддий маданий мерос билан дуч келамиз ва биз уни деярли ҳис этмаймиз. Лекин, ҳар битта нарсанинг қадри у йўқотилганда чуқурроқ англонади, дейилганидек ўз номоддий маданий меросимизни йўқотилмасдан олдин англашимиз ва уни муҳофаза қилишимиз зарурлигини ҳаёт кўрсатиб турибди. Ривожланган давлатларда ҳатто бизнинг тасаввуримизга сиғмайдиган айрим ҳолатлар уларнинг табиий бир ҳолатига айланиб қолганлиги буни исботлайди. Масалан, оиланинг муқаддаслиги масаласи уларда аллақачон унутилган. Ҳозирда ҳатто боланинг туғилганлиги тўғрисидаги гувоҳномада ота ва онанинг исми-шарифини алоҳида кўрсатмаслик масаласи ҳам муҳокама этилмоқда. Бунинг сабаби - битта оилада иккита эркак, ёки бошқа оилада иккита аёл турмуш қуриши мумкин ва уларнинг қай бири ота ва қай бири она эканлигини кўрсатиш шарт эмас эмиш.

Ҳар битта халқнинг номоддий маданий мероси шу халқнинг ўзлигини ифодалайди ва у албатта ҳурмат қилиниши керак. Номоддий маданий

мероснинг муҳофаза қилиниши, сақланиши ва келгуси авлодларга етказилиши барқарор тараққиётга ижобий таъсирини кўрсатади. Чунки, бирор халқнинг номоддий маданий меросида барқарор тараққиётга салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган омил йўқ ва бу мерос тўлалигича барқарор тараққиётга хизмат қилади.

Биз юқорида барқарор тараққиётга эришишда расмий ва норасмий таълимнинг муҳим ўрин тутиши ва унинг кучидан самарали фойдаланишимиз зарурлиги тўғрисида фикр юритдик. Номоддий маданий мерос барқарор тараққиётга хизмат қилар экан, унинг таълим тизига татбиқ этиш масалалари қандай, деган савол ҳам туғилиши табиий.

Биринчиси – номоддий маданий мерос билан чамбарчас боғлиқ бўлган фанлар бўйича Давлат таълим стандартлари, ўқув режаларини такомиллаштириш орқали кенгроқ маълумотларни мавжуд фанлар таркибига киритиш ва зарур ҳолларда янги номдаги фанларни жорий этиш.

Иккинчиси – ижтимоий-гуманитар фанларга киритилган номоддий маданий мерос билан боғлиқ мавзуларни мазмунан бойитиш орқали янги маълумотларни тақдим этиш йўлидан бориш.

Номоддий маданий мерос борасидаги маълумотларни таълим тизимининг барча бўғинларига сингдириш мақсадида умумий ўрта таълим, ўрта махсус касб-хунар таълими, шунингдек олий таълим тизими бўйича алоҳида тадқиқотлар олиб борилишида Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти профессор-ўқитувчилари фаолиятига назар ташласак, қуйидаги ҳолатни кузатиш мумкин.

2012-2014 йилларда ЮНЕСКОнинг Банкокда жойлашган маркази томонидан эълон қилиниб, Япония Траст баки томонидан молиялаштирилган мактаб ўқитувчиларининг номоддий маданий мерос борасидаги билимларини ошириш орқали таълим тизимига номоддий маданий мерос бўйича маълумотларни киритиш масалаларига бағишланган пилот лойиҳага Покистон, Вьетнам, Палау мамлакатлари қаторида Ўзбекистон ҳам жалб этилган эди. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги ҳамда Маданият ва спорт ишлари вазирликлари мутахассислари иштирок этган ушбу лойиҳада институтнинг 3 нафар профессор-ўқитувчилари муваффақиятли иштирок этишди. Ушбу лойиҳа асосида умумий ўрта мактабларнинг 6 синфларига мўлжалланган 2 йўналишда (“Халқ қўшиқчилиги” ҳамда Халқ

ўйинлари”) ўқитувчилар учун 2 та услубий қўлланма ва ўқувчилар учун 2 та ўқув қўлланма ишлаб чиқилди ва уч (ўзбек, рус ва инглиз) тилда чоп этилди.

Номоддий маданий мерос борасидаги маълумотларни мактаб таълимига сингдириш йўналишида “Халқ ижодиёти ва анъанавий кўшиқчилик” кафедраси ўқитувчиси К.Тошматова ҳам изланишлар олиб бориб, 2015 йилда шу масалала бағишланган ўқув қўлланмасини нашр этди.

Институт доценти Ж.Маматқосимов эса ўрта махсус касб-хунар таълимида номоддий маданий мероснинг ўрганилиши масалалари билан шуғулланиб, шу мавзудаги докторлик иши устида иш олиб бормоқда. 2014 йилда Ў.Тошматов ва Н.Исақуловаларнинг “Номоддий маданий мероснинг ҳуқуқий асослари” номли монографияси, 2015 йилда Ж.Маматқосимовнинг ўрта махсус таълим муассасаларида номоддий маданий мероснинг ўрганилиши масалаларига бағишланган монографияси чоп этилди.

Номоддий маданий меросни таълим тизимида татбиқ этиш масалалари билан боғлиқ дастлабки давлат гранти 2013 йилда Н.Исақулова раҳбарлигида олинди, 2014 йилда муваффақиятли яқунланган бўлса, 2015 йилда институт профессори С.Йўлдошева ҳамда филология фанлари номзоди О.Ахмедовалар раҳбарликларида янги 2 та амалий тадқиқотлар гранти олинди ва ҳозирда ушбу грантлар асосида қатор ишлар олиб борилмоқда.

2012-2013 ўқув йилидан бошлаб Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтининг “Халқ ижодиёти” таълим йўналиши ўқув режасига “Ўзбекистон номоддий маданий мероси” фани киритилган. Ҳозирда институт профессор-ўқитувчиларидан ташкил топган жамоа томонидан ушбу фан бўйича дарслик яратилиб, Ўзбекистон Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги қошидаги Мувофиқлаштирувчи Кенгашга кўриб чиқиш учун топширилган.

Бундан ташқари, институтнинг магистратура босқичи талабаларига ушбу йўналишдаги мавзулар берилиб, магистрлик диссертациялари тайёрланмоқда ва муваффақиятли ҳимоя қилинмоқда. Шунингдек, институт қошида фаолият кўрсатаётган Олий таълим муассасалари педагоглари қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш Тармоқ марказида тахсил олиши

режалаштирилган “Халқ ижодиёти” йўналиши ўқув режасига ҳам “Ўзбекистон номоддий маданий мероси” фани киритилган.

Мухтасар қилиб айтганда, Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтида номоддий маданий мероснинг таълим тизимида ўрганилиши масалалари билан боғлиқ тадқиқотлар ва амалий ишлар эътиборга лойиқ. Бироқ, 2010-2020 йилларга мўлжалланган Давлат дастурида белгиланган вазифаларнинг тўлақонли ижроси таъминланиши учун бунинг ўзи етарли бўлмайди. Чунки, биз юқорида қайд ютуқлардан ташқари яна амалга оширилиши лозим бўлган бир қатор вазифалар борки, уларни ҳозирда шу йўналишда фаолият кўрсатаётган профессор-ўқитувчилар ва магистрларнинг кучи билан эплаб бўлмайди. Бунинг учун тадқиқот мавзуларини мувофиқлаштириш, кучларни бирлаштириш ва янги кучларни жалб этиш талаб этилади.

Бизнинг фикримизча, Давлат дастурининг “Соҳа мутахассисларини тайёрлаш ва малака ошириш ишларини ташкил этиш” деб номланган 3-бўлимида белгиланган вазифаларни мувофиқлаштириш ишлари бевосита Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти томонидан олиб борилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди. Шунда, мазкур Дастурнинг 25, 26 ва 32 бандларида белгиланган (номоддий маданий мерос билан шуғулланувчи амалиётчиларни ўқув жараёнига жалб этиш; талаба-ёшларни номоддий маданий мерос бўйича материаллар тўплаш ишларига жалб этиш; талабаларнинг номоддий маданий мерос борасидаги тадқиқотларини қўллаб-қувватлаш мақсадида тадқиқотлар танлови эълон қилиниб, ғолибларни тақдирлаш каби) вазифалар ҳам тўлақонли амалга оширилишига эришилган бўлар эди.

Назорат саволлари:

1. Номодий маданий мерос муҳофазаси бўйича йирик лойиҳалар қайси мамлакатларда амалга оширилмоқда?
2. Ўзбекистондан нечта ва қайси номзодлар Репрезентатив рўйхатга бошқа давлатлар билан биргаликда киритилган?
3. Шарқ мамлакатларидан қайси бирларида ЮНЕСКОнинг номодий маданий мерос бўйича 2-категориядаги институтлари (марказлари) жойлашган?
4. Ўзбекистон бошқа Марказий Осиё давлатлари билан биргаликда қайси халқаро ташкилот билан яқиндан

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Маданият соҳасига оид меъёрий ҳужжатлар тўплами. Ўз.Р.Маданият ва спорт ишлари вазирлиги, 2010 й.
2. List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. UNESCO, 2009.
3. Basic Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, UNESCO, 2014, Paris.
4. Ў.Тошматов, Н.Исакулова. Номодий маданий меросни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асослари (монография). Тошкент, 2015 й.
5. Основные тексты Международной конвенции об охране нематериального культурного наследия. ЮНЕСКО, 2014 г.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

Маърузадан сўнг режалаштирилган дастлабки тўрт мавзу бўйича амалий машғулотлар маъруза машғулотининг мавзуси асосида ташкил этилади. Бунда тингловчилар мустақил равишда, шунингдек педагог томонидан таклиф этилган йўналиш бўйича амалий топшириқларни бажарадилар. Топшириқ ёзма, савол-жавоб тарзида ёки амалий ижро ёки бошқа шаклда бажарилиши мумкин.

Назарий таълим режалаштирилмаган амалий машғулотлар қуйида келтирилган режалар асосида ташкил этилади. Амалий машғулотлар тингловчиларнинг таклиф этилаётган мавзуга бўлган муносабатини ёзма, оғзаки жавоб ёки амалий ижро кўринишларида ифода этишлари учун имкон яратиши кўзда тутилган. Амалий машғулотлардаги режалаштирилган масалалар педагог томонидан махсус тайёрланган тарқатма материаллар, ёзма манбалар, қўшимча воситалар, шунингдек оркестр ёки хор жамоалари билан амалий ишлаш орқали тингловчиларнинг фаоллигини ошириш учун хизмат қилиши керак.

1-амалий машғулот: Номоддий маданий мерос муҳофазасига оид ЮНЕСКО ҳужжатлари

Ишдан мақсад – Ушбу мавзуни ўзлаштиришга йўналтирилган машғулот ЮНЕСКОнинг маданий меросни муҳофаза қилиш борасида қабул қилган конвенцияларини чуқурроқ ўрганиш ва таққослашга бағишланади.

Масаланинг қўйилиши – мазкур мавзу юзасидан тингловчилар ЮНЕСКО томонидан қабул қилинган конвенциялар орасидан тегишлиларини ажратиб олган ҳолда уларни таққослайдилар ва уларнинг қай бирида номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш масалалари кўпроқ қамраб олинганини таҳлил этадилар.

Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича халқаро конвенция.

Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, қуйида "ЮНЕСКО" деб юритилади, 2003-йилнинг 29-сентябрдан 17-октябргача Париж шаҳрида ўзининг 32-сессиясига йиғилиб, Инсон ҳуқуқлари бўйича мавжуд халқаро-ҳуқуқий актларга, хусусан, 1948-йилда қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясига, 1966-йилда қабул қилинган Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактга ҳамда 1966-йилда қабул қилинган Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактга асосланиб,

1989-йилда қабул қилинган Фольклорни сақлаш бўйича ЮНЕСКО тавсияномасида, 2001-йилда қабул қилинган ЮНЕСКОнинг Маданий турли-туманлик тўғрисидаги умумжаҳон декларациясида ва 2002-йилда қабул қилинган Истанбул декларациясида номоддий маданий мероснинг маданий турли-туманлик негизи ва барқарор тараққиёт кафолати сифатида алоҳида таъкидланганини *этиборга олиб*,

номоддий маданий мерос ҳамда моддий маданий ва табиий мероснинг ўзаро узвий боғлиқлигини *инобатга олган ҳолда*,

глобаллашув ва ижтимоий ўзгаришлар жараёни ҳамжамиятлар ўртасида ўзаро мулоқот ўрнатиш учун қулай замин яратиш билан бир қаторда мурасимчиликнинг келиб чиқиши, деградиацияланишнинг жиддий таҳдид манбаи бўлиши, хусусан, номоддий маданий меросни сақлаш бўйича маблағларнинг етишмаслиги оқибатида унинг йўқолиб кетиш ва бузилиб кетиш хавфи остида қолганлигини *тан олиб*,

инсониятнинг номоддий маданий меросни муҳофаза этиш йўлидаги умумий интилишларини, саъй-ҳаракатларини ва бу борадаги умумий ҳавотирни чуқур *англаган ҳолда*,

ҳамжамиятлар, хусусан туб аҳолига мансуб ҳамжамиятлар ва айрим ҳолларда алоҳида шахсларнинг номоддий маданий меросни барпо этишда, муҳофаза қилишда, сақлашда ва қайта бунёд этишда, ва шу тариқа маданий турли-туманликни бойитишда ва инсониятнинг ижодкорлик қобилиятини оширишда муҳим рол ўйнашини *тан олиб*,

ЮНЕСКОнинг маданий меросни муҳофаза қилишга қаратилган меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқишга йўналтирилган фаолияти, *хусусан*,

1972-йилда қабул қилинган Умумжаҳон маданий ва табиий меросини сақлаш тўғрисидаги конвенция муҳим аҳамият касб этишини алоҳида *этироф этиб*,

ҳозирги кунда номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича кўп томонлама мажбурий ҳуқуқий актнинг мавжуд эмаслигини *таъкидлаб*,

маданий ва табиий меросни сақлаш бўйича халқаро шартномаларни, амалдаги тавсия ва резолюцияларни номоддий маданий мерос соҳасидаги янги қоидалар билан бойитиш ва самарали тўлдиришнинг муҳимлигини *ҳисобга олган ҳолда,*

номоддий маданий мерос ва уни сақлашнинг муҳимлиги айниқса ёш авлодлар томонидан чуқур ҳис этилиши кераклигини *инобатга олиб,*

халқаро ҳамжамият билан иштирокчи-давлатлар ўзаро ҳамкорлик ва ёрдам кўрсатиш руҳида мазкур меросни сақлашга кўмаклашишлари лозимлигини *ҳисобга олиб,*

ЮНЕСКОнинг номоддий маданий мерос соҳасидаги дастурлари, хусусан, инсониятнинг оғзаки ва номоддий мероси дурдоналарини эълон қилгани ҳақида *эсга олиб,*

номоддий маданий мероснинг кишилар ўртасида ўзаро яқинлашув, мулоқот, ўзаро тушуниш омили сифатидаги бебаҳо ролини *эътиборга олиб,* 2003-йил 17-октябрда мазкур Конвенцияни қабул қилади.

Мазкур конвенция 3 моддадан иборат бўлиб, қуйидагича ифодаланган:

1-модда. Конвенция мақсадлари

2-модда. Тушунчалар

3-модда. Бошқа халқаро-ҳуқуқий актлар билан алоқадорлик

Конвенциянинг умумий қоидалари

Моддалар	Моддалар номланиши	Моддаларнинг мазмуни
1-модда.	Конвенция мақсадлари	Қуйидагилар Конвенциянинг мақсадлари ҳисобланади: а) номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш; б) тегишли ҳамжамиятлар, гуруҳлар ва алоҳида шахсларга мансуб номоддий маданий меросни ҳурмат қилиш; с) номоддий маданий мероснинг муҳимлигига ва маҳаллий, миллий ва халқаро миқёсда унинг умум томонидан тан олиншига эътиборни жалб қилиш; д) халқаро ҳамкорлик ва ёрдам кўрсатиш.
2-модда.	Тушунчалар	1. "Номоддий маданий мерос" тушунчаси урф-одатларни, ўзига хосликни ифодалаш шакллари, билимлар ва кўникмаларни, шунингдек улар билан боғлиқ жихозлар, предметлар, артефактлар ва

		<p>маданий маконларни акс эттиради, улар эса ўз навбатида ҳамжамиятлар, гуруҳлар, алоҳида ҳолатларда эса муайян шахс маданий меросининг бир қисми сифатида тан олинганлигини англатади. Авлоддан авлодга ўтиб келаётган бундай номоддий маданий мерос доимо муайян ҳамжамиятлар ва гуруҳлар томонидан уларнинг атроф-муҳитга, табиатга ва ўз тарихига боғлиқ ҳолда яратилади ва бу уларда ўзига хосликни, ворислик туйғусини шакллантиради ҳамда шу билан инсоният ижодини ва маданий турли-туманликнинг ҳурмат қилинишига қўмаклашади. Мазкур Конвенциянинг мақсадлари учун инсон ҳуқуқлари соҳасида амалдаги халқаро ҳуқуқий актлар билан мувофиқлаштирилган ҳамда турли ҳамжамиятлар, гуруҳлар ва шахслар ўртасида ўзаро ҳурматни йўлга қўйиш талабларига, шунингдек барқарор тараққиёт талабларига мос тушувчи номоддий маданий меросгина эътиборга олинади.</p> <p>2. Номоддий маданий мерос, 1-бандда таърифланганидек, жумладан куйидаги соҳаларда намоён бўлади:</p> <p>а) ўзликни намоён этишнинг оғзаки анъаналари ва шакллари, шу жумладан, айна пайтда тил - номоддий маданий меросни акс эттирувчи омил сифатида;</p> <p>б) ижро санъатида;</p> <p>с) жамиятнинг урф-одатлари, маросимлари, байрамлари;</p> <p>д) табиат ва коинотга оид билим ва урф-одатлар йиғиндиси;</p> <p>э) анъанавий ҳунармандчилик билан боғлиқ билим ва кўникмалар.</p> <p>3. "Муҳофаза" сўзи номоддий маданий мерос ҳаётийлигини таъминлаш, шу билан бирга, уни идентификациялаш, хужжатлаштириш, тадқиқ қилиш, сақлаш, ҳимоя қилиш, оммалаштириш, ролини ошириш, тарғиб қилиш чораларини, асосан расмий ва норасмий таълим ёрдамида амалга ошириш ҳамда бундай мероснинг турли жиҳатларини қайта барпо этиш деган маънони англатади.</p> <p>4. "Иштирокчи-давлатлар" деганда ушбу Конвенцияга қўшилган ва ўзаро муносабатларида унга амал қилаётган давлатлар назарда тутилади.</p> <p>5. Ушбу Конвенция 33-моддада кўрсатилган ҳудудларга нисбатан мутатис мутандис қўлланади ва ушбу ҳудудлар мазкур моддада кўрсатилган шартлар асосида унинг иштирокчиларига айланади. Шу тариқа "иштирокчи-давлатлар" ибораси ушбу ҳудудларга нисбатан ҳам қўлланади.</p>
3-модда.	Бошқа халқаро-ҳуқуқий актлар билан алоқадорлик	<p>Ушбу Конвенциядаги ҳеч бир нарса:</p> <p>а) 1972 йидда қабул қилинган Маданий ва табиий меросни муҳофаза қилиш конвенцияси доирасида жаҳон мероси сифатида тан олинган қадриятларни</p>

	<p>ҳамда улар билан бевосита боғлиқ бўлган номоддий маданий мероснинг бирор бир унсурини муҳофаза қилишнинг ўзгарувчан мақоми ёки камаювчан даражаси;</p> <p>б) иштирокчи-давлатларнинг ўзлари аъзо бўлган ҳар қандай халқаро-ҳуқуқий актлардан келиб чиқувчи ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳамда интеллектуал мулкка ёки биологик ва экологик манбалардан фойдаланишга оид ҳуқуқлари сифатида талқин қилиниши мумкин эмас.</p>
--	--

Конвенция органлари қуйидагилардан иборат:

4-модда. Иштирокчи-давлатларнинг Бош ассамблеяси

5-модда. Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича ҳукуматлараро қўмита

6-модда. Қўмитага аъзо-давлатларнинг сайланиши ва ваколат муддатлари

7-модда. Қўмита функциялари

8-модда. Қўмита иш усуллари

9-модда. Маслаҳатчи ташкилотлар аккредитацияси

10-модда. Котибият

Конвенция органлари

Моддалар	Моддалар номланиши	Моддаларнинг мазмуни
4-модда.	Иштирокчи-давлатларнинг Бош ассамблеяси	<p>1. Ушбу моддага асосан Бош ассамблея ташкил этилади ва бундан кейин "Бош ассамблея" деб юритилади. Бош ассамблея ушбу Конвенциянинг олий органи ҳисобланади.</p> <p>2. Бош ассамблея икки -йилда бир марта ўзининг навбатдаги сессиясига йиғилади. Бош ассамблея ўзининг навбатдан ташқари сессиясини, агар бу тўғрида махсус қарор қабул қилинган бўлса ёки Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича ҳукуматлараро қўмита илтимоси ёки иштирокчи-давлатларнинг камида учдан бир қисми илтимосига кўра ўтказиши ҳам мумкин.</p> <p>3. Бош ассамблея ўз Иш тартиби қоидаларини қабул қилади.</p>
5-модда.	Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича ҳукуматлараро қўмита	<p>1. Мазкур моддага асосан, ЮНЕСКО қошида Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича ҳукуматлараро қўмита ташкил этилади ва у қуйида "Қўмита" деб юритилади. Қўмита Конвенция кучга кирганидан сўнг унинг 34-моддасига мувофиқ Бош ассамблеяда иштирокчи-давлатлар томонидан</p>

		<p>сайланган 18 та иштирокчи-давлат вакилларидан иборат бўлади.</p> <p>2. Конвенция иштирокчи-давлатлари сони 50 тага етса, Қўмиитага аъзо-давлатлар сони 24 тагача оширилади.</p>
6-модда.	Қўмиитага аъзо-давлатларнинг сайланиши ва ваколат муддатлари	<p>1. Қўмиитага аъзо-давлатларнинг сайланиши адолатли жуғрофий тақсимот ва ротация принципи асосида амалга оширилади.</p> <p>2. Қўмиитага аъзо-давлатлар тўрт -йил муддатга Бош ассамблея сессиясида Конвенциянинг иштирокчи-давлатлари томонидан сайланади.</p> <p>3. Бироқ Қўмитанинг илк сайловлар мобайнида сайланган аъзолари ярмининг ваколат муддати икки -йил ҳисобланади. Ушбу давлатлар илк сайловлар давомида қуръа ташлаш йўли билан аниқланади.</p> <p>4. Ҳар икки -йилда Бош ассамблея Қўмиитага аъзо-давлатларнинг ярим таркибини янгилаб туради.</p> <p>5. Шунингдек, Бош ассамблея бўш ўринларни тўлдириш учун зарур миқдорда Қўмиитага аъзо-давлатларни сайлайди.</p> <p>6. Қўмиитага аъзо-давлат кетма-кет икки муддатга сайланиши мумкин эмас.</p> <p>7. Қўмиитага аъзо-давлатлар ўз вакиллари сифатида номоддий маданий мероснинг турли соҳалари бўйича юксак иқтидорга эга шахсларни танлайди.</p>
7-модда.	Қўмиита функциялари	<p>Мазкур Конвенция томонидан ўзига белгилаб берилган бошқа ваколатларга зарар етказмаган ҳолда Қўмитанинг функциялари қуйидагилардан иборат:</p> <p>а) Конвенция мақсадларига эришишга қўмаклашиш, унинг амалга оширилишини назорат қилиш ва қўллаб-қувватлаш;</p> <p>б) илгор амалиётга оид маслаҳатлар бериш ва номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш чоралари бўйича тавсияномалар тайёрлаш;</p> <p>с) 25-моддага мувофиқ Жамғарма маблағидан фойдаланиш режаси лойиҳасини тайёрлаш ва уни Бош ассамблеяга тасдиқлаш учун тақдим этиш;</p> <p>д) Жамғарма захираларини ошириш ва шу мақсадда 25-моддага мувофиқ зарур чораларни кўриш;</p> <p>э) Конвенцияни амалга ошириш бўйича тезкор кўрсатмалар тайёрлаб, Бош ассамблеяга тасдиқлаш учун тақдим этиш;</p> <p>ф) 29-моддага мувофиқ иштирокчи-давлатлар ҳисоботини муҳокама қилиш ва уларнинг мухтасар хулосасини Бош ассамблеяга тақдим этиш;</p> <p>г) Иштирокчи-давлатлар тақдим этган аризаларни кўриб чиқиш ва Қўмиита томонидан ўрнатилган ва Бош ассамблея тасдиқлаган танловнинг объектив мезонларига мувофиқ тегишли қарорларни қуйидагилар асосида қабул қилиш:</p> <p>- 16, 17 ва 18-моддаларда қайд этилганига мувофиқ аризаларни ва таклифларни рўйхатга олиш;</p>

		- 22-моддага мувофиқ халқаро ёрдам кўрсатиш.
8-модда.	Қўмита иш усуллари	<p>1. Қўмита Бош ассамблея олдида ҳисобот беради. У Бош ассамблеяга бутун фаолияти ва қабул қилган қарорлари тўғрисида ҳисобот беради.</p> <p>2. Қўмита ўз Иш тартиби қоидаларини аъзо-давлатларнинг учдан икки қисми овози асосида қабул қилади.</p> <p>3. Қўмита ўз олдида турган вазифаларни амалга ошириш мақсадида вақтинчалик асосда махсус маслаҳат органларини ташкил этиши мумкин.</p> <p>4. Қўмита ўз йиғилишларига ҳар қандай давлат ёки хусусий ташкилотларни, шунингдек номоддий маданий мерос соҳасида етарли малакага эга бўлган хусусий шахсларни муайян масалалар юзасидан маслаҳат олиш мақсадида таклиф этиши мумкин.</p>
9-модда.	Маслаҳатчи ташкилотлар аккредитацияси	<p>1. Қўмита Бош ассамблеяга номоддий маданий мерос соҳасида тан олинган ноҳукумат ташкилотларни аккредитация қилиш таклифини кўриб чиқиш учун тақдим этади. Бу ташкилотлар Қўмитага нисбатан маслаҳатчилик вазифасини бажаради.</p> <p>2. Қўмита, шунингдек, Бош ассамблеяга юқорида қайд этилган аккредитация мезонлари ва шартларини кўриб чиқиш учун тақдим этади.</p>
10-модда.	Котибият	<p>1. ЮНЕСКО Котибияти Қўмитага кўмаклашади.</p> <p>2. Котибият Бош ассамблея ва Қўмита учун ҳужжатларни ҳамда мажлислар кун тартиби лойиҳаларини тайёрлайди ва улар томонидан қабул қилинган қарорларнинг амалга оширилишини таъминлайди.</p>

Номоддий маданий меросни миллий даражада муҳофаза қилиш қуйидаги моддаларда ўз ифодасини топган:

11-модда. Иштирокчи-давлатларнинг роли

12-модда. Рўйхатлар

13-модда. Муҳофаза қилишнинг бошқа чоралари

14-модда. Таълим, жамоатчиликнинг хабардорлигини ошириб бориш ва салоҳиятни мустаҳкамлаш

15-модда. Ҳамжамиятлар, гуруҳлар ва алоҳида шахсларнинг иштироки

Назорат саволлари:

1. Дунё миқёсида номоддий маданий мерос муҳофазасига доир ҳаракатлар қачондан ва қаерларда бошланди?
2. Номоддий маданий мерос соҳасидаги турдош уч конвенцияларнинг қандай ўхшаш ва фарқли жиҳатлари бор?
3. Номоддий маданий мерос Конвенциясининг асосий мазмуни ҳақида сўзлаб беринг.
4. Конвенцияда номоддий маданий мерос муҳофазаси қандай кўринишларда ташкил этилади?
5. Оператив йўриқнома ким томонидан ва қанча муддатга ишлаб чиқилади?

2- амалий машғулот: Ўзбекистонда номоддий маданий мерос муҳофазаси бўйича қонунчилик. Давлат дастури

Ишдан мақсад - тингловчилар томонидан номоддий маданий мерос муҳофазаси борасида қабул қилинган қонунлар таққосланиши, уларнинг такомиллашув жараёни таҳлил этилиши. Ўзбекистонда қабул қилинган қонунларнинг Конвенция мақсадларига мос келиши ва ундаги зиддиятларни ўрганиш, қонунчиликни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш.

Масаланинг қўйилиши - тингловчилар мустақил равишда тегишли қонун ва Давлат дастури, хорижий адабиётлар ва ИНТЕРНЕТдан қўшимча маълумотлар тўплайдилар ҳамда мавзу бўйича кўтарилган масалалар бўйича амалий кўникмаларини намойиш этадилар.

Ишни бажариш учун намуна:

1-модда. Ушбу Қонуннинг мақсади Ушбу Қонуннинг мақсади Ўзбекистон халқининг умуммиллий бойлиги бўлмиш маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

2-модда. Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари

Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборатдир.

Қорақалпоғистон Республикасида маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги муносабатлар Қорақалпоғистон Республикаси қонун ҳужжатлари билан ҳам тартибга солинади.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

3-модда. Асосий тушунчалар

Ушбу Қонунда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

ансамбллар — тарихан таркиб топган ҳудудда аниқ кўзга ташланадиган, атроф манзараси билан умумийлиги ёки алоқадорлиги тарихий, археологик, меъморий, эстетик ёки ижтимоий-маданий қимматга эга бўлган, ижтимоий, маъмурий, диний, илмий, ўқув-таълим, истехком, сарой, тураржой, савдо, ишлаб чиқариш ва бошқа аҳамиятга молик ҳамда рассомлик, ҳайкалтарошлик, амалий безак санъати, меъморчилик асарлари билан боғлиқликда алоҳида ёки ўзаро биргаликда турган ёдгорликлар, иморатлар ва иншоотлар гуруҳлари, шунингдек тарихий тарҳларнинг ҳамда манзилгоҳлар иморатларининг қолдиқлари, ландшафт архитектураси ва боғ-роғ санъати асарлари (боғлар, истироҳат боғлари, хиёбонлар, сайилгоҳлар);

диққатга сазовор жойлар — инсон ва табиат ижодининг муштарак маҳсули, шунингдек тарихий, археологик, шаҳарсозлик, эстетик, этнологик ёки антропологик қимматга эга бўлган ҳудудлар, шу жумладан халқ хунармандчилиги масканлари, тарихий манзилгоҳлар ёки шаҳарсозлик тарҳи марказлари ва тарихий (шу жумладан ҳарбий) воқеалар, ёдгорликлар, атоқли тарихий шахсларнинг ҳаёти билан боғлиқ бўлган иморатлар, хотира жойлари,

табий ландшафтлар, шунингдек кўхна шаҳарлар, шахристонлар, манзилгоҳлар, қароргоҳлар иморатларининг маданий қатламлари, қолдиқлари, маросимлар бажо этиладиган жойлар;

Ёдгорликлар — тарихий, илмий, бадиий ёки ўзгача маданий қимматга эга бўлган айрим иморатлар, бинолар ва иншоотлар, улар билан боғлиқ бўлган рассомлик, ҳайкалтарошлик, амалий безак санъати асарлари ҳамда шу иморатлар, бинолар ва иншоотларнинг тарихан таркиб топган ҳудудлари, шунингдек мемориал уйлар, квартиралар, қабристонлар, мақбаралар ва айрим қабрлар, монументал санъат асарлари, фан ва техника (шу жумладан ҳарбий техника) объектлари, антропология, этнография, нумизматика, эпиграфика, картография, фотография материаллари, кинофильмлар, аудио- видео ёзувлар ҳамда бошқа жисмлардаги ёзувлар, адабиёт ва санъат асарлари, архив, қўлёзма ва чизма ҳужжатлар, қадимги қўлёзма китоблар, ҳарф териш усулида чиқарилган дастлабки китоблар, нодир ва ноёб нашрлар, ноталар, муқаддас буюмлар ва мемориал хусусиятга эга бўлган ашёлар, тош ҳайкаллар, қояга ўйиб солинган тасвирлар, археология ёдгорликлари;

маданий мерос объектлари — моддий ва номоддий маданий мерос объектлари;

моддий маданий мерос объектлари — тарихий, илмий, бадиий ёки ўзгача маданий қимматга эга бўлган ансамбллар, диққатга сазовор жойлар ва ёдгорликлар;

номоддий маданий мерос объектлари — тарихий, илмий, бадиий ёки ўзгача маданий қимматга эга бўлган урф-одатлар, халқ ижодиёти (сўз, рақс, мусиқа, томоша санъати), шунингдек улар ҳамда халқ бадиий ҳунармандчилиги ва амалий санъати билан боғлиқ билимлар, кўникмалар, асбоб-анжомлар, артефактлар, маданий маконлар.

4-модда. Моддий маданий мерос объектларининг тоифалари

Моддий маданий мерос объектлари қуйидаги тоифаларга бўлинади:

бутун мамлакат тарихи ва маданияти учун алоҳида аҳамиятга молик тарихий, илмий, меъморий, бадиий ва мемориал қимматга эга бўлган республика аҳамиятидаги моддий маданий мерос объектлари;

вилоят, туман, шаҳар тарихи ва маданияти учун алоҳида аҳамиятга молик тарихий, илмий, меъморий, бадиий ва мемориал қимматга эга бўлган маҳаллий аҳамиятдаги моддий маданий мерос объектлари.

5-модда. Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги давлат бошқарувини амалга оширувчи органлар

Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги давлат бошқаруви Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги «Ўзархив» агентлиги ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан амалга оширилади.

6-модда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги ваколатлари

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси:

маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишларини амалга оширади;

маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш давлат дастурларини тасдиқлайди;

Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрини ва Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатини юритиш тартибини белгилайди;

маданий мерос объектларининг муҳофаза қилиниши, асралиши ва улардан фойдаланилиши устидан давлат назоратини амалга ошириш тартибини белгилайди;

республика аҳамиятидаги моддий маданий мерос объектларининг, шу жумладан Умумжаҳон маданий мероси рўйхатига киритилган объектларнинг ҳудудлари ва муҳофаза теграларидан фойдаланиш тартиботларини тасдиқлайди;

тарихий-маданий кўриқхоналарни, музей-кўриқхоналарни ва тарихий манзилгоҳларни тузиш тартиби ва сақлаш тартиботини белгилайди;

маданий мерос объектларини тарихий-маданий экспертизадан ўтказиш тартибини белгилайди;

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

7-модда. Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлигининг маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги ваколатлари

Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги:

юримдик ва жисмоний шахслар томонидан маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан давлат назоратини амалга оширади;

маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда қатнашади;

моддий маданий мерос объектларини илмий ва илмий-техник тадқиқ этиш, консервациялаш, таъмирлаш ҳамда ҳозирги замонда фойдаланишга мослаштириш бўйича давлат дастурларини амалга оширади;

маданий мерос объектларининг аниқланиши, ҳисобга олиниши, муҳофаза қилиниши, тарғиб қилиниши ва улардан фойдаланилишини таъминлайди;

маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш масалалари бўйича давлат бошқаруви органларининг фаолиятини мувофиқлаштириб боради;

Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрини ва Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатини юритади;

маданий мерос объектларининг тарихий-маданий экспертизасини ташкил этади ва амалга оширади;

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

8-модда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Бош архив бошқармасининг маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги ваколатлари

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги «Ўзархив» агентлиги Ўзбекистон Республикасининг Миллий архив фондида турган маданий мерос ҳужжатли объектларини ўзига берилган ваколатлар доирасида ҳисобга олиниши, муҳофаза қилиниши ва улардан фойдаланилишини амалга оширади.

9-модда. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги ваколатлари

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ўзларига берилган ваколатлар доирасида ўз ҳудудларида жойлашган маданий мерос объектларини аниқлайдилар ҳамда уларни ҳисобга оладилар, муҳофаза қиладилар, асрайдилар ва улардан фойдаланадилар, маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижро этилишини таъминлайдилар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва жамоат бирлашмаларини маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш тадбирларини ўтказишга жалб этадилар.

10-модда. Маданий мерос объектларининг давлат томонидан муҳофаза қилинишини таъминлаш

Маданий мерос объектларини давлат томонидан муҳофаза қилиш бу маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасида давлат бошқарувини амалга оширувчи органлар томонидан кўриладиган ҳуқуқий, ташкилий, молиявий, ахборотга доир, моддий-техникавий ва бошқа чора-тадбирлар тизимидир.

Маданий мерос объектларини давлат томонидан муҳофаза қилиш:

тарихий-маданий қимматга эга бўлган объектларни давлат ҳисобига олиш, ҳамда Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрини ва Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатини юритиш;

маданий мерос объектларининг илмий ва илмий-техник тадқиқ этилишини ривожлантириш;

маданий мерос объектларини тарихий-маданий экспертизадан ўтказиш;

моддий маданий мерос объектлари муҳофаза теғраларининг лойиҳаларини ишлаб чиқиш;

моддий маданий мерос объектлари жойлашган ерларда ер қозиш, ер тузиш, қурилиш, мелиорация, хўжалик ишлари ва бошқа ишларни, моддий маданий мерос объектларини асраш бўйича ишларни ўтказиш, шунингдек моддий маданий мерос объектларида илмий ва илмий-техник тадқиқотлар ўтказиш учун рухсатномалар бериш;

алоҳида тартибга солиниши лозим бўлган ва моддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш билан боғлиқ шаҳарсозлик фаолияти объектларининг чегараларини белгилаш;

моддий маданий мерос объектларида муҳофаза белгиларини ўрнатиш;

маданий мерос объектлари ҳолатининг мониторингини амалга ошириш.

Маданий мерос объектларини давлат томонидан муҳофаза қилиш қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа чора-тадбирлар орқали ҳам таъминланиши мумкин.

11-модда. Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастри ва Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхати

Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхати номоддий маданий мерос объектлари тўғрисидаги янгиланиб туриладиган маълумотлар кўрсатилган ҳисобга олиш ҳужжатидан иборат бўлади.

Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатини юритишга қуйидагилар киради:

номоддий маданий мерос объектини идентификация қилиш;

тегишли номоддий маданий мерос объектларининг тармоқлари, йўналишлари, жанрлари ва услубларини таснифлаш;

номоддий маданий мерос объектларини доимий равишда тикловчи шахсларни, гуруҳларни кўрсатиш;

маълумотларни тизимга солиш, сақлаш ва янгилаб бориш;

номоддий маданий мерос объектларининг сифат ҳолатини аниқлаш ва унинг натижалари бўйича ҳисоботлар тузиш.

Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрини ва Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатини юритиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

12-модда. Маданий мерос объектини Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрига ёки Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатига киритиш

Тарихий-маданий қимматга эга бўлган объектларни Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрига ёки Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатига киритиш Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги томонидан маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, шунингдек юридик ва жисмоний шахсларнинг таклифлари асосида амалга оширилади.

Тарихий-маданий қимматга эга бўлган объектларни Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрига ёки Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатига киритиш мақсадга мувофиқлиги тўғрисида тарихий-маданий экспертиза хулосаси олинган кундан эътиборан мазкур объектлар аниқланган маданий мерос объектлари жумласига киритилади.

Археология ёдгорликлари топилган пайтидан эътиборан аниқланган моддий маданий мерос объектлари жумласига киритилади.

Тарихий, илмий, бадий ёки ўзгача маданий қимматга эга бўлган янги аниқланган моддий маданий мерос объектлари Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрига киритилиши тўғрисидаги масала ҳал қилингангача ушбу Қонун талабларига мувофиқ муҳофаза қилиниши керак.

Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги аниқланган моддий маданий мерос объектларининг мулкдорини мазкур объект Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрига киритилганлиги тўғрисида қарор қабул қилинган пайтдан эътиборан ўттиз кун ичида хабардор қилиши шарт.

15-модда. Маданий мерос объектларининг тарихий-маданий экспертизаси

Маданий мерос объектларининг тарихий-маданий экспертизаси:

маданий мерос объекти Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрига ёки Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатига киритилишини асослаш;

моддий маданий мерос объектларининг тоифасини белгилаш;

моддий маданий мерос объектларининг тоифаси ўзгартирилишини асослаш;

моддий маданий мерос объектини Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастридан чиқариш;

моддий маданий мерос объектлари муҳофаза тегралари лойиҳаларининг шахарсозлик ва лойиҳалаш ҳужжатларига, шунингдек мўлжалланаётган ер қазиш, ер тузиш, қурилиш, мелиорация, хўжалик ишлари ва бошқа ишларнинг моддий маданий мерос объектларини асраш талабларига мувофиқлигини аниқлаш мақсадида ўтказилади.

Маданий мерос объектларининг тарихий-маданий экспертизаси Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги томонидан ташкил этилади ва амалга оширилади.

18-модда. Маданий мерос объектларининг ҳолати устидан назорат

Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари Моддий маданий мерос объектларининг давлат кадастрига ёки Номоддий маданий мерос объектларининг рўйхатига киритилган маданий мерос объектлари ҳолатини назорат қилиб туриши ҳамда моддий маданий мерос объектларининг асралиши юзасидан жорий ва истиқбол дастурларини ишлаб чиқиш мақсадида

беш йилда бир марта моддий маданий мерос объектларининг ҳолатини кўриқдан ўтказиши ва уларни қайд этиб қўйиши шарт.

19-модда. Маданий мерос объектларини Умумжаҳон маданий мероси рўйхатига ёки Инсоният номоддий маданий меросининг репрезентатив рўйхатига киритиш

Тарих, санъат, фан, эстетика, этнология ёки антропология нуктаи назаридан ҳар томонлама бекиёс қимматга эга бўлган маданий мерос объектлари Умумжаҳон маданий ва табиий меросини муҳофаза қилиш тўғрисидаги конвенция ҳамда Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш тўғрисидаги халқаро конвенцияда белгиланган тартибда тегишинча Умумжаҳон маданий мероси рўйхатига ёки Инсоният номоддий маданий меросининг репрезентатив рўйхатига киритиш йўли билан жаҳон маданий мероси объектлари жумласига киритилиши мумкин.

Маданий мерос объектлари тарихий-маданий экспертизасининг хулосаси асосида маданий мерос объектларини Умумжаҳон маданий мероси рўйхатига ёки Инсоният номоддий маданий меросининг репрезентатив рўйхатига киритиш тўғрисидаги таклифлар ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича ташкилоти (ЮНЕСКО) ҳузуридаги Умумжаҳон мероси қўмитаси ва Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича ҳукуматлараро қўмита талабларига мувофиқ расмийлаштирилган ҳужжатлар юридик ва жисмоний шахслар томонидан Ўзбекистон Республикасининг ЮНЕСКО ишлари бўйича Миллий комиссиясига юборилади

20-модда. Маданий мерос объектларини асраш чора-тадбирлари

Моддий маданий мерос объектларини асраш чора-тадбирлари уларни консервациялаш, тузатиш, таъмирлаш, ҳозирги замонда фойдаланишга мослаштиришни, шунингдек улар билан боғлиқ илмий ва илмий-техник тадқиқотлар, лойиҳалаш ҳамда ишлаб чиқариш ишларини ўз ичига олади.

Моддий маданий мерос объектини консервациялаш — моддий маданий мерос объектини мавжуд кўринишида асраш ва унинг ҳолати

ёмонлашувининг олдини олиш мақсадида амалга ошириладиган илмий ва илмий-техник тадқиқотлар, лойиҳалаш ҳамда ишлаб чиқариш ишлари мажмуи.

Моддий маданий мерос объектини тузатиш — моддий маданий мерос объектининг муҳофаза мазмунини ташкил этувчи ўзига хос хусусиятларини ўзгартирмаган ҳолда объектни фойдаланиш ҳолатида сақлаб туриш мақсадида амалга ошириладиган илмий ва илмий-техник тадқиқотлар, лойиҳалаш ҳамда ишлаб чиқариш ишлари мажмуи.

Моддий маданий мерос объектини таъмирлаш — моддий маданий мерос объектининг тарихий ва эстетик қимматини аниқлаш ҳамда сақлаб қолиш ва унинг бут сақланишини таъминлаш мақсадида амалга ошириладиган илмий ва илмий-техник тадқиқотлар, лойиҳалаш ҳамда ишлаб чиқариш ишлари мажмуи.

Моддий маданий мерос объектини ҳозирги замонда фойдаланишга мослаштириш — моддий маданий мерос объектининг тарихий-бадий қимматини ва асралишини ўзгартирмасдан унинг тарихий-маданий қимматга эга бўлган унсурларини таъмирлаш асосида ундан ҳозирги замонда фойдаланишга шарт-шароит яратиш мақсадида амалга ошириладиган илмий ва илмий-техник тадқиқотлар, лойиҳалаш ҳамда ишлаб чиқариш ишлари мажмуи.

Номоддий маданий мерос объектларини асраш чора-тадбирлари илмий ва илмий-техник тадқиқотлар, ҳужжатлаштириш, тарғиб қилиш ва рағбатлантириш ишларини ўз ичига олади.

Моддий маданий мерос объектини асрашга доир ишлар Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги томонидан бериладиган рухсатнома асосида амалга оширилади.

21-модда. Йўқотилган маданий мерос объектини асли ҳолига келтириш

Йўқотилган моддий маданий мерос объекти алоҳида тарихий, илмий, бадий, шаҳарсозлик ёки ўзгача ижтимоий аҳамиятга молик бўлган ҳолларда

йўқотилган моддий маданий мерос объекти таъмирлаш усуллари орқали асли ҳолига келтирилади.

Йўқотилган номоддий маданий мерос объекти алоҳида тарихий, илмий, бадиий ёки ўзгача ижтимоий аҳамиятга молик бўлган ҳолларда йўқотилган номоддий маданий мерос объекти илмий ва илмий-техник тадқиқотлар, таъмирлаш усуллари орқали асли ҳолига келтирилади.

Йўқотилган маданий мерос объектини Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан асли ҳолига келтириш тўғрисидаги қарорни Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлигининг маданий мерос объектларининг тарихий-маданий экспертизаси хулосаси асосидаги тақдимномасига биноан манфаатдор органлар ва ташкилотларнинг фикрини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қабул қилади.

Назорат саволлари:

1. Халқаро ҳужжатни қабул қилган (ратификация қилган) давлат ўз қонунчилигида қандай ўзгаришлар қилишга ҳақли?
2. Ўзбекистонда номоддий маданий мерос муҳофазаси бўйича қандай қонун мавжуд ва қачон тасдиқланган?
3. Давлат дастури неча боб ва неча банддан иборат?
4. Кадрлар тайёрлаш ва таълим масалалари мазкур Дастурда қандай акс эттирилган?
5. Номоддий маданий мерос муҳофазасига оид яна қандай ҳужжатларни биласиз?

3- амалий машғулот: Номоддий маданий мероснинг соҳалари

Аввалдан режалаштирилган ҳолда тингловчилар орасида номоддий маданий мероснинг соҳалари бўлинади ва ҳар битта тингловчи номоддий маданий мероснинг тегишли соҳаси бўйича ўз маълумотларини тақдимот (презентация) кўринишида тақдим этади. Тингловчилар томонидан соҳага оид бўлиб, қамраб олинмаган тур ва жанрлар муҳокама этилади ва тўлдирилади.

Номоддий маданий мероснинг рўйхатларига киритилган номзодлар ўрганилади, яна қайси номзодларни рўйхатга киритиш ёки қичариб ташлаш, бошқа рўйхатга ўтказиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилади.

Ишдан мақсад - тингловчилар томонидан номоддий маданий мероснинг соҳалари ўрганилиши, соҳа таркибидаги тур ва жанрларнинг фарқланиши тушунилиши.

Масаланинг қўйилиши – номоддий маданий мероснинг соҳаларига оид турли унсурлар айтилиб, уларнинг қайси соҳага ёки соҳаларга тааллуқлилиги синаб кўрилади. Тингловчилар Миллий рўйхатга киритилган меросни таҳлил қилиш орқали Ўзбекистон ҳудудида мавжуд бўлган элементлардан воқиф бўлишини аниқлаш.

Ишни бажариш учун намуна:

Ушбу номоддий маданий мерос объектларининг янгиланган Миллий рўйхати Республика халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар илмий-методик маркази директори томонидан 2015 йил 16 мартда тасдиқланган.

Ҳозирда Миллий рўйхат 5 та соҳани қамраб олган 62 та объектни ўз ичига олади. Шулардан:

- 5 та объект ЮНЕСКОнинг Инсоният номоддий маданий мероси Репрезентатив Рўйхатига киритилган;
- 1 та объект ҳозирда ЮНЕСКО томонидан ўрганиб чиқилмоқда ва Репрезентатив Рўйхатга киритиш масаласи кўриб чиқилмоқда.

Изоҳ: Олдинги Миллий рўйхат 2013 йил 18 мартда тасдиқланган бўлиб, у 75 та объектни ўз ичига қамраб олган эди.

**Ўзбекистоннинг Номоддий маданий мерос объектларининг
МИЛЛИЙ РЎЙХАТИ**

№	НММ объект рақами	НММ объект номи
1-СОҲА - ЎЗЛИКНИ НАМОЁН ЭТИШНИНГ ОҒЗАКИ ШАКЛ ВА АНЪАНАЛАРИ		
1	01.01	Афсона ва ривоятлар
2	01.02	Эртақлар
3	01.03	Достонлар
4	01.03	Мақол ва маталлар
2-СОҲА - ИЖРОЧИЛИК САНЪАТИ		
5	02.01	МАҚОМЧИЛИК САНЪАТИ
6	02.01.01	Шашмақом*
7	02.01.02	Хоразм мақомлари
8	02.01.03	Фарғона- Тошкент мақомлари
9	02.01.04	Дутор сурнай йўллари

10	02.01.05	Феруз
11	02.01.06	Ушшоқ
12	02.02	БАХШИЧИЛИК САНЪАТИ
13	02.03	ВОКАЛ ЖАНРЛАР - МУМТОЗ АШУЛА ЙЎЛЛАРИ
14	02.03.01	Катта ашула*
15	02.03.02	Сувога
16	02.03.03	Нақш
17	02.03.04	Мумтоз ашула ва ялла
18	02.03.05	Тановар
19	02.04	ХАЛҚ ҚЎШИҚЧИЛИК САНЪАТИ (АМАЛИЙ ВА НОАМАЛИЙ)
20	02.04.01	Мавриги
21	02.04.02	Қарсак
22	02.04.03	Маросим қўшиқлари
23	02.04.04	Халфачилик
24	02.05	РАҚС САНЪАТИ
25	02.05.01	Хоразм рақслари (лазги)
26	02.05.02	Бухоро рақслари
27	02.05.03	Сурхон рақслари
28	02.05.04	Фарғона водийси рақслари
29	02.06	ХАЛҚ ТОМОША САНЪАТИ
30	02.06.01	Дорбозлик**
31	02.06.02	Аския*
32	02.06.03	Масхарабозлик
33	02.06.04	Қўғирчоқбозлик
34	02.06.05	Халқ ўйинлари (болалар ва катталар)
3-СОҶА - ЖАМИЯТНИНГ УРФ-ОДАТЛАРИ, МАРОСИМЛАРИ ВА БАЙРАМЛАРИ		
35	03.01	ОИЛАВИЙ МАРОСИМЛАР
36	03.01.01	Бешик тўй
37	03.01.02	Суннат тўй ёки хатна
38	03.01.03	Мучал тўй
39	03.01.04	Никоҳ
40	03.01.05	Палов маданияти ва анъаналари
41	03.01.06	“Юз очиди” маросими
42	03.02	МАВСУМИЙ МАРОСИМЛАР
43	03.02.01	Наврўз*
44	03.02.02	Сумалак сайли
45	03.02.03	“Бойчечак” (биринчи гул) маросими
46	03.02.04	Рамазон
4-СОҶА - ТАБИАТ ВА КОИНОТ БИЛАН БОҒЛИҚ УРФ-ОДАТЛАР		
47	04.01	ЙИЛ ФАСЛИ БИЛАН БОҒЛИҚ МАРОСИМЛАР
48	04.01.01	Ёмғир, қор ва шамол чақириш

49	04.02	МАДАНИЙ МУҲИТ (ҚЎРИҚХОНАЛАР)
50	04.02.01	Бойсун маданий муҳити*
51	04.02.02	номоддий маданий мерос муҳофазасида маҳалла тажрибаси
52	04.03	АНЪАНАВИЙ ТАБОБАТ
53	04.04	ЧОРВАЧИЛИК, ДЕҲҚОНЧИЛИК ВА БОҒДОРЧИЛИК БИЛАН БОҒЛИҚ БИЛИМ ВА КЎНИКМАЛАР
5-СОҲА - АНЪАНАВИЙ ҲУНАРМАНДЧИЛИК БИЛАН БОҒЛИҚ БИЛИМ ВА КЎНИКМАЛАР		
54	05.01	Зардўзлик
55	05.02	Кандакорлик
56	05.03	Гиламчилик
57	05.04	Дўппидўзлик
58	05.05	Кўғирчоқсозлик
59	05.06	Кулолчилик
60	05.07	Ганчкорлик
61	05.08	Ёғоч ўймакорлиги
62	05.09	Каштачилик

Изоҳ:

Бир юлдузча (*) билан кўрсатилган объектлар Инсоният номоддий маданий меросининг Репрезентатив рўйхатига киритилган объектлар ҳисобланади.

Икки юлдузча (**) билан кўрсатилган объектлар ҳозирда ЮНЕСКО томонидан ўрганиб чиқилмоқда ва уларни Репрезентатив рўйхатга киритиш масаласи кўриб чиқилмоқда.

Бундан ташқари зудлик билан муҳофаза остига олиниши лозим бўлган номоддий маданий мерос объектларининг рўйхати ҳам мавжуд бўлиб, улар куйидагилардир:

- Достончилик санъати
- Қўбиз ижрочилиги

ЮНЕСКОнинг Инсоният номоддий маданий мероси репрезентатив рўйхатига яқин йилларда тавсия этилиши режалаштирилаётган объектлар рўйхати қуйидагича:

- Бешик билан боғлиқ урф-одатлар
- Халфачилик
- Бахшичилик
- Палов маданияти ва анъаналари

ЮНЕСКОнинг Номоддий маданий мерос муҳофазасига оид энг яхши тажрибалар реестрига киритиш учун келажакда тавсия этиладиган хужжатлар рўйхати қуйидагича:

- “Маҳалла - номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш ва авлоддан-авлодга етказишда ўзига хос модел сифатида”
- “Марғилон ҳунармандчилик маркази тажрибаси”

Назорат саволлари:

1. Ўзликни намоён қилишнинг оғзаки шакл ва анъаналари таркибига номоддий маданий мероснинг қайсилари киради?
2. Ижрочилик санъати қайси гуруҳларга бўлинган ҳолда ўрганилади?
3. Қайси оилавий маросимларни биласиз?
4. Қайси ҳунармандчилик турлари Тошкент шаҳрида кенг тарқалган?

4- амалий машғулот: Номоддий маданий мерос муҳофазасида жаҳон тажрибаси. Халқаро алоқалар

Тингловчиларга олдиндан маълум бир давлатда номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш борасида илғор тажрибаларни ўрганиб келиш тавсия этилади. Амалий машғулот давомида ушбу тажрибани бизнинг мамлакатимизда татбиқ этиш масалалари таҳлил этилади. Халқаро алоқаларни ривожлантириш бўйича фикр-мулоҳазалар эшитилади. Халқаро лойиҳалар ва уларда Ўзбекистоннинг иштироки масалалари таҳлил этилади. Халқаро алоқаларни янада ривожлантириш истиқболлари аниқланади. Ўзбекистон номоддий маданий меросини халқаро миқёсда тарғиб этиш истиқболлари ўрганилади.

Ишдан мақсад – хорижий мамлакатларда номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш борасида амалга оширилаётган ишлардан хабардор бўлиш. Тегишли тажрибани маҳаллий шароитни ҳисобга олган ҳолда мамлакатимизда татбиқ этиш масаласини ўйлаб кўриш. Халқаро алоқалар борасида мамлакатимизда олиб борилаётган ишлар кўламини аниқлаш, шу йўналишдаги истиқболларни аниқлаш.

Масаланинг қўйилиши – хорижий мамлакатлар тажрибасидан намуналарни хорижий адабиётлар, ИНТЕРНЕТ сайтлари ва бошқа манбалардан ўрганган ҳолда мулоқотга тайёр бўлиб келиш талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна:

Chapter VI SAFEGUARDING INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT AT THE NATIONAL LEVEL

170. With a view to effectively implementing the Convention, States Parties shall endeavour, by all appropriate means, to recognize the importance and strengthen the role of intangible cultural heritage as a driver and guarantee of sustainable development, as well as fully integrate the safeguarding of intangible cultural heritage into their development plans, policies and programmes at all levels. While recognizing the interdependence between the safeguarding of intangible cultural heritage, sustainable development and peace and security, States Parties shall strive to maintain a balance between the three dimensions of sustainable development (the economic, social and environmental) in their safeguarding efforts and shall to this end facilitate cooperation with relevant experts, cultural brokers and mediators through a participatory approach. States Parties shall acknowledge the dynamic nature of intangible cultural heritage in both urban and rural contexts and shall direct their safeguarding efforts solely on such intangible cultural heritage that is compatible with existing international human rights instruments, as well as with the requirements of mutual respect among communities, groups and individuals, and of sustainable development.

171. Insofar as their development plans, policies and programmes involve intangible cultural heritage or may potentially affect its viability, States Parties shall endeavour to:

- (a) ensure the widest possible participation of communities, groups and, where appropriate, individuals that create, maintain and transmit such heritage, and involve them actively in such plans, policies and programmes;
- (b) ensure that those communities, groups and, where appropriate, individuals concerned are the primary beneficiaries, both in moral and in material terms, of any such plans, policies and programmes;
- (c) ensure that such plans, policies and programmes respect ethical considerations and do not negatively affect the viability of the intangible cultural heritage concerned or de-contextualize or denaturalize that heritage;
- (d) facilitate cooperation with sustainable development experts for the appropriate integration of the safeguarding of intangible cultural heritage into non-cultural plans, policies and programmes.

172. States Parties shall endeavour to take full cognizance of the potential and actual impacts of all development plans and programmes on intangible cultural

heritage, particularly in the context of environmental, social and human impact assessment processes.

173. States Parties shall endeavour to recognize, promote and enhance the importance of intangible cultural heritage as a strategic resource to enable sustainable development. To that end, States Parties are encouraged to adopt appropriate legal, technical, administrative and financial measures, in particular through the application of intellectual property rights, privacy rights and any other appropriate forms of legal protection, to:
- (a) promote creativity, innovation and utilization of intangible cultural heritage while ensuring that the bearers of such heritage, whether communities, groups or individuals, benefit from the protection of the moral and material interests resulting from the use or adaptation of that heritage;
  - (b) ensure that the rights of communities, groups or individuals that create, bear and transmit their intangible cultural heritage are duly protected from misappropriation or abuse of their knowledge and skills.
174. States Parties shall endeavour to ensure that their safeguarding plans and programmes are fully inclusive of all sectors and strata of society, including indigenous peoples, migrants, immigrants and refugees, people of different ages and genders, persons with disabilities and members of marginalized groups, in conformity with Article 11 of the Convention.
175. States Parties are encouraged to foster scientific studies and research methodologies, including those conducted by the communities themselves and non-governmental organizations, aimed at understanding the contributions of intangible cultural heritage to sustainable development and its importance as a resource for solving development problems and at demonstrating its value with clear evidence, including appropriate indicators.
176. States Parties shall endeavour to ensure that inscriptions of intangible cultural heritage on the Convention's lists as provided in Articles 16 and 17 of the Convention and the selection of best safeguarding practice as provided in Article 18 of the Convention are used to advance the Convention's goals of safeguarding and sustainable development and are not misused to the detriment of the intangible cultural heritage and communities, groups or individuals concerned, in particular for short-term economic gain.

VI.1 Inclusive social development

177. States Parties are encouraged to recognize that inclusive social development cannot be achieved without sustainable food security, quality health care, quality education for all, gender equality and access to safe water and sanitation, and that these goals must be underpinned by inclusive governance and the freedom for people to choose their own value systems.

VI.1.1 Food security

178. States Parties shall endeavour to ensure the recognition of, respect for and enhancement of those traditional farming, fishing, hunting, pastoral, food-gathering and food preservation knowledge and practices, including their related rituals and beliefs, that contribute to food security and adequate nutrition. To that end, States Parties are encouraged to:

- (a) foster scientific studies and research methodologies, including those conducted by the communities themselves, aimed at understanding the diversity of those knowledge and practices, demonstrating their efficacy, identifying and promoting their contributions to maintaining agro-biodiversity, providing food security and strengthening their resilience to climate change;
- (b) adopt appropriate legal, technical, administrative and financial measures, including codes of ethics, to promote and/or regulate access to traditional farming, fishing, hunting, pastoral and food gathering and preservation knowledge and practices, as well as equitable sharing of the benefits they generate, and ensure the transmission of such knowledge and practices;
- (c) adopt appropriate legal, technical, administrative and financial measures to recognize and respect the customary rights of communities and groups to those land, sea and forest ecosystems necessary for their farming, fishing, pastoral and food-gathering knowledge and practices.

VI.1.2 Health care

179. States Parties shall endeavour to ensure the recognition of, respect for and enhancement of those traditional health practices that contribute to well-being, including their related knowledge, practices, expressions, rituals and beliefs, and to harness their potential to contribute to achieving quality health care for all. To that end, they are encouraged to:

- (a) foster scientific studies and research methodologies, including those conducted by the communities themselves, aimed at understanding the diversity of traditional health care practices, demonstrating their functions and efficacy, and identifying their contributions to meeting health care needs;
- (b) adopt appropriate legal, technical, administrative and financial measures, in consultation with knowledge holders, healers and practitioners, to promote access to traditional healing knowledge and raw materials, participation in healing practices, and transmission of such knowledge and practices while respecting customary practices governing access to specific aspects of them;
- (c) enhance collaboration and complementarity among the diversity of health care practices and systems.

VI.1.3 Quality education

180. Within their respective educational systems and policies, States Parties shall endeavour, by all appropriate means, to ensure recognition of, respect for and enhancement of the intangible cultural heritage in society, emphasizing its role in transmitting life skills, in particular through specific educational and training programmes within the communities and groups concerned and through non-formal means of transmitting knowledge. To that end, States Parties are encouraged to:

- (a) adopt appropriate legal, technical, administrative and financial measures to:
  - i. ensure that educational systems promote respect for one's self, one's community, mutual respect for others and do not in any way alienate people from their intangible cultural heritage, characterize their communities as not participating in contemporary life or harm in any way their image;
  - ii. ensure that intangible cultural heritage is integrated as fully as possible into the content of educational programmes of all relevant disciplines, both as a contribution in its own right and as a means of explaining or demonstrating other subjects at the curricular, cross-curricular and extra-curricular levels;
  - iii. recognize the importance of traditional modes and methods of transmitting intangible cultural heritage and seek to harness their potential within formal and non-formal education systems;
- (b) enhance collaboration and complementarity among the diversity of educational practices and systems;
- (c) foster scientific studies and research methodologies, including those conducted by the communities themselves, aimed at understanding the diversity of traditional pedagogical methods and assessing their efficacy and suitability for integration into other educational contexts;
- (d) promote education for the protection of biodiversity, natural spaces and places of memory whose existence is necessary for expressing the intangible cultural heritage.

VI.1.4 Gender equality

181. States Parties shall endeavour to foster the contributions of intangible cultural heritage to greater gender equality and to eliminating gender-based discrimination while recognizing that communities pass on their values, norms and expectations related to gender through intangible cultural heritage and it is, therefore, a privileged context in which community members' gender identities are shaped. To that end, States Parties are encouraged to:

- (a) take advantage of intangible cultural heritage's potential to create common spaces for dialogue on how best to achieve gender equality, taking into account the diverse perspectives of all stakeholders;
- (b) promote the important role that intangible cultural heritage can play in building mutual respect among communities and groups whose members may not share the same conceptions of gender;
- (c) assist communities in examining expressions of their intangible heritage with regard to their impact and potential contribution to enhancing gender equality and to take the results of this examination into account in decisions to safeguard, practice, transmit and promote at the international level these expressions;
- (d) foster scientific studies and research methodologies, including those conducted by the communities themselves, aimed at understanding the diversity of gender roles within particular expressions of intangible cultural heritage;
- (e) ensure gender equality in the planning, management and implementation of safeguarding measures, at all levels and in all contexts, in order to take full advantage of the diverse perspectives of all members of society.

VI.1.5 Access to clean and safe water and sustainable water use

182. States Parties shall endeavour to ensure the viability of traditional water management systems that promote equitable access to safe drinking water and sustainable water use, notably in agriculture and other subsistence activities. To that end, States Parties are encouraged to:

- (a) foster scientific studies and research methodologies, including those conducted by the communities themselves, aimed at understanding the diversity of those traditional water management systems and identifying their contributions to meeting environmental and water-related development needs, as well as how to strengthen their resilience in the face of climate change;
- (b) adopt appropriate legal, technical, administrative and financial measures to identify, enhance and promote such systems in order to respond to water needs and climate change challenges at the local, national and international levels.

VI.2 Inclusive economic development

183. States Parties are encouraged to acknowledge that the safeguarding of the intangible cultural heritage contributes to inclusive economic development, and to recognize that sustainable development depends upon stable, equitable and inclusive economic growth based on sustainable patterns of production and consumption and requires reduction of poverty and inequalities, productive and

decent employment, low-carbon, as well as resource-efficient economic growth and welfare protection.

184. States Parties shall endeavour to take full advantage of intangible cultural heritage as a powerful force for inclusive economic development, encompassing a diversity of productive activities with both monetary and non-monetary value, and contributing in particular to strengthening local economies. To that end, States Parties are encouraged to respect the nature of that heritage and the specific circumstances of the communities, groups or individuals concerned, particularly their choice of collective or individual management of their heritage while providing them with the necessary conditions for the practice of their creative expressions and promoting fair trade and ethical economic relations.

VI.2.1 Income generation and sustainable livelihoods

185. States Parties shall endeavour to recognize, promote and enhance the contribution of intangible cultural heritage to generating income and sustaining livelihoods for communities, groups and individuals. To that end, States Parties are encouraged to:
- (a) foster scientific studies and research methodologies, including those conducted by the communities themselves, aimed at identifying and assessing opportunities that intangible cultural heritage offers for generating income and sustaining livelihoods for communities, groups and individuals concerned, with particular attention to its role in supplementing other forms of income;
  - (b) adopt appropriate legal, technical, administrative and financial measures to:
    - i. promote opportunities for communities, groups and individuals to generate income and sustain their livelihood through the sustainable practice, transmission and safeguarding of their intangible cultural heritage;
    - ii. ensure that the communities, groups and individuals concerned are the primary beneficiaries of income generated as a result of their own intangible cultural heritage and that they are not dispossessed of it, in particular in order to generate income for others.

VI.2.2 Productive employment and decent work

186. States Parties shall endeavour to recognize, promote and enhance the contribution of intangible cultural heritage to productive employment and decent work for communities, groups and individuals. To that end, States Parties are encouraged to:

- (a) foster scientific studies and research methodologies, including those conducted by the communities themselves, aimed at identifying and assessing opportunities that intangible cultural heritage offers for productive employment and decent work for the communities, groups and individuals concerned, with particular attention to its adaptability to family and household circumstances and relation to other forms of employment;
- (b) adopt appropriate legal, technical, administrative and financial measures, including tax incentives, to:
  - i. promote productive employment and decent work for communities, groups and individuals in the practice and transmission of their intangible cultural heritage while extending social security protection and benefits to them;
  - ii. ensure that the communities, groups and individuals concerned are the primary beneficiaries of work opportunities involving their own intangible cultural heritage and that they are not dispossessed of it, in particular in order to create employment for others.

VI.2.3 Impact of tourism on the safeguarding of intangible cultural heritage

187. States Parties shall endeavour to ensure that any activities related to tourism, whether undertaken by the States or by public or private bodies, demonstrate all due respect to safeguarding the intangible cultural heritage present in their territories and to the rights, aspirations and wishes of the communities, groups and individuals concerned therewith. To that end, States Parties are encouraged to:

- (a) assess, both in general and in specific terms, impacts of tourism on the intangible cultural heritage and sustainable development of the communities, groups and individuals concerned, with particular attention to anticipating potential impact before activities are initiated;
- (b) adopt appropriate legal, technical, administrative and financial measures to:
  - i. ensure that communities, groups and individuals concerned are the primary beneficiaries of any tourism associated with their own intangible cultural heritage while promoting their lead role in managing such tourism;
  - ii. ensure that the viability, social functions and cultural meanings of that heritage are in no way diminished or threatened by such tourism;
  - iii. guide the interventions of those involved in the tourism industry and the behaviour of those who participate in it as tourists.

VI.3 Environmental sustainability

188. States Parties are encouraged to acknowledge the contribution of the safeguarding of intangible cultural heritage to environmental sustainability and recognize that environmental sustainability requires ensuring a stable climate, sustainably managed natural resources and protecting biodiversity, which in turn depend on improved scientific understanding and knowledge-sharing about climate change, natural hazards, the space environment and natural resource limits and that strengthening resilience among vulnerable populations in the face of climate change and natural disasters is essential to limiting the human, social and economic costs.

VI.3.1 Knowledge and practices concerning nature and the universe

189. States Parties shall endeavour to ensure recognition of, respect for and enhancement of the knowledge and practices concerning nature and the universe that contribute to environmental sustainability recognizing their capacity to evolve, harnessing their potential role in the protection of biodiversity and in the sustainable management of natural resources. To that end, States Parties are encouraged to:

- (a) recognize communities, groups and individuals as the bearers of traditional knowledge about nature and the universe and as essential actors in sustaining the environment;
- (b) foster scientific studies and research methodologies, including those conducted by the communities themselves, aimed at understanding traditional systems of biodiversity conservation, natural resource management and sustainable resource use and demonstrating their effectiveness while promoting international cooperation for the identification and sharing of good practices;
- (c) adopt appropriate legal, technical, administrative and financial measures to:
  - i. promote access to and transmission of traditional knowledge concerning nature and the universe while respecting customary practices governing access to specific aspects of it;
  - ii. conserve and protect those natural spaces whose existence is necessary for expressing the intangible cultural heritage.

VI.3.2 Environmental impacts in the safeguarding of intangible cultural heritage

190. States Parties shall endeavour to recognize the potential and actual environmental impacts of intangible cultural heritage practices and safeguarding activities, with particular attention to the possible consequences of their intensification. To that end, States Parties are encouraged to:

- (a) foster scientific studies and research methodologies, including those conducted by the communities themselves, aimed at understanding such impacts;
- (b) adopt appropriate legal, technical, administrative and financial measures to encourage environmentally friendly practices and to mitigate any possible harmful impacts.

VI.3.3 Community-based resilience to natural disasters and climate change

191. States Parties shall endeavour to ensure recognition of, respect for and enhancement of knowledge and practices concerning geoscience, particularly the climate, and harness their potential to contribute to the reduction of risk, recovery from natural disasters, particularly through the strengthening of social cohesion and mitigation of climate change impacts. To that end, States Parties are encouraged to:

- (a) recognize communities, groups and individuals as the bearers of traditional knowledge about geoscience, particularly the climate;
- (b) foster scientific studies and research methodologies, including those conducted by the communities themselves, aimed at understanding and demonstrating the effectiveness of traditional knowledge of disaster risk reduction, disaster recovery, climate adaptation and climate change mitigation while enhancing the capacities of communities, groups and individuals to face challenges related to climate change that existing knowledge may not address;
- (c) adopt appropriate legal, technical, administrative and financial measures to:
  - i. promote access to and transmission of traditional knowledge concerning the earth and the climate while respecting customary practices governing access to specific aspects of it;
  - ii. fully integrate communities, groups and individuals who are bearers of such knowledge into systems and programmes of disaster risk reduction, disaster recovery and climate change adaptation and mitigation.

VI.4 Peace and security

192. States Parties are encouraged to acknowledge the contribution of safeguarding of intangible cultural heritage to peace and security and recognize that peace and security – including freedom from conflict, discrimination and all forms of violence – are prerequisites for sustainable development and require respect for human rights, inclusive and equitable social development, effective systems of

justice, inclusive political processes and appropriate systems of conflict prevention and resolution.

193. States Parties shall endeavour to recognize, promote and enhance those practices, representations and expressions of intangible cultural heritage that have peace-making and peace-building at their core, bring communities, groups and individuals together and ensure exchange, dialogue and understanding among them. States Parties shall further endeavour to fully realize the contribution that safeguarding activities make to the construction of peace.

VI.4.1 Social cohesion and equity

194. States Parties shall endeavour to recognize and promote the contribution of the safeguarding of intangible cultural heritage to social cohesion, overcoming all forms of discrimination and strengthening the social fabric of communities and groups in an inclusive way. To that end, States Parties are encouraged to give particular attention to those practices, expressions and knowledge that help communities, groups and individuals to transcend differences of gender, colour, ethnicity, origin, class and locality and to those that are broadly inclusive of all sectors and strata of society, including indigenous peoples, migrants, immigrants and refugees, people of different ages and genders, persons with disabilities and members of marginalized groups.

VI.4.2 Preventing and resolving disputes

195. States Parties shall endeavour to recognize, promote and enhance the contribution that intangible cultural heritage can make towards the prevention of disputes and peaceful conflict resolution. To that end, States Parties are encouraged to:
- (a) foster scientific studies and research methodologies, including those conducted by the communities themselves, aimed at demonstrating expressions, practices and representations of intangible cultural heritage as contributors to dispute prevention and peaceful conflict resolution;
  - (b) adopt appropriate legal, technical, administrative and financial measures to:
    - i. support such expressions, practices and representations;
    - ii. integrate them into public programmes and policies;
    - iii. reduce their vulnerability during and in the aftermath of conflicts;
    - iv. consider them, as fully as possible, as complements to other legal and administrative mechanisms of dispute prevention and peaceful conflict resolution.

VI.4.3 Restoring peace and security

196. States Parties shall endeavour to take full advantage of the potential role of intangible cultural heritage in the restoration of peace, reconciliation between parties, re-establishment of safety and security, and recovery of communities, groups and individuals. To that end, States Parties are encouraged to:
- (a) foster scientific studies and research methodologies, including those conducted by the communities themselves, aimed at understanding how intangible cultural heritage can contribute to restoring peace, reconciling parties, re-establishing safety and security, and recovery of communities, groups and individuals;
  - (b) adopt appropriate legal, technical, administrative and financial measures to integrate such intangible cultural heritage into public programmes and policies aimed at the restoration of peace, reconciliation between parties, re-establishment of safety and security, and recovery of communities, groups and individuals.

VI.4.4 Achieving lasting peace and security

197. States Parties shall endeavour to recognize, promote and enhance the contribution that safeguarding the intangible cultural heritage of communities, groups and individuals makes to the construction of lasting peace and security. To that end, States Parties are encouraged to:
- (a) ensure that their safeguarding efforts fully include and recognize the intangible cultural heritage of indigenous peoples, migrants, immigrants and refugees, people of different ages and genders, persons with disabilities, and members of marginalized groups;
  - (b) take full advantage of the contribution of safeguarding intangible cultural heritage to democratic governance and human rights by ensuring the widest possible participation of communities, groups and individuals;
  - (c) achieve the peace-building potential of safeguarding efforts that involve intercultural dialogue and respect for cultural diversity.

Назорат саволлари:

1. Номоддий маданий мерос масалалари билан шуғулланувчи қайси халқаро ташкилотларни биласиз?
2. ИЧСАР ташкилоти қаерда жойлашган ва қайси йўналиш бўйича иш олиб боради?
3. Ҳукуматлараро Қўмита қандай ва қанча муддатга сайланади?
4. Конвенцияга кўра шошилиш равишда бериладиган халқаро ёрдамнинг максимал суммаси қанчани ташкил этади?
5. Ўзбекистон бошқа давлатлар билан биргаликда қайси номзодларни Репрезентатив рўйхатга киритган?

5-амалий машғулот: Номоддий маданий мероснинг мусиқа санъати билан боғлиқ турлари. Маҳаллий мусиқий услублар ва жанрлар

Ҳар битта тингловчи ўз мусиқа йўналиши бўйича ўзининг педагогик фаолиятида номоддий маданий меросдан қай даражада фойдаланаётганлиги тўғрисида маълумот беради. Мунозара ва баҳс ёрдамида тегишли педагогнинг фаолиятига баҳо берилади. Ҳар бир жанр, тур бўйича номоддий маданий меросдан самарали фойдаланиш масалалари бўйича тавсиялар ишлаб чиқилишига эришилади. Худудий мусиқий услубларнинг умумий ўзбек мусиқа маданиятидаги ўрни ва улар бўйича кўникмаларнинг талабалар томонидан яхши ўзлаштирилиши учун зарур бўлган топшириқлар берилади.

Назорат саволлари:

1. Мумтоз мусиқа деганда нимани тушунасиз?
2. Ўзбекистон худудида қайси локал фольклор услублари мавжуд?
3. Хоразм худудида мавжуд “Сувора” ижрочилиги тарихи ва ҳозирги кундаги ўрнини биласизми?
4. Бухоро худудига хос “Мавриги” ва “Бухорча” цикллари ҳақида нималарни биласиз?
5. Достон ижрочилиги мактаблари тарихи ва ҳозирги кундаги аҳволи тўғрисида қандай маълумотга эгасиз?

6-амалий машғулот: Рақс. Халқ томоша санъати. Миллий ўйинлар. Урф-одат, маросим ва байрамлар, маданий маконлар

Олдиндан келишилган ҳолда номоддий маданий мероснинг тегишли соҳа ва турлари бўйича тингловчилар мустақил равишда маълумотлар тўплайдилар ва ташкил этиладиган амалий машғулот даврида ўз қарашларини баён этадилар. Энг самарали ва илғор деб топилган таъсир воситаларининг янада чуқурроқ ўзлаштирилиши учун бахс-мунозаралар ташкил этилади. Машғулот якунида жамога таъсир воситаларининг энг намунали деб топилганлари умумлаштирилиб, таълим тизимига татбиқ этиш масалалари муҳокама этилади.

Назорат саволлари:

1. Ўзбекистон худудидаги қайси рақс мактабларини биласиз?
2. Миллий ўйинларни таснифлаш ишлари кимлар томонидан амалга оширилган?
3. Маросим билан урф-одатнинг қандай фарқи бор?
4. Наврўз номоддий маданий мерос соҳаларидан қайсиларини қамраб олади?
5. Ўзбекистон худудидан қайси маданий макон Репрезентатив рўйхатга киритилган?

7-амалий машғулот: Хорижий адабиётлар ва электрон манбалар таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари

Номоддий маданий мерос билан боғлиқ хорижий тилдаги адабиётлар машғулоти даврида таҳлил этилади. Бунда ЮНЕСКО томонидан қабул қилинган Конвенция, Оператив Йўриқнома, тегишли ИНТЕРНЕТ сайтларида маълумотларга алоҳида эътибор қаратилиб, хорижий тилларда чоп этилган бошқа манбалар танқидий нуқтаи-назардан ўрганилади. Бунинг натижасида Ўзбекистонда чоп этиладиган босма электрон манбаларни такомиллаштириш ва уларни таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари муҳокама этилади.

Назорат саволлари:

1. Ҳукуматлараро Қўмита томонидан анъанавий равишда чоп этиладиган тўплам қандай номланади?
2. Оператив йўриқнома нима учун ишлаб чиқилган ва қанча муддатда ўзгартиришлар киритилиши мумкин?
3. Номоддий маданий мерос билан боғлиқ қайси маҳаллий ва хорижий сайтларни биласиз?
4. Корейда жойлашган ICHCAP ташкилотининг даврий нашри қайдай номланади?
5. Номоддий маданий мерос бўйича бутун дунёга тегишли маълумотларни қайси сайтдан олиш мумкин?

8-амалий машғулот: Миллий хунармандчилик мактаблари

Тингловчилар Ўзбекистон худудида тарқалган хунармандчилик турлари ва яратилган мактаблар тўғрисида маълумотлар тўплайдилар. Хунармандчилик турларини уларда фойдаланиладиган хом ашё нуқтаи-назаридан таснифлайдилар. Хунармандчиликнинг энг кенг тарқалган кулолчилик, ёғоч ўймакорлиги, гиламчилик, дўппихўзлик, каштачилик ва бошқа турлари бўйича худудларда шаклланган мактаблар ва уларнинг бошқа мактаблардан фарқларини таҳлил қилган ҳолда соҳа ичига чуқурроқ кириб боришлари учун шароит яратилади. Тингловчилар томонидан тайёрланган маълумотлар таҳлил этилиб, хулосалар чиқарилади.

Назорат саволлари:

1. Хунармандчилик турларини қандай таснифлаш мумкин?
2. Каштачилик бўйича қайси мактабларни биласиз?
3. Бухородаги қайси хунармандчилик тури бошқа жойда учрамайди?
4. Тошкент шаҳрида қайси хунармандчилик мактаблари яхши ривожланган?
5. Ёғоч ўймакорлиги мактабларини биласизми?
6. Риштон (Фарғона вилояти) қайси хунармандчилик тури билан машҳур?

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

Ассисмент топшириқлари

I. Қуйидагилар ичидан фақат ижрочилик санъатигагина тааллуқли элементларни кўрсатиб беринг:

- Аския
- Рақс
- Достон ижрочилиги
- Чолғу ижрочилиги
- Лапар
- Ялла
- Дорбозлик
- Қўғирчоқбозлик
- Алла
- Мақом ижрочилиги
- Мақом мусиқаси
- Лазги мусиқаси
- Тановар куйи
- Халфачилик
- Морбозлик

II. Қуйида берилган номоддий маданий мерос соҳаларига хос элементларни аниқланг:

1. Ўзликни намоён қилишнинг оғзаки шакл ва анъаналари
2. Ижрочилик санъати
3. Урф-одат, маросим ва байрамлар
4. Табиат ва коинотга оид билим ва кўникмалар
5. Анъанавий хунармандчилик

III. Қуйидаги берилган рўйхат ва Реестрга Ўзбекистондан қайси мерослар киритилганлигини аниқланг:

Репрезентатив рўйхат

Зудлик билан муҳофаза қилинишга муҳтож номоддий маданий мерос рўйхати

Энг яхши тажрибалар Реестри

IV. Қуйида кўрсатилган ҳудудларга хос номоддий маданий мерос элементларини ва уларнинг қайси соҳага ҳослигини айтиб беринг

Қорақалпоғистон

Тошкент шаҳри

Наманган вилояти

Андижон вилояти
Фарғона вилояти
Жиззах вилояти
Самарқанд вилояти
Навоий вилояти
Бухоро вилояти
Хоразм вилояти
Қашқадарё вилояти
Сурхондарё вилояти
Сирдарё вилояти
Тошкент вилояти

V. Қуйидаги мусиқа намунасини эшитиб, унинг қайси ҳудудга хослиги ва қайси чолғуда ижро этилганини аниқланг

- Яллама ёрим
- Лазги
- Тановар
- Мавриги
- Сувора
- Лапар
- Ялла
- Чўпонча
- Бухорча
- Халфа қўшиғи
- Чипра далли
- Ўзганча
- Қашқарча
- Ёр-ёр

VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

1. Мустақил таълимни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни.

Тингловчи мустақил ишни муайян модулнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиб тайёрлаши тавсия этилади:

- меъёрий хужжатлардан, ўқув ва илмий адабиётлардан фойдаланиш асосида модуль мавзуларини ўрганиш;

- тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;

- автоматлаштирилган ўргатувчи ва назорат қилувчи дастурлар билан ишлаш;

- махсус адабиётлар бўйича модуль бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;

- тингловчининг касбий фаолияти билан боғлиқ бўлган модуль бўлимлари ва мавзуларни чуқур ўрганиш.

1. Мустақил таълим мавзулари:

1. Номоддий маданий мерос муҳофазаси барқарор тараққиёт гарови
2. Номоддий маданий мерос ва моддий маданий мероснинг ўхшаш ва тафовутли жиҳатлари
3. Номоддий маданий мерос соҳасида Ўзбекистон қонунчилиги
4. ЮНЕСКО конвенцияси қабул қилинган давргача номоддий маданий мерос муҳофазаси борасида олиб борилган ишлар
5. ЮНЕСКО Конвенциясида иштирокчи-давлатларнинг вазифалари хусусида
6. Номоддий маданий мерос муҳофазасида ҳамжамиятлар иштироки
7. Номоддий маданий мерос тарғиботи масалалари
8. Номоддий маданий мерос муҳофазасида нодавлат ва ноҳукумат ташкилот ва муассасаларининг иштироки
9. Давлат дастурида кадрлар тайёрлаш масалаларининг ёритилиши
10. Оператив йўриқноманинг Конвенция талаблари бажарилишидаги ўрни
11. Номоддий маданий мерос соҳалари
12. Халқ оғзаки ижодининг тур ва жанрлари
13. Мусиқа санъатида мумтоз мусиқа ва фольклор
14. Ўзбекистон ҳудудида шаклланган рақс мактаблари
15. Халқ томоша санъати ва унинг жанрлари
16. Халқ таъбири номоддий маданий мерос сифатида
17. Анъанавий ҳунармандчиликни ривожлантириш борасида Ўзбекистон тажрибаси

VII. ГЛОССАРИЙ

Термин	Мазмуни
маданий мерос	моддий ва номоддий маданий мерос йиғиндиси
моддий маданий мерос	Моддий қийматга эга маданий мерос
номоддий маданий мерос	Оғзаки тарзда аждодлардан авлодларга узатиладиган мерос
Конвенция	Халқаро миқёсда келишув, битим тури
Оператив йўриқнома	Конвенцияни амалга татбиқ этиш бўйича кўрсатмалар тўплами
Репрезентатив рўйхат	Номоддий маданий мерос конвенциясининг намоёни этиш, кўрсатиш мақсадида тузилган рўйхати
Энг илғор тажрибалар реестри	ЮНЕСКОнинг номоддий маданий мерос муҳофазаси борасида эришилган энг яхши тажрибаларни қайд этиш ҳужжати
хамжамият	Бир мақсадни кўзлаган ёки бир ҳудудда жойлашган ҳолда уюшган жамият
муҳофаза	Номоддий маданий меросни асраш, сақлаш, муҳофаза қилиш, тарғиб этиш маъносида қўлланилади
Бош Ассамблея	Номоддий маданий мерос борасидаги Конвенцияни бошқарувчи энг юқори ташкилот
Ҳукуматлараро Қўмита	Иштирокчи-давлатлар орасидан 4 йил муддатга сайланадиган бошқарув қўмитаси
номоддий маданий мерос соҳалари	Номоддий маданий мерос намоён бўладиган соҳалар
ижро санъати	Саҳна (давра, майдон ва бошқа)да ижро этиш учун мўлжалланган номоддий маданий мерос намуналари
урф-одат	Маълум бир муҳитда тартибга солинган ва риоя қилинадиган ҳаракатлар мажмуи
маросим	Ёзилмаган қоидаларга риоя қилган ҳолда ўтказиладиган тадбир
хунармандчилик	Инсон эҳтиёжлари учун зарур маҳсулотларни анъанавий билимлар асосида ишлаб чиқариш

кандакорлик	Металл билан ишлашга йўналтирилган ҳунарманчилик йўналиши
бесуякбозлик	Инсон танасининг букилувчанлик имкониятларини намоиш этиш жанри
достончилик	Достонларни ижро этиш
халфачилик	Хоразм ҳудудида тарқалган, аёллар томонидан ижро этиладиган кўшиқ ижрочилиги жанри
сувора	Қадимда отликлар томонидан ижро этилган, ҳозирда цикл сифатида шаклланган ашула жанри

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Махсус адабиётлар:

1. Маданият соҳасига оид меъёрий ҳужжатлар тўплами. Ўз.Р.Маданият ва спорт ишлари вазирлиги, 2010 й.
2. List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. UNESCO, 2009.
3. Basic Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, UNESCO, 2014, Paris.
4. Ў.Тошматов, Н.Исакулова. Номоддий маданий меросни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асослари (монография). Тошкент, 2015 й.
5. Основные тексты Международной конвенции об охране нематериального культурного наследия. ЮНЕСКО, 2014 г.

Интернет ресурслари:

1. <http://www.unesco.org>
2. <http://www.ichcap.org>
3. www/nmm.uz
4. www.ziyonet.uz
5. www.edu.uz
6. www.infocom.uz
7. www.lugat.uz